

BHARAVI'S
KIRATARJUNIYAM
CANTO XIV

With the commentary of
MALLINATHA

Analysis, Prose, Translations, Notes, Test-Questions
etc , and with notes of—

SARADARANJAN RAY, M. A.,
Vidyavinode, Siddhanta-Vachaspati

Late Principal, Vidyasagar College

Edited by
KUMUDRANJAN RAY, M.A., Ph.D(h),
Bhishagacharyya,

Author of Siddhanta Kaumudi, Evolution of
Gita, Meghadutam &c &c

Published by
K Ray
7, Bhawanı Datta Lane
Calcutta

Printed by R N Mitra
Nalanda Press
204, Vivekananda Road, Calcutta

PREFACE

This edition of Kirata XIV is intended for students preparing for the B A Examinations under the Indian Universities

The Text is followed by an analysis of both the language and the thought of the verse entitled the Prakashika. Next come the Prose order, Translations, Explanation, Tika named Ghantapatha (lit a 60-foot-wide road) by Mallinatha (a Deccan Brahman of the 14th century), Anglo-Sanskrit Notes on Grammar and other points of interest under the heading "*charcha*", in the order herein exhibited

Calcutta, }
Feb, 1940 }

The Author

THE TITLE OF THE BOOK

The name of the book, viz, किरातार्जुनीयम् is obtained from the central theme of the poem namely Arjuna's fight with Siva in the guise of a Kirata, practically described in the 15th, 16th, 17th and the 18th cantos

किरातश्च अर्जुनश्च किरातार्जुनी, इह । तौ अधिष्ठत्य कृत काव्यम् इति किरातार्जुन + छ (ईय) = किरातार्जुनीयम् । काव्यविशेषणत्वात् नपु सकलम् । The छ does not elide here, for “लुवाखायिकाभ्यो बहुलम्” does not apply because this book is a Kavya and not an आखायिका (strictly a prose narration) Now किरातार्जुन being a इह compound the affix छ comes in by the rule “शिशुकन्द-यमसभ-इह-इन्द्रजननादिभ्यश्च” in the sense of “a book on it” (तदधिकृत्य कृतो ग्रन्थ) । Compare—वाक्यपदीय, विक्रमोर्वशीय, नलदमन्तीय, राघवपाण्डवौय &c

N B—In the case of dramas [नाटक] however, poets sometimes apply the Varttika “लुवाखायिकाभ्यो बहुलम्” [taking dramas as आखायिका] after इह compounds, witness, मालती-माधवम्, मालविकाग्निमित्रम् &c Kalidasa however seems to suppose that the Varttika “लुवाखायिकाभ्यो—” may or may not apply in the case of dramas [taking dramas optionally as आखायिका] after इह compounds e g विक्रमोर्वशीयम् [without applying the Varttika after इह compound and getting the छप्रत्यय in विक्रमोर्वशी], and मालविकाग्निमित्रम् [by applying the Varttika after the इह compound मालविकाग्निमित्र and by not getting छ प्रत्यय] । अत्र पक्षे—नाटक-विशेषणत्वात्, व्यवहारत, सञ्चालाच्च क्तावैकल्यम् इति समाधिषम् । See also our notes under the title अभिज्ञानशकुन्तलम् for another version

INTRODUCTION

I The Poem

The Kiratarjuniyam, the only work known of the poet Bharavi, describes the fight of Arjuna with Lord Siva disguised as a *kirata*. The story in brief is this—

While observing वनवास, Vyasa appeared before the Pandavas and advised Yudhishthira to send Arjuna to practise penance in order to acquire divine perfection in missiles, for they are to fight against the redoubtable warriors Drona, Bhishma, Karna &c, to regain their lost kingdom

Accordingly Arjuna was sent to heavenly abode and to Indra who told him to propitiate Lord Siva first for gaining his object in view

Arjuna however by his penance and by his courage and pluck won the Lord's favour (come to save him in the guise of a किरातपति from a demon boar) and learnt rare missiles from him. Now followed the other gods each imparting to Arjuna the knowledge of his weapon

Having thus gained his end Arjuna returned to Yudhishthira in Dwaitavana. This story of the Mahabharata is told here in 18 cantos. It is substantially the same as in the Mahabharatam, The alterations are very few and quite immaterial [For further details see canto I Introduction]

II Estimate

This single work of the poet Bharavi gave him enough fame. The line “कवित्प्रितकालिदास-भारविज्ञीर्ति” of the Aihole inscription of 634 A. D. testifies to this,

But inspite of this we say that Bharavi’s poetry fell far below the level of Kalidasa’s as is evident from his description of Autumn in canto IV and of Himalaya in V. Bharavi’s language is often unattractive, laboured and artificial—this is due to his anxiety to show off his knowledge of grammar and lexicon. This makes readers fight shy of this poem.

But as grammarians and lexicographers formed the majority at that time, so inspite of its drawback, Kirata enjoyed celebrity. The poem behind its rough exterior embodied noble thoughts and sentiments and won public appreciation “भारवेरथ गौरवम् ।” Some of the fine sayings of the poet have become familiar quotations [compare “हित मनोहारि च दुर्लभ वच”, “आपातरम्याविषया पयन्तपरितापिन” etc.]

Mallinatha also says ‘नारिकेलफलसन्मित वचो भारवे’, behind its tough and rough cover it has poetic sentiment, outburst of feeling and diction etc., specially in cantos I, XI, XVIII etc. In fact Bharavi’s sublime diction is like that of John Milton in English literature or Michael Madhusudana Datta in Bengali Literature.

III The Poet

(a) *His age*—(1) The author of our Kiratarjuniya is an old and reputed poet. So he is freely quoted in early standard

works The earliest quotation that we have been able to trace, is in the *Kasikavṛtti* of Jayaditya (or Vamana-jayaditya) Commenting on the rule ‘प्रकाशनस्थेयाम्बायोच’ (Panini 1 3 23) Jayaditya gives the example “सशय कर्णादिषु तिष्ठते य” which is the second line of canto III 14 Now Prof Max Muller on the testimony of the Chinese traveller I tsing who visited India in 673 A D infers that the *Kasika* can not be given a later date than 660 A D But long long before this *Vṛtti* of Jayaditya, *Kirata* had evidently become an authoritative work worth quoting And thus we can with some amount of certainty place *Kurata* not later than 460 A D

(11) Again the mention of Bharavi’s name in the Aihole inscription of 634 A D (mentioned before) places him before that date

The mean of the above two calculations is 497 A D may be a probable date of our poet Bharavi, (see also our introduction in *Kirata I* for further details)

(b) *Country*—(1) In canto XVIIII (sl 5) occurs—

“भृशरया इव सञ्जमहोद्धत पृथ नि मानुनि सिन्धु महोर्भय ” 1 e Arjuna’s buffeting on Siva’s chest proved as futile as the butting of the sea against the Sahya Hills This shows that the poet had such frequent experiences near Sahya Hills on the west coast So his birth-place was somewhere in the west coast

(11) Again Bharavi’s lines ‘शियिलवसुमगाष्ठे मग्नमापतपयोधौ’ (canto I sl 47), “भानुमान् उपपयोधि ललम्बे” (IX 2) also “सामि

मञ्जति रवौ न विरेजे” (IX 5) etc speak of the sun sinking into the seas, and going behind a hill (अस्ताचल) This seems probable with a native of the west coast of India who can every day see the sun going down the waters of the Arabian sea From such references in his book we propose to say that Bharavi lived somewhere in the west coast of India

(c) *Belugon*—(1) There are numerous passages in Kirata extolling Siva References to Vishnu are rare Again Ajuna's prayer to Siva towards the close of canto XVIII is so feelingly expressed that it looks like the poet's own language to his desired divinity Thus the poet seems to be a staunch Saiva

(11) A comparison with Magha's Sisupalavadham furnishes a striking confirmation of the above Magha came several centuries after Bharavi He was a devout Vaishnava, perhaps a neighbour of Bharavi and as learned as he in Sanskrit lore In his Sisupala, Magha has embodied every thing that attracts people to the Kirata with the only difference that he replaces Siva by Vishnu The display of grammatical and lexicographical knowledge and variety of metres and figure of speech are in the same proportion, the topics discussed are the same and in the same order, even the hobby of having the name Lakshmi uttered in the last verse of each canto is not too trivial to let alone Such of Bharavi's thoughts and ideas as are worth anything have all been adopted Even the characters of Kirata have their counterparts in the Sisupala ;

Vyasa makes room for Narada, Bhishma gives way to Balarama, Yudhisthira to Uddhava and so on

Such wholesale appropriation had some purpose, namely perhaps to replace Kirata by adopting all its characteristics and it is due to sectarian antipathy,—the Vaishnavas wanted a similar work as that of the Kirata of the Saivas. This sectarian antipathy is very keen even now-a-days. The Bengali poet Dasarathi Ray has put it very humorously in his—“Feud between Saktas and Vaishnavas”, how each of these two sects would prefer its own tank, market-place and so forth.

Thus we conclude that Bharavi was a true Saiva and Magha was a Vaishnava.

(d) *Popularity*—Kirata during its time and later also was exercising a great influence on all the reading public. Literates in India were forced to read it and admire it. And Vaishnavas also had to do so for want of a similar book in their line. Remembering the feud it is natural that Vaishnavas should smart under this humiliation and sigh for a poem written along Vaishnava lines that would make them independent of Kirata. At last Magha comes to their rescue with his *Sisupala*. The book at once was received by them with acclamation, and as Vaishnavas overwhelmingly outnumber the Saivas in Bengal at least, practically this *Sisupala* surpasses the Kirata here. This explains the propriety of the saying—

तावद्भा भारवेभाति यावन्नाघस्य नौदय ।

उदिने तु पुनमाघे भारवेर्भा ऋवेरिव ॥

Thus the great and sweeping popularity of Kirata was ousted by the publication of Magha's Sisupala. Since then Kirata is only generally being appreciated as a good poem and no special preference was given to it.

IV The Context here

(*With outlines of prior cantos*)

In canto I we have seen that while leading their lives incognito in the Dwaitavana, Yudhishthira sent a forester spy to know all about Duryodhana's new government and the attitude of the subjects under him. The spy returned and stated what he saw under the benign rule of the new ruler Duryodhana. Thus delivering the required message the forester spy retired and then Draupadi in an appealing speech exhorted Yudhishthira to take back their lost kingdom without observing the contract made with Duryodhana. Bhima charmed with Draupadi's speech also appealed to his elder brother not to bide time. Yudhishthira however pacified him with solacing words—(canto II) . At this juncture Vyasa came and advised Yudhishthira to send Arjuna to Indrakila mountain (in Himalayan regions) to seek Indra's pleasure by penance, for without divine grace victory over the Kurus was not possible. Accordingly Arjuna inspired with Vyasa's

inspiration in yoga, retired to the said mountain (canto III), and continued severe penance—penance that withstood all external temptations and charms of divine beauties even—and easily pacified Indra (canto IV—X) Indra highly pleased with Arjuna's penance appeared before him and by conversation and reconversation found Arjuna the fit person to receive the divine weapons and being quite delighted with him advised him first to please Siva by penance Indra then disappeared (canto XI) Accordingly in canto XII we see Arjuna's unprecedented penance for winning Siva's favour All sages in the Himalayan regions approached Siva to know of this person that was carrying on such unbearable penance Siva spoke that he is नरनारायण, come here for penance to win over his enemies , and then the Lord approached towards Arjuna in the garb of a Kiratapati (किरातपति) । For a demon (सूक्तदानव) was going to attack him in the form of a boar As the boar advanced towards Arjuna Lord Siva followed him (or—it) (canto XII)

In canto XIII we see that as the demon boar faced Arjuna in an inimical attitude, he was compelled to strike it with an arrow that pierced its body , by that time Siva in the guise of a किरातपति also hit the boar with an arrow from behind, to save his devotee, Arjuna This arrow went deep into the earth after piercing the boar The boar died and Arjuna went to it to take up his arrow therefrom A Kirata then put in appearance before Arjuna immediately when he was

bent on to take up his arrow from the body of the boar. As already said only one arrow was on the body of the boar—another going deep into the earth after piercing the animal's frame. Thus both claimed the arrow as his own. The Kirata put Arjuna to shame by saying that as a sage he should be an upholder of virtue, thus he should not take away other's arrow, nor should he vainly try to prove that the boar is killed by him, for it was killed by the किरातपति। Hence rather he should make friendship with their lord (Kirata-pati) his benefactor and a powerful ally. For then having gained such a strong ally he will be able to fulfill all his desires.

[N B —This Kirata was Siva's (Kiratapati's) messenger come in that guise. Siva being pleased with Arjuna's penance, devised this plan to save him and further to test his powers and valour. Compare 'निरते बिडम्बितकिरातनृपतिवपुषा रिपौ मया -
स्रगयाविवादसयसाचरिष्यति'—XII 39]

VI Substance with Analysis of canto XIv

Kirata's haughty speech (in canto XIII) did not upset Arjuna's fortitude (sl 1) and he replied thus after praising his weighty, expressive speech (sl 2—6) —“you have put things very appropriately no doubt, but you ought to have advised your king not to adopt this belligerent attitude towards me , your master's arrow is perhaps fallen somewhere in the mountain and you should not transgress limits of decorum by

claiming this as your own I have अक्षयतूष्ण with me, and I have thus no desire for your master's arrow, you say me a good one then why again you allege all these against me. False allegations against a सुजन will only reveal a bad motive of the speaker. Again the killer of animals in a forest is the real owner thereof, and for a vow I cannot but kill the boar to safeguard me. Further there is no proof as to who killed the boar first. Also note that I am with arms on, so question of pity on me cannot arise. A high-minded one like me cannot be a suitor to anyone, quarrel with such an one will but lead to one's downfall. He is a Kirata-leader, he is not the fit person to become my friend and an ally—for I am a Khsatriya. Friendship or fight both are improper with a low-caste person, so I forgive and overlook his harsh allegations, but if he (your master) forcefully takes the arm then he will suffer the consequences thereof" (sl 25). The Kirata then goes off and a huge Kirata-army marches towards Arjuna from all quarters there (sl 26—34). At this Arjuna turns furious and takes up an arrow ready to fight the attackers. With the boar in front he shone like Siva with the sacrificing animal before him or he appeared like the वराहपुरुष incarnate (sl—25—41). But then the united attack of the Ganas with arms etc, was made futile by Arjuna with his series of arrows. Arjuna's attack was thus too much for the Ganas—they then thinned down and got scattered fearing destruction. Now the Gana-army

being fiercely pressed by Arjuna was on the flight and victory seemed to be hovering over Arjuna, so terrible he became now (sl 42—65)

[N B →Mark the speech of Arjuna here said in reply of Kirata's speech or allegation described in canto XIII by slokas 37—71 there]

किरातार्जुनीयम्

चतुर्दशः सर्गः

I *Kirata's haughty speech did not upset
Arjuna's fortitude*

ततः किरातस्य वचोभिरुद्धतैः
पराहतं शैल इवाणवाम्बुभिः ।
जहौ न धैर्यं कुपितोऽपि पाण्डवः
सुदुर्ग्रहान्त करणा हि साधवः ॥ १ ॥

Prakashika—कुपित अपि पाण्डव धैर्यं न जहौ [Though Arjuna was angry, still he did not give up his patience and tranquillity of mind] What made Arjuna angry ?—तत किरातस्य उद्धतै वचोभिः पराहत (पाण्डव) [When Kirata had finished his speech (as seen in canto 13), his haughty speech struck Arjuna to the quick, he was enraged , but even then he did not lose his calmness] This is unusual—अणवाम्बुभिः पराहत शैल इव (स्थित पाण्डव) [Yes , but Arjuna was as firm as a mountain As a mountain remains unperturbed even when struck by sea-waves, so Arjuna remained calm though attacked by the speech of the Kirata] This is then indeed creditable for Arjuna—साधव सुदुर्ग्रहान्त, करणा (भवन्ति) हि [Arjuna by his तपस्या was self-restrained now i e, he is now a sage

(মুনি or সাধ), and as such his inner self was really invulnerable So external matters like Kirata's haughty speech could not disturb his mentality in the least Thus he calmly bore this]

Prose—তত কিরাতস্য ভঙ্কতৈ বচোমি পরাহত (আক্রান্ত) (অন্তঃপব)
ক্লপিত অপি পাঙ্কব (অজুন), অর্থাৎ মি পরাহত (অমিহত) খৈল ইব, ধৈর্য
ন জহী । সাধব সুদূর্যহান্ন করণা (অপ্রকম্পাচিত্তা) (ভবতি) হি ।

Beng—তাব পব কিবাতৈব সেই সগর্ব (উদ্ধত) উক্তি দ্বাৰা
আক্রান্ত অর্জুন, সাংগবসনিলদ্বারা অভিহত পর্কতেব শ্রায (স্থিব)
ধাকিষা, নিজবৈৰ্য্য ত্যাগ কবিলেন না—(অর্থাৎ কিবাতৈব উদ্ধত কথায়
অর্জুনেব বৈৰ্য্যচ্যুতি ঘটে নাই) । বাস্তবিকই সজ্জনেব অপ্রকম্পাচিত্ত
হইয়া থাকেন ।

Eng—Then being attacked, like a mountain by sea-waves, by the hanghty (defiant) words of the Kirata, Arjuna though angry did not lose his fortitude The good ones indeed are of invulnerable mentality

Expl—See Prakashika

Mallinatha—তত ইতি । ‘তত’ কিরাতবাক্যানন্তরম ভঙ্কতৈ’ প্রগল্ভে
‘কিরাতস্য বচোমি অর্থাৎ মি খৈল ইব, পরাহত’ অমিহত, অন্তঃপব ‘ক্লপিতোপি
পাঙ্কব’ অজুন ‘ধৈর্য’ নির্বিকারচিত্তল ‘ন জহী’ ন তথ্যাজ । উতপন্নমপি কীপ
সম্ভ্রামাস ইত্যর্থ (1) । তথাহি—‘সাধব’ সজ্জনা ‘সুদূর্যহ’ সুষ্ঠ, টরামদম
অপ্রকম্পাস্ ‘অন্ন করণ’ যথা তে ‘সুদূর্যহান্ন করণা হি’ । অর্থান্নব-
ন্যাস (২) ॥ ১ ॥

Notes on Mallinath

1 The sense is, he checked the anger that rose (in his mind) 2 The figure of speech is অর্থান্নবন্যাস here

CHARCHA

1 तत —तद् + डसि (प्रसौ) + तसि स्वार्थे = तत Then An अव्यय ।
That is, after the Kirata had made or finished his speech described in Canto XIII Construe तत = तत परस् । गम्यमान-
परशब्दयोगे प्रसौ । अव्ययत्वात् विभक्तलोप ।

2 वचोभि —वचस् is speech or word तै । करणे or अनुक्ते कर्त्तरि
इया । The वचस् was उद्धत । e, defying all along so it made
Arjuna angry (पराहत तत कुपित) ।

3 पराहत —परा + हन + क्त कर्मणि । being struck Qual पाण्डव
and शैल । Contrue—अर्णवास्वुभि पराहत शैल इव, उद्धते वचोभि पराहत
अर्जुन ।

4 अर्णवास्वुभि —अर्णा सि जलानि सन्ति अस्मिन् इति अर्णस् + व (सत्वर्थे)
= अर्णव (with elision of स् of अणस् by “अर्णमो लोपश्च ”) = a
sea अर्णवस्य अस्वुनि, इतत । तै । करणे or अनुक्ते कर्त्तरि इया ।

5 जह्नी—हा (ल्यागे) + लिट् अ । Nom पाण्डव । जह्गलि, जहात्,
जह्यात्, अजह्यात् &c ॥ पाण्डो तदाख्यस्य राज्ञ अपत्य पुमान् इति पाण्डु +
अण् = पाण्डव son of Pandu । e, Arjuna (here)

N B —The form पाण्डवेय (with ढक् अपत्यार्थे) is also correct
in the sense of king Pandu's sons Thus Mahabharata has
“शरान् पाञ्चालान् पाण्डवेयाश्च युक्तान्” etc This is because पाण्डु, may
also be included in the शुभादि list (see the rule “शुभादिभ्यश्च ”)
Thus Vaitalikara says “चकार अनुक्तमसुच्चयार्थं आकृतिगणतानस्य वीचयति ।
शाङ्गिय पाण्डवेय इत्येवमादि सिद्ध भवति” ।

6 सुदुर्गहान्त करणा —ट्स् + गृह् + खल् कर्मणि = दुर्गहम् hardly to
be captured or disturbed सु अतिशयेन दुर्गहम् = सुदुर्गहम् highly

undisturbable i e, invulnerable प्रादित्त—। तादृशम् अन्त करण (मन) :
 येषाम्, बहु—। Qual साधव । The साधु or सज्जन are of invulnerable
 mentality i e, even at the cause of विकार they remain undis-
 turbed , compare “विकारहेतौ सति न विक्रियन्ते येषां चैतासि तएव धीरा ’ ।
 So Arjuna did not lose his fortitude even at the cause of
 haughty words of a Kirata—he was a धीर—a सज्जन । This is
 evidently due to his self-restraint Comp—“प्रभवति न तदा परो
 विजेतु भवति जितेन्द्रियता यदात्मरक्षा”—X , and “निसर्गाच्च जितेन्द्रियतया”
 तथा”—XI 1

7 हि—An अव्यय having the sense of अवधारण (certainty)
 here. It may also be taken in the sense of हेतु or cause
 Thus हि (यत) साधव सुदुर्ग्रहान्त करणा भवन्ति । Amara says—“हि
 हेतावधारणे” ।

8 Voice—पराहतेन अजुनेन शैलेन इव न जहे सावृषि दग्ध हान्त करणे-
 भुयते ।

2 Arjuna's reply

सलेश्ममुल्लिङ्गितशात्रवेङ्गित.

कृती गिरां विस्तरतत्त्वसगृहे ।

अयं प्रमाणीकृतकालसाधनः

प्रशान्तसरम्भ इवाददे वचः ॥ २ ॥

Prak —अय (पाण्डव) प्रशान्तसरम्भ इव वच आददे [Now Arjuna,
 with his ire checked, made this following speech] But was
 the speech a timely one ?—प्रमाणीकृतकालसाधन (अयम्) [Yes , it
 was made at an opportune moment Indeed, Arjuna knew
 that proper time should be availed of for success , so he took

-this timely opportunity to say the right thing befitting his kshatriya spirit and position] But first tell me will he be able to put his case properly ?—गिरा विस्तरतत्त्वस्यद्दे कृती (अयम्) [Yes, Arjuna was a pastmaster in detailing or briefing of matters, as necessity demands In other words, suiting circumstances on hand, he can put things elaborately or briefly , such Arjuna availed himself of this opportunity to speak out] But before making his pointed and timely speech was he aware of the motive of Kirata's speech ?—सलेशम् उल्लिखितशत्रुवेदित (अयम्) [Yes , Arjuna first of all rightly and minutely understood or realised the motive of his enemy the Kirata, and then spoke out thus].

Prose —गिरा विस्तरतत्त्वस्य ग्रहे कृती अय (पाण्डव) सलेशम् (सम्पूर्णं यथा तथा) उल्लिखितशत्रुवेदित (ज्ञातशत्रुमिप्राय सन्) (तत) प्रमाणीकृतकालसाधन (अ गीकृतयोग्यसमय , अवनवीचित विवक्त इत्यथ , सन्) प्रशान्तस रम्भ इव वच आदहै ।

Beng —बाक्येव विलुप्त ओ संक्षेपविषये दक्ष अर्जुन शत्रुव (किवातेव) अभिप्राय सम्पूर्णभावे अवगत हईया, समयोचित बलिवाव जन्य वाग सामलाहईयाई येन एहै कथांशुलि बलिनेन ।

Eng —Expert in the elaboration or briefing of speeches, Arjuna (first of all) made himself conversant with the enemy's motive and then availing himself of this proper opportunity, made this (following) speech, by checking his anger

Expl —See Prak and Eng

Malli—सलेशमिति । सह लेशे 'सलेशम्' सकल यथा तथा 'उल्लिगित-
शाववे गित'—उल्लिगित उदभूतलि ग क्तव, लि गै तद्वाक्यभ गिभिरेव सम्यगवगतम्
इत्यथ । शत्रुरेव 'शावव' [स्त्रार्थे अण्प्रत्यय] तस्य 'इ गितम्' अभिप्राय तदुल्लिगित
येन स । 'यरा' वाचा सम्बन्धिनि 'विस्तरतत्त्वस ग्रहे' विस्तर, 'तत्त्वस ग्रहे' अर्थ-
स चेपे (च) [वैभाषिको इन्है कवद्भाव] 'कृती' कुशल 'प्रमाणीकृतकालसाधन'
'प्रमाणीकृत प्रधानीकृत काल एव साधन येन स, अवसरोचित विवक्षु इत्यर्थः ।
'अय' पारुडव 'प्रशान्तस रम्भ' सञ्जीभरहित इव 'वच आददे' उवाच इत्यर्थः ॥ २ ॥

Charcha

1 सलेशम्—लेश is विन्दु (drop or minute parts), तेन सह
वत्मानम, तत यथा तथा—सलेशम् along with minute parts, बहुव्रीहि
by the rule "तेन सहेति तुल्ययोगे" to denote equal participation in a
क्रिया, सहलेशम् is also correct by the rule "वोपसर्जनस्य" । Adv
qual उल्लि गित in उल्लि गितशावने गित । He knew by signs etc,
all the minute matters even of his enemy

2 उल्लि गित etc—उद् + लि ग + क्त कर्म णि = उल्लि गितम् inferred or
known by signs, i e external movements etc Thus Malli says
"लि गै तद्वाक्यभ गिभि एव सम्यगवगतम्" । इ गितम् is अभिप्राय (motive)
here शत्रो इदम इति शत्रु + अण् (by the rule "तस्मिद्") i e, in the
sense of "it is his") = शाववम् regarding enemy शाववम् इ गितम्,
कर्म धा—। उल्लि गितम् (ऊहितम्) शाववे गित (शत्रुभिप्राय) येन स, बहु—।
Qual or Pred to अयम् ॥ Malli however says शत्रुरेव इति शावव
with स्त्रार्थे (प्रज्ञादि) अण्—that expl also suits us here But an
adjectival exposition is to be preferred in such cases for an
easy understanding

3 कृती—कृ + क्त नपु सकी भावे = कृतम् work कृतम् अस्त्रास्य इति कृत

+ इनि (मत्वर्थे) = कृती expert Qual अयम् । Malli in Kirata II 9, so also Madhava, Vardnamana, Bhattikara (in Bhatti III 52) attach इनि in the कृत्वाच्य by the rule “इष्टादिभाष्य” (e g कृतमनेन इति कृती) । This expl is thus authoritative and correct But the इष्टादि lists of both Kasika and Siddhanta-Kaumudī include निराकृत, उपाकृत etc, but not कृत । This seems to show that (strictly speaking) कृत is not of the इष्टादि list Hence we have given the alternative exposition as above and we prefer this explanation in cases like “न खल्वनिर्जित्य रघु कृती भवान्” Raghu III, “मधुकर त्व खलुकृती”—Sak I कृता श्रुती ब्रह्मतेषु धीमान्—Bhatti III 52 etc Indeed Padmanabha expressly excludes कृत from the इष्टादि list, a slightly different explanation may also be suggested—कृ + क्त कर्मणि = कृतम् a work done (कर्म), कृतमस्य अस्ति इति कृत + इनि प्रश्न सायाम् = कृती successful

4 विस्तर etc—वि + स्तु + अप् भावे = विस्तर expansion, elaboration By the rule “प्रथने वावशब्द” —we shall have चञ् after वि + स्तु in all cases of extention (प्रथन) except that to words, when it takes अप् as usual (by the rule “ऋदीरप ”) । Thus विस्तारो नद्या, विस्तारो वाक्यस्य । Amara also has “विस्तारो विग्रहो व्याप्त स च शब्दस्य विस्तर” । Here we have reference to वाक्य (गिराम विस्तरतत्त्वमग्रहे), so we have अप्, compare also “सविस्तर वाक्यमिदं सुनन्दा”—Rag VI 70 तत्त्व is स्वरूप i e, essence or सार (स च्छेप) । सप्त + ग्रह + अप् = सग्रह collecting or gathering, then it means ‘making’—घातुनामनेकार्थत्वात् । विस्तरश्च तत्त्वञ्च, विस्तरतत्त्वे, इतरैतरद्वन्द्वे । तयो सग्रहः making of elaboration or substance, इ तत् । तस्मिन् । विषयाधिकरणे ७मी—by taking कृती as इनिप्रत्ययान्त after the भावप्रत्ययान्त word कृत ।

If however कृती is derived as कृतमनेन इति कृती with इनि in the कर्त्वाच् and taking कृत as of the इष्टादि list, then the कर्म [as तत्त्वस ग्रह here] takes अधि ङी by the vaittika 'क्तस्येन्विषयमत्र कर्मणि उपस खानस । e, when a क्तान्त word takes इनि, the कर्म will take ङी ॥ Malli here construes—विस्तरश्च तत्त्वस ग्रहश्च (अर्थस क्षेपश्च), समाहारश्च । he takes स ग्रह as स र्पे । By वैभाषिक इन्द्रैकवदभाव he seems to refer to the maxim "सर्वो इन्द्रो विभाषैकइवतीति वाच्यम्" । The rule विप्रतिषिद्ध चानधिकरणवाचि &c, seems to have no application here, for तत्त्वस ग्रह or अर्थस क्षेप may be a द्रव्यपदार्थ । Or following Malli we may also say विस्तरसहित तत्त्वस ग्रह, शाकपार्थिर्वाद्वन समान । तस्मिन् । Malli's exposition is more natural, for तत्त्वस ग्रह or briefing of an elaborate one, is usually said as स ग्रह, comp "विस्तरैषोपदिष्टानामर्थाना सूत्रभाष्ययो । निवन्धोय समासेन स ग्रह त विदुषु धा" ।

5 प्रमाणीकृत etc—साध्यते अनेन इति साधि + लुट करणे = साधनम् instrument, means, काल एव साधनम्, कर्म धा । Or कालरूप साधनम्, शाकपार्थिर्वादितत् । Proper time is one of the best means of success compare "अतिपातितकालसाधना अक्षमा भवन्त नयसिद्धिरपनेष्यति" इति । अप्रमाणस्य प्रमाण कृतम् इति प्रमाण + चि (अभूततद्भावे) + क्त + क्त कर्मणि = प्रमाणीकृत, adopted or espoused as best (प्रमाणीकृत), प्रमाणीकृत काल-साधन येन, बहु— । One who had adopted as best the proper opportunity Qual अयम् । Malli here says प्रमाणीकृत प्रधानीकृतम् । e, made as principal or best or foremost, in this sense of अङ्गीकृत comp "दाता मे भूयता नाथ प्रमाणीक्रियताम्"—Kumar VI or usually it simply means अङ्गीकृत । Indeed Malli himself

explains प्रमाणीकृतम् as अङ्गीकृतम् in sl 11 infra, under “यदि प्रमाणीकृतमाय्यचेष्टितम्” ।

6 प्रशान्त &c—सस रभ + घञ् = स रभ anger (क्रोध) । प्र + शन + णिच् + क्त = प्रशान्त or प्रशमित checked, controlled प्रशान्त स रभ येन, वङ् । Same case with अयम् । He spoke like one having his ire controlled

7 आददे—आङ् + दा + लिट् ए = आददे said [ददाति दत्ते, अदात् अदित, दास्यति-ने] । Arjuna said for Kirata's good and indirectly for his own advantage So the आत्मनेपद here comes by “आडो दोनास्यविहरणे”—The root दा preceded by आङ् takes आत्मनेपद when not meaning opening of the mouth Nom अयम् । The obj is वच ।

8 Voice—उल्लि गितेङ्गतेन कृतिना— साधनेन अनेन प्रशान्तसरभेण इव आददे ।

9 Remark—Mallinath here gives the prose order as—सन्निगम् उल्लि गितशादवेङ्कित गिरा विस्तरतत्त्वम ग्रहे कृती प्रमाणीकृतकालसाधन अयम् वच आददे । But we have slightly altered the order, for first of all one to be a good speaker must be an adept in elation or briefing of it, (विस्तरतत्त्वम ग्रहे कृती) according to necessity, he being such will first of all assimilate the arguments of his opposite party (उल्लि गितशादवे गित), then lastly the speech to be successfully done must be in an opportune moment (प्रमाणीकृतकालसाधन), or construe thus—सन्निगम् उल्लिगितशादवे गित (सन्) गिरा विस्तरतत्त्वम ग्रहे कृती अयं प्रमाणीकृतकालसाधन (च सन्) प्रशान्तसरभ इव वच आददे । Both of our expositions seems more logical than Malli's

3 *A Meritorious one's speech is weighty and elegant.*

विविक्तवर्णाभरणा सुखश्रुति
 प्रसादयन्ती हृदयान्यपि द्विषाम् ।
 प्रवर्तते नाकृतपुण्यकर्मणाम्
 प्रसन्नगम्भीरपदा सरस्वती ॥ ३ ॥

Prak—अकृतपुण्यकर्मणाम् प्रसन्नगम्भीरपदा सरस्वती न प्रवर्तते [सरस्वती is both a speech and a beautiful lady and the Goddess of speech (वाग्देवी), thus as an elegant and weighty speech can not come out of one who has not done meritorious deeds, so holy goddess Saraswati or a beautiful lady does not proceed or approach to one who is not a सुकृतिन्] This is what should be, then good results follow—द्विषामपि हृदयानि प्रसादयन्ती (सरस्वती) [Such elegant सरस्वती i. e. speech or स्त्रीरत्न or वाग्देवी captivates the minds of one's enemies even] This is possible if the enemy grasps the meaning or significance of the speech—विविक्तवर्णाभरणा (अत) सुखश्रुति सरस्वती [Such elegant speech has simple words with the letters clearly uttered, and so pleases the hearers by impressing its (weighty) meaning to them, just as a pure, bright and sweet voiced beautiful lady or goddess Saraswati does In other words, a meritorious one's clearly-uttered speech of simple unambiguous words pleases all including an enemy even, just as a pure, sweet-voiced decorated lady or goddess Saraswati comes to a virtuous one and captivates one and all]

Prose—विविक्तवर्णाभरणा सुखश्रुति (ततश्च) द्विषाम् अपि हृदयानि प्रसादयन्ती प्रसन्नगम्भीरपदा सरस्वती (वाक् , स्त्रीरत्न वाग्देवी च) अन्नतपुण्य-कर्मणाम् (सम्बन्ध) न प्रवर्तते ।

Beng — येमन पबित्रा धीबचवणा शुक्लवर्णाभावणा मधुववादिना स्त्रीबद्ध वा देवी सबस्रती शक्रदेवओ मन जय कबिया पुण्यजनेव निकटै आविर्भूता हन , तेमन सुकृतिदेवई, सुखवोव्य अथच शुर्वर्धप्रतिपादक, स्कूटोच्चावित अम्बवृद्ध, सुश्राव्य वाक्य शक्रदेवओ हृदय प्रशांत कबिया प्रसृत ह्य ।

Eng — A meritorious one's elegant weighty clearly-uttered easily comprehensible speech comes out mollifying the minds of the enemy even , so a holy but pure-coloured sweet-voiced decorated lady (स्त्रीरत्न) or Goddess Saraswati appears before a virtuous one, captivating his enemies even

Expl—The meritorious alone can make an elegant weighty speech having its letters and simple words clearly uttered and its meaning easily comprehensible to all , such a speech of an intelligent pure one captivates not only his friends but his enemies too This is just like pure, grave, decorated and sweet-voiced स्त्रीरत्न or goddess Saraswati appearing before a virtuous one and thus winning over his enemies too See Prak also

Mallī — सान्त्वपूर्वकमीवाह, विविक्तिति । ‘विविक्तवर्णाभरणा’ विविक्ता स योगादिना अस्त्रिष्टा स्फुटोच्चारिता वर्णा अक्षराणि एव आभरणानि यस्या सा । अन्यत्र (सरस्वतीपद ?) तु—विविक्तानि शब्दानि, वर्ण रूपम आभरणानि च यस्या-सा [“वर्णा द्विजादौ शुक्लादौ स्तुती वर्ण तु वाचरे” इत्युभयत्रापि अमर (? इति

अमर]]। 'सुखा श्रुति' श्रवण यस्या सा 'सुखश्रुति' श्राव्या इत्यर्थे । अन्यत्र—
 श्रुत इति श्रुति वाक्, सा सुखा यस्या सा, मञ्जुभाषिणीत्यर्थ । 'द्विषामपि हृदयानि
 प्रमादयन्ती' किं पुन सुहृदामितिभाव । 'प्रसन्नगम्भीरपदा' प्रसन्नानि वाचकानि
 गम्भीराणि अर्थगुरुणि च पदानि सुपतिङन्तरूपाणि—यस्या सा । अन्यत्र तु—प्रसन्ना
 विमला गम्भीरपदा असमचरणा 'सरस्वता' वाक्, स्त्रीरत्न च । [तथा चोक्तम्—
 "सरस्वती सरिङ्गे दे गोवाग्देवतयोरपि । स्त्रीरत्ने च "उति] 'अकृतपुण्यकर्मणा' न
 कृत पुण्यकर्म यै तेषा न प्रवृत्ते' न प्रसरति, किन्तु सुकृतिनामेव । भवद्वाणी च
 एव विधेति धन्य भवान् इति भाव । [अत्र काचित् नायिका वाग्देवता च
 प्रतीयते । तवादी समासोक्तिरलङ्कार, विशेषणमात्रसास्येन अप्रस्तुतप्रतीति । अतएव
 न श्लेष (1) ॥ ३ ॥

Notes on Malli

1 Here by सरस्वती a beautiful lady (स्त्रीरत्न) or Goddess
 Saraswati is also implied And thus (अप्रस्तुतविषय) is due
 to the adjective epithets only used here , so the figure is
 समासोक्ति and not श्लेष ।

Charcha

1 विविक्त etc—This epithet qualifies सरस्वती meaning
 speech or beautiful lady or Goddess Saraswati Thus Malli
 says 'अत्र काचित् नायिका वाग्देवता च प्रतीयते' । वाक्पक्षे—विविक्त is
 clearly uttered वर्ण is letter आभरण is ornament वर्णा (अक्षराणि)
 एव आभरणानि वर्णाभरणानि letters forming decorations कर्मधा— ।
 विविक्ता (स्फुटोच्चारिता) वर्णाभरणानि यस्या, वहु—। Qual सरस्वती 1 e,
 वाक् । Such speech is understood in letters and words by
 all स्त्रीरत्न, or वाग्देवी पक्षे—वर्ण is colour आभरण is decoration
 (अलङ्कार) । विविक्त is pure वर्ण च आभरणानि च इति वर्णाभरणानि,
 इन्द्रः विविक्तानि वर्णाभरणानि यस्या वहु । A white and decorated

beauty is a thing of joy to all So also white and bright
Goddess Saraswati

2 सुखश्रुति—This epithet also applies to सरस्वती referring to वाक् and स्वीरत्नादि । वाक्पक्ष—सुखा श्रुति (श्रवण) अयादियवणञ्च यस्या , बहु—। The words become pleasing (appealing) and understood in meaning as well स्वीरत्नादिपक्ष—श्रुति is वाक् । सुखा श्रुति (वाक्) यस्या सा, बहु—, good-speeched Such a beauty and Goddess Saraswati cannot but charm all

3 प्रसादयन्तो—Qual सरस्वती meaning both वाक् and स्वीरत्न (or वाग्देवी) । प्र + मद् + णिच् + श्ठ + डीप् स्त्रियाम् । The speech where all words are clearly pronounced, becomes intelligible, pleasing, appealing and so mollifying to all So a decorated sweet voiced beauty or सरस्वतीदेवी charms all—(हिषाम अपि हृदयाति किमुत सुहृदाम्) ।

4 प्रवर्त्तने—प्र + वृत् (भ्रादि) + लटने । Comes out or appears before Nom सरस्वती ।

5 अकृतपुण्य &c—पुण्य कर्म, कर्मधा । कृत पुण्यकर्म येन, कृतपुण्य-कर्मा बहु— न तथा । नञ् तत् । नेषाम् । श्रेषे इष्टौ । The meritorious alone can make such a speech , so the indirect praise is that you a Kirata having made such a speech is धन्य indeed (—“भवद्वाणौ च एव विधा अत धन्यो भवान्”) । Similarly the virtuous one can gain a beauty or Goddess Saraswati Indeed poets describe a person lucky if he possesses a beauty in love

6 प्रसन्न etc—This also qualifies सरस्वती meaning वाक् and स्वीरत्नादि । प्रसन्न means “of clear meaning” (यस्य अर्थ परिस्फुट), गम्भीर means ‘अर्थगाम्भीर्ययुक्त’ (of weighty meaning), प्रसन्न गम्भीर च

पद यस्या, बहु—। नायिकापत्नी—प्रसन्न is विमल (clear), गम्भीर is grave and measured Such steps are natural with a beauty and a Goddess Thus poets describe beauties as गजेन्द्र-गामिनी etc

7 Voice— वर्णाभरणया सुस्त्रुत्या प्रसादयन्त्या पदया सरस्वत्या न प्रव्यते ।

4 *Similarly intelligent ones only can express themselves*

भवन्ति ते सभ्यतमा विपश्चिता

मनोगतं वाचि निवेशयन्ति ये ।

नयन्ति तेष्वुपपन्नैपुणा

गभीरमर्थं कतिचित् प्रकाशताम् ॥ ४ ॥

Prak —ते विपश्चिता (मध्ये) सभ्यतमा [They are the foremost or expert among the learned] Who are so ?—ये वाचि मनोगत निवेशयन्ति [I mean those are most expert who can express mental ideas in words] And what then ?—तेषु अपि उपपन्नैपुणा कतिचित् एव (पण्डिता) गभीरमर्थं प्रकाशता नयन्ति [And of such ones too, a few expert only bring out deep significance in the speech First of all the expert ones only can express themselves ' moreover a few of these experts only can bring out deep significance in this speech]

Prose —ये वाचि मनोगत (भाव) निवेशयन्ति ते विपश्चिता (मध्ये) सभ्यतमा (निपुणतमा) भवन्ति । तेषु (वक्त्रेषु) अपि उपपन्नैपुणा, कतिचित् एव विपश्चित गभीरमर्थं प्रकाशता (स्फुटता) नयन्ति ।

Beng —बाबा बाकेय मनेब भाव संक्रमित कबिते पावे अर्थां
बाक्य द्वाबा मनेब भाव यथायथ व्यक्त कबिते पावे, ताबाई पण्डितेव
मध्ये निपुणतम । आबाव এইरूप बज्जाव मध्ये कुशलतायुक्त केह केह
गूढार्थं ७ प्रकाश कबिते पावे ।

Eng —Adepts among the learned are those that can express
their mental idea in words And among such speakers, a few
only endowed with dexterity (or intellect), can promulgate
very deep imports (in their speeches)

Expl —First of all a meritorious one only can make a clear
significant speech (sl 3), then the experts only can really
express themselves in words , finally of such speakers a few
only (while expressing themselves) can bring out deep
significance (in speeches)—[“लोकै तावत दुर्लभा एव वक्ताः तत्रापि
निगूढार्थप्रकाशका ’ —Mallinatha]

Mallī —‘तं’ पुरुषा ‘विपश्चिता’ विदुषाम् [‘विद्वान् विपश्चिद्द्विषन्न ’ इत्यमर]
मन्त्रं ‘सम्यतमा’ सभाया साधुतमा, निपुणतमा (इत्यर्थ) [“साधु समर्थी निपुणश्च”
इति काशिकायाम्] ‘भवन्ति, ये मनोगत’ मनसा गृह्णीतमर्थं ‘वाचि निवेशयन्ति’ वाचा
उद्दिशन्तीत्यर्थं । ‘तेषु’ वक्त्रेषु अपि ‘उपपन्नै’ पुण्या मन्त्रावितकौशला ‘कतिचित्’
एव ‘गभीर’ निगूढम् ‘अर्थ’, प्रकाशता’ स्फुटता ‘नयन्ति’ । [लोकै तावत ज्ञाताः एव
दुर्लभा, तत्रापि वक्ताः, तत्रापि निगूढार्थप्रकाशका (See Expl)] । लयि
सर्वमस्ति इतिस्त्विति । अनेचरवाक्यरहस्य ज्ञानमिति स्वयमाप तादृश एव इति
चतुदश (1) ॥ ४ ॥

Notes on Mallī.

1 The praise implied here is—everything of these
exist in you , and the internal significance is that—I having
understood the secret of Kirata’s speech am such too.

Charcha

- 1 भवन्त—भू + लट् अन्ति । Nom ते ।
- 2 सभ्यतमा—सभाया साधव इति सभा + य = सभ्या those expert in, an assembly Here य (and not यत्) comes by the rule “सभाया य” । अतिशयेन सभ्या इति सभ्य + तसप् (अतिशयने) = सभ्यतमा most expert Pred to ते ।
- 3 विपश्चिताम्—विपश्चित 1s विद्वान् । तेषाम् । निर्द्धारिं षष्ठी by ‘यतश्च निर्द्धारणम्’ ।
- 4 मनोगतम्—मन गतम्, २ तत्—by the rule “द्वितीया त्रिवातीत-गतात्प्राप्तप्राप्तपद्मै” , obj of निवेशयन्ति ।
5. निवेशयन्ति—नि + विश् + णिच् + लट् अन्ति । Nom ये ।
- 6 नयन्ति—नी + लट् अन्ति । Nom कतिचित् ।
- 7 तेषु—निर्द्धारिं ङमी । Both ढष्ठी and ङमी are correct in निर्द्धारि by the rule “यतश्च निर्द्धारणम्” ।
- 8 उपपन्न etc—निपुणस्य भाव इति निपुण् + (युवादित्वात्) अण् = नैपुणस्य dexterity नैपुण्य is also correct for निपुण् is also included in the ब्राह्मणादि list, which directs भावे घ्यञ् by the rule “गुणवचनब्राह्मणादिभ्य कर्मणि च” । उपपन्न नैपुण्य येषाम्, बहु— । Qual कतिचित् । The base कति (किम् + स ख्यापरिमाणे ङति) is always plural And the form in 1st and 2nd singular is कति and the rest like सुनि plural । The अव्यय word चित here adds indefiniteness to कति ।
- 9 गभीरम्—गम् + डरन् (उष्वादि) = गभीरम् and गम्भीरम् (निपातनात्) । Qual अर्थम् । The root नी being द्विकर्मक, its प्रधान कर्म is अर्थम् and अप्रधान कर्म is प्रकाशताम् ।
- 10 Voice—तै सभ्यतमै भूयते यै निवेश्यते नैपुण्यै कतिभिश्चित् गमोर अर्थ, नीयते ।

[N B—The root नी being of न्यादि class has its प्रधानकर्म voiced by “न्यादे प्रधाने”। For the list of न्यादि and दुहादि (द्विकर्मक) roots compare the Karika “दुह्याच् पच् दृष्ट् रुधिप्रच्छिचिब्रूशासि जिमन्यसुषाम् कर्मयुक्तं स्यादकथितं तथास्वात् नीहृक्कृष्वहाम्”। And note that दुहादि roots have अप्रधान कर्म voiced by “दुहादेरप्रधाने”] ।

11 Parallel—compare—“अप्रियस्य च पथ्यस्य वक्ता श्रोता च दुर्लभः” in Ramayana

12 Remark —The figure here is अप्रस्तुतप्रश्न सा for a particular matter is hinted at by the general matter—on—hand

5 *The same speech cannot be equally attractive to all*

सुवन्ति गुर्वीमभिधेयसम्पदं
विशुद्धिमुक्ते रपरे विपश्चितः ।
इति स्थितायां प्रतिपूरुषं रुचौ
सुदुर्लभाः सर्वमनोरमा गिरः ॥ ५ ॥

Piak —Easy

Prose —(अपिच) केचित् विपश्चित गुर्वीमभिधेयसम्पदम् (अर्थसम्पत्ति) सुवन्ति, अपरे उक्ते (शब्दस्य) विशुद्धिम् (सुवन्ति) । इति (एव) प्रतिपूरुषं रुचौ स्थितायाम् (सत्या) सर्वमनोरमा गिर सुदुर्लभा (भवन्ति) ।

Beng —केह वा आबাব महती अर्थसम्पत्तिव प्रशंसा कबेन, आबাব कोनओ पण्डित शब्देव विशुद्धिव (अर्थछोतनसामर्थेय) प्रशंसा कबेन । এইভাবে প্রতিপूरुषेव रुचिव ভিন্নত। থাকায় সকলের মনোবম বাক্য নিতান্তই বিবল ।

Eng —(Again) some praise gravity of meaning or ideas in a speech, other learned ones belaud appropriateness of words Thus taste being distinct with each person, it is rare to find out a speech pleasing to all

Expl —A good speech may either contain graveness of meanings or ideas , or it contains appropriate words carrying the particular sense very clearly, but in spite of this difference some like the former, others the latter, for taste, style etc differ with each person (cp “भिन्नरुचिर्हि जन” —Raghu and “विचित्ररूपा खलु चित्तवृत्तयः” —Bharavi), under the circumstances it is very difficult to find out a lecture pleasing to one and all

Mall —स्तुवन्तीति । किञ्च ‘केचित् गुर्वीम्’ महतीम् ‘अभिधेयसम्पदम्’ अर्थ-सम्पत्तिं ‘स्तुवन्ति’ । ‘अपरे विपश्चित उक्ते’ शब्दस्य ‘विद्युद्धि’ सामथ्र्यं ‘स्तुवन्ति’ । ‘इति प्रतिपूरुष रुचो’ प्रीतौ ‘स्थिताया’ व्यवस्थिताया ‘सर्वमनोरमा’ सर्वेषां शब्दार्थ-रुचीना पु सा मनोरमा ‘गिर सुदुर्लभा’ । त्वद्गिरस्तु सर्वमनोरमा उक्तसर्वगुण-सम्पत्त्या इति भावः ॥ ५ ॥

Chacha

1 स्तुवन्ति—स्तु + लट्अन्ति । Praise Nom केचित् in 1st clause understood, and (अपरे) विपश्चित in the second स्तोति स्तुवतीति, म्नुत स्तुवन्ति etc

2 अभिधेय etc—सम + पद + क्तिप् भावे = सम्पत् wealth अभि + धा + यत् कर्म णि = अभिधेय i. e, direct or apparent meaning अभिधेयस्य सम्पत्, इ तत्— । ताम् । obj of स्तुवन्ति । Some विपश्चित praise nobleness of direct meaning or idea in a speech.

3 उक्ते —It here means शब्द, for शब्द is the main means of saying शेषे ६३। उक्ते विशुद्धि is purity of words i e, appropriateness of word to carry out the desired sense

4 इति—An अव्यय meaning either (I) अनेन प्रकाशेण , or (II) such—it is then adj qual रुचौ। Prefer 1st construction It is in that case an adverb

5 प्रतिपूरुषम्—Both पूरुष or पुरुष meaning person are correct पूरुष पूरुष प्रति इति प्रतिपूरुषम्, वीष्णायाम् अव्ययीभाव । Adv qual स्थितायाम् ।

6 स्थितायाम्—स्था + क्त + कर्त्तरि स्त्रियाम् = स्थिता i e, fixed Pred to रुचौ (which has भावे ऽनी by “यस्य च भावेन भावलक्षणम्”) ।

7 सर्वमनोरमा —रमयतीति रम gladdener (कर्त्तरि पचाद्यच्) । मनस रमा, इतत् । सर्वेषाम मनोरमा । Qual गिर ।

8 सुदुर्लभा —ट्टु खिन लभ्यन्ते इति दुर् + लभ + खल् कर्मणि = दुर्लभा hardly available सु अतिशयेन दुर्लभा, प्रादितत् । qual गिर । Note that लभ will take नुम् when anyother उपसर्ग than mere सु or दुर् precedes, thus दुर्लभ or सुदुर्लभ but सुप्रलभ । This is due to the rule “न सुदुभ्या केवलाभ्याम्” । And खल् in such cases comes by ‘ इद् ष सुषु क्क्क्कृच्छार्थेषु खल्’ ।

9 Voico—कैश्चित् गुर्वी सम्यत् स्तूयते विशुद्धि वा । रमाभिर्गीर्भि सुदुर्लभाभि भूयते ।

10 Remark—The next sloka will say that you are वाग्भिश्चेत्, for your speech has both अर्थसम्यत् and शब्दशुद्धि (cp “विविक्त्वर्णभरणा सुखश्रुति प्रसन्नगम्भीरपदा मगस्वती”—sl 3) and not one only Thus Malli also says “त्वद्गिरस्तु सर्वमनोरमा उक्तसर्वगुणसम्यत्त्वा” ।

11 N B —Our Poet emphasises this idea in canto I also,
e ३ “द्वित मनोहारि च दुर्लभ वच ” ।

G *Your speech places you on the head or
top of speakers*

समस्य सम्पादयता गुणैरिमा
त्वया समारोपितभार भारतीम् ।
प्रगल्भमात्मा धुरि धुर्यं वाग्मिनां
वनेचरेणापि सताधिरोपितः ॥ ६ ॥

Prak —हे धुर्य, (तत) हे समारोपितभार, त्वया आत्मा वाग्मिना धुरि समारोपित [Ho fulfiller of master's duty, Ho entrusted one you have placed yourself at the haed of speakers] But what surprises you in this ?—वनेचरेणापि सता (त्वय) [I am all the more surprised because being a forester you have placed yourself at the head of all speakers] This is surely due to your learning and merit—इमा भारतीं प्रगल्भ सम्पादयता त्वया [And rightly indeed you have freely and intelligently composed this speech That is, the speech is natural with you This makes you the best of speakers] Are you making an exaggeration of my speech ?—गुणै समस्य (सयोज्य) सम्पादयता (त्वया) [No I am speaking the truth only You have really made this speech by attributing the merits of clearness, non-ambiguity and elegance etc therein Hence indeed you are the foremost of speakers]

Prose —हे धुर्य, (तत) हे समारोपितभार, गुणै समस्य (स योज्य) इमा भारती (वाच) प्रगल्भ (निर्भीक, प्रतिभान्वित वा यथातथा) सम्पादयता

(रचयता) लया वनेचरिणापि सता आत्मा वाग्मिना धुरि (अयम्) अधिरोपित (स्थापित) ।

Beng—तूमि कार्यानिर्वाहक त्हाई स्वामी तोमाव उपर सक्यादि कार्याभाव दिवाहेन । हे तादृश, तूमि वास्तविकई विविक्तवर्णवादि गुणवावा षोजित कविषा निर्भीकतावे (वा प्रतिभासहकावे) এই बाक्य वचना कविषा, किवात हईषाओ निजेके वक्तृगणवे श्रेष्ठ स्थाने स्थापित कविषाछ ।

Eng—Ho the doer of work ! Ho the master's entrusted deputy you though a Kirata, having boldly or intelligently composed this speech with the merits of clearness, elegance etc, have placed yourself at the head of all speakers

Expl—See prak

Mall—समस्यति । धुर बहतीति धुर्यं , ततसम्बोधने 'हे धुर्यं' हे कार्य-निर्वाहक ["धुरो यङ्ङकौ" इति यत् प्रत्यय], अतएव 'समारोपितभार' स्वामिना निहितकार्यभार [तदाह मनु —"दूने सन्धिविपर्ययौ" इति] 'इभा' शान्ता-विनययोगिमानसमित्यादिना (see XIII sl 37) 'भारती' वाच 'गुणै' विविक्त-वर्णवादिभि 'समस्य' स योज्य 'प्रगल्भ' निर्भीक यथा तथा 'सम्पादयता' रचयता, व्याहरता इत्यर्थ । 'लया वनेचरिणापि' इत्यर्थ सता [अपिशब्द विरोधद्योत-नार्थम् (1)] आत्मा' स्वप (? स्वात्मा) 'वाग्मिना' वाचो युक्तपटुनाम ["वाचो युक्तिपटुवाग्मा" इत्यमर । "वाचोग्मिनि" इति सत्वर्षीयो ग्मिनिप्रत्यय] 'धुरि' अयम् 'अधिरोपित' स्थापित इत्यर्थ ["रूह पोन्वतरस्याम्" इतिपकार ॥ अत्र मनु — "वपुषान् वीतभीर्वाग्मो दूतो राज्ञ प्रशस्यते" इति (२)] ॥ ६ ॥

Notes on Mall

1 Here the word अपि is used to suggest a contrary sense (1 e, वनेचर cannot make such a meritorious speech)

2 Now Maru says that a king's or master's messenger should be of good physique, bold and a good orator

Chai cha

1 मसस्य—सस + अस (नपे दिवादि) + व्यप = मसस्य having placed or attributed Thus Malli says 'मसस्य स योज्य' ।

2 सन्पादप्रता—सस + पद + णिच् + षट् । making or uttering , qual लया । Its obj is भारतोस ।

3 गुणै—Refers to the qualities of विविक्तवर्णत्व, मुखशुचित्व etc as said in sl 3 करणे ३या ।

4 समारोपितभार—सस + आ + रुढ + णिच् + क्त कर्म णि = समारोपित placed, entrusted (by the master) समारोपित भार यस्मिन्, on whom a work is entrusted, वह्— । सम्बोधन or case of address You are entrusted by your master to conciliate or fight this matter And you have rightly tackled and proceeded in the matter This is because you are a धुर्य् ॥ धुर् is burden धुर बहुतीति धुर् + यत् (तद्धित) = धुर्य् one who will bear a burden । e, a doer तन-सम्बद्धि । See Malli also for the rule and explanation here

5 प्रगल्भस—Adv qual सन्पादप्रता । Malli renders it as निर्भीकस, for a द्रुत is to be bold and do everything boldly with an eye to master's successful work , we may also render it as प्रतिभान्वितस , you have made the speech full of merits and intelligently as well Comp —इति प्रगल्भ मृगाधिराजस्य वचो निगम्य—Raghu Amara also says 'प्रगल्भ प्रतिभान्विते' । So प्रगल्भस can be taken here bothways

6 धुरि—धुर is feminine It here means अग्र top तस्याम् । अधिकरणे ङमी ।

7 वाग्भिनाम—वाच् speech वाच् + ग्मिनि सत्वर्थे = वाग्मी eloquent, नेषाम् । निहारि षष्ठो by the rule “यतश्च निहारणम्” । Haradatta (also भाषावृत्ति) objects to the spelling of it with one ग only He says the च of वाच् becomes क and then ग, then again there is ग of ग्मिनि yielding a double ग, thus वाग्गमौ । Nagesha replies saying that ग of ग्मिनि is added because otherwise the affix becomes ग्मिनि and the form becomes वाङ्ग्मिन् । I suspect this is an interpolation The ग being added does it drop ? or does it not ? If it is dropped, the rule “लशक्तद्धिते” is violated, besides the form is वाङ्ग्मिन् as above If not dropped we have double ग as stated by Haradatta (and also in भाषावृत्ति) । The fact is, the spelling with one ग is justified by the भाष्य itself which has “यो हि मस्यग् बहु भाषते वाग्मी इत्येव स भवति” and “इह हि दोष स्यात् वाग्मोति” P VII 1 72 —with only one ग in वाग्मी । Hence भाष्यकारप्रयोगवचनात् एक एवावगजार । तथा च साध—“वाग्जाल वाग्मिनो वृथा” ।

8 वनेचरश्च---वने चरतांति वनेचर a forest ranger, Kirata, वने + चर + ट कर्त्तरि = वनेचर । चर taking ट in the कर्त्तृवाच्य by the rule “चरेष्ट” । The विभक्ति in वने is retained by “तत्पुरुषे कृतिवहुलम्”—The विभक्ति in a तत्पुरुष is optionally (irregularly) retained when a कृतप्रत्ययान्त word follows तेन । Pred to लया । For the force of अपि here see notes on Malli

9 सता—अस + श्ठ = सत being, तेन । Pred to लया ।

10 अधिरोपित —अधि + रुह + णिच् + क्त कर्मणि = अधिरोपित or अधिरोहित in णिच्, by the rule “रुह पोन्वतरस्याम्” । अनुक्तकर्त्ता is लया । And उक्तकर्म is आत्मा here

11 Voice—सम्पादयन् वने चर सन् त्वम आत्मान अशिरोपितवान् ।

7 *You have thus put your thing appropriately*

प्रयुज्य सामाचरितं विलोभन

भय विभेदाय धिय. प्रदर्शितम् ।

तथाभियुक्तञ्च शिलीमुखार्थिना

यथेतरत्रायामिवावभासते ॥ ७ ॥

Prak —त्वया साम प्रयुज्य विलोभनम् आचरितम् [You have very dexterously shown me a tempting offer (विलोभनम्) of contracting friendship with your master and in this you have moved on conciliatory measures] Then you ought to avail yourself of this tempting offer of mine—(तथा) धिय विभेदाय भय प्रदर्शितम् [Moreover you have, to bewilder my wit and to make me submit, shown the consequences of antagonism with your master, the Kiratapatī] What do you then think of this attempt of mine—शिलीमुखार्थिना त्वया तथा अभियुक्त यथा इतरत न्यायमिव अवभासते [And wishing to take the arrow back as your master's own you have so finely alleged (in XIII sl 58) that the truth (न्यायम्) seems to be otherwise (इतरत) । In other words, from your fine lecture it appears that the arrow is your master's, though really it is my own]

Prose —साम (सान्त्वम्) प्रयुज्य त्वया विलोभनम् (मित्रलाभरूपम्) आचरितम् (सम्पादितम्), धिय विभेदाय (व्यासोहनाय) भय (बलप्रयोगे विपत्) प्रदर्शितम्, शिलीमुखार्थिना त्वया (च) तथा अभियुक्तम् (कथित) यथा इतरत (असत्य वस्तु) न्यायमिव (सत्यमिव) अवभासते (प्रतीयते) ।

Beng —तूमि (or—आपनि) साञ्चबाक्य प्रयोग कबिषा मित्रलातेव प्रलोत्न देखाईषाह, बुद्धिके अभिभूत कबिबाव जगु कलहेव बिपंग देखाईषाह, (or—देखाईषाहेन) एवं बाणग्रहणेछू हईषा एमन सुन्दव भावे बलिषाह ये असत्य ओ सत्य बलिषा प्रतीयमान हईतेहे ।

Eng —You have shown tempting merits (of friendship) by applying conciliatory words, have pointed out the dire consequences (of quarrelling) to benumb my wit, and being desirous of the arrow you have so finely alleged (everything) that untruth (i e, that the arrow is your master s) appears as truth

Expl —See Prak and Eng

Mallī —वाग्मिनामीवाह—प्रयुज्येति । “शान्ता विनययोगि” (XIII, 37) इत्यादिना सामं सास्त्वम् [“साम सास्त्वमुमे साम” इत्यमर] ‘प्रयुज्य’ नियुज्य ‘विलोभन’ [‘मिदमिष्टम्—’ (XIII 51) इत्यादिना] ‘आचरित’ सम्पादितम् । तथा ‘धिय’ बुद्धि ‘विभेदाय’ न्यासीहनाथर्म, [“शक्तिरथंपतिषु—” (XIII 61) इत्यादिना] ‘भय प्रदर्शितम्’ । किञ्च ‘शिलीमुखार्थिना’ न तु न्यायार्थिना इति भावः । त्वया इति शेष [“नाभियोक्तम्—” (XIII sl 58) इत्यादिना] तथा ‘अभियुक्तम्’ कथित ‘यथा इतरत’ न्यायात् अन्यत, अन्यथाय्यमित्यर्थः । ‘न्याय’ न्यायात् अनपेतम् ‘इव अवभासते’ ॥ [इति उपमा । अनेन वाग्मिनाम् अग्रोसि इति भावः (1)] ॥ ७ ॥

Notes on Mallī

1 The figure (in the last clause) is उपमा (simile)
The sense is—By this is said that you are the foremost of orators

Charcha

- 1 प्रयुज्य—प्र + युज् + ल्यप् । Having applied Its obj is नाम । The base is सामन् meaning “peace or conciliation”
- 2 आचरितम्—आ + चर् + क्त कर्मणि । Is done Nom लया । And उक्तकर्म here is विलोभनम् । The विलोभन was to take किरातपति as his friend and the advantages he is to gain thereby
- 3 विभेदाय—वि + भिद् + घञ् भावे = विभेद over-powering, benumbing तन्त्रौ । तस्यै श्रुतौ by the rule “तुमर्थाच्च भाववचनात्” । Thus धिय विभेत्तम् gives धिय विभेदाय । धिय taking कृदयोगे कर्मणि षष्ठी, or with a different construction—धिय विभेदाय = धिय विभेद कर्त्तम् । In this case विभेद takes कर्मणि श्रुतौ by the rule “क्रियाद्योपपदस्य च कर्मणि स्थानिन” —1 e, when a तुमुन्तल word is suppressed its कर्म takes श्रुतौ ।
- 4 प्रदर्शितम्—प्र + दृश् + णिच् + क्त कर्मणि । Is shown Nom लया । The भय was the consequences of कलह with the किरातपति ।
- 5 तथा—तद् + धाल् (प्रकारवचने) = तथा । Similarly यथा । An अव्यय meaning तेन प्रकारेण । Its correlation is यथा । “गत्तदो नित्य-सम्बन्ध” ।
- 6 अभियुक्तम्—अभि + युज् + क्त कर्मणि । Is alleged Nom लया ॥ शिलीमुख 1S वाण । तम् अययने इति शिलीमुख + अय + णिच् कर्त्तम् साधुकारिणि = शिलीमुखार्थी । तेन । Qual लया । This is the reason why the किरात alleged in that way
- 7 इतरत्—That is the other 1 e, other than न्याय । The असम्बन्ध fact here is—that the वाण is Kiratpati's The base इतर 1S like सर्व । It is neuter here

8 न्यायम्—नि + इ + षञ्, or—नि + अय + षञ् = न्याय । न्याय 18
justice तन्मात अनपेक्षित इति न्याय + अनपेक्षितं यत (तद्धित) = न्यायस्य
truth

9 अवभासने—अव + भास + लटते । Appears Nom इतरत ।

10 Voice—ल आचरितवान् प्रदर्शितवान् तथा अभियुक्तवान् इतरिण
न्यायं न इव अवभासने ।

3 *But you ought to have advised (your master)
to deviate form this unsalutary course*

विरोधि सिद्धे रिति कर्त्तुमुद्यतः

स वारितः किं भवता न भूपतिः ?

हिते नियोज्यः खलु भूतिमिच्छता

सहायनाशेन नृपोऽनुजीविना ॥ ८ ॥

Prak —Easy

Piose —सिद्धे विरोधि (सिद्धिविघ्नकाम) इति (इद) कर्त्तुमुद्यत स भूपति
(तत्रप्रभु किरातपति) त्वया किं न वारित (प्रतिषिद्ध) । भूतिम् इच्छता
सहायनाशेन (समानमुखदुःखिन) अनुजीविना (मृत्युं न इत्यर्थ) नृप इति
नियोज्य खलु ।

Beng —फललाभेव हानिविव एह प्रकाव कर्म कविते ईच्छुक सेह
किवातपतिके तूमि (or आपनि) केन वावण कविले (or कविलेन)
ना ? प्रभुव मङ्गलप्रार्थनाकावी सुखदुःखेवसमानभागी तृत्य कर्तुक
(प्रभु) वाजा, हितविषयेह निषोजित हउया विषेय ।

Eng —Why did you not prohibit that king (your master)
who was about to do this deed detrimental to success And a
king should indeed he prompted to a salutary matter by his

dependants (servants) who wish his good and who shares his fortunes and reverses in common (with his master)

Expl — Easy, see Eng

Malli — तत किम् ? अत्र आह, विरोधीति—किन्त् 'सिद्धे' फलस्य 'विरोधि' विघातकस्य 'इति' इदम्, अस्यदाखान्दन्तरूप कर्म 'कत्त सुयत न भूपति' महीपति 'भवता' धुर्येण इति भाव, 'कि न वारित' निवर्तित ? निवारणे हेतुमाह— 'भूतिभिच्छता' इह असुत च श्रेयोधिना, सहचरितौ अर्थनाशौ स्वाथानर्थौ यस्य तेन सदाथ नाशेन' समसुखटु खेन इत्यर्थ । 'अनुजीविना' भूत्येन 'नृप' स्वामी 'हिते नियोज्य' निरन्य 'खलु' । अन्यथा स्वामिद्रोहपातकौ श्रेयसो भष्ट स्वान इति भाव (1) ॥ ८ ॥

Notes on Malli

1 The sense is—otherwise he will fall off from the good path being a sinner in the matter of running counter to his master's cause

Charcha

1 विरोधि—वि + रुध + घञ् भावे = विरोध opposition स अस्ति यस्य तत विरोध + इनि (मत्वर्थे) = विरोधिन् opposite Qual इति here or—वि + रुध + यिनि कर्त्तरि ताच्छील्ये or साधुकारिणि = विरोधि going against Qual इति । Consture सिद्धे विरोधि इति (इद कर्म) 1 e, this act running counter to success 1 e, detrimental to फलसिद्धि ।

2 इति—An अव्यय meaning "this" 1 e, this work Compare "इदम् अस्यदाखान्दन्तरूप कर्म"—Malli Obj of कर्त्तुम् (क्त + तुसुन्) ।

3 उद्यत — उट् + यम + क्त कर्त्तरि = उद्यत striving Qual (स) भूपति ।

4 वारित—इ + णिच् + क्त कर्मणि । Was not desisted (from)
Its अनुक्त कर्त्ता is भवता and it agrees with उक्तकर्म—भूपति ।

5 किम्—An अव्यय implying interrogation (प्रश्न) here

5a हिते—धा + क्त नपु सकभावे = हितम् good तस्मिन् । विषयाधि-
करणे ऽमी ।

6 नियोज्य—नि + युज् + णिच् + यत् कर्मणि = नियोज्य is to be
applied to Its उक्त कर्म is नृप , and अनुक्त कर्त्ता is अनुजीविना here
The अनुक्त कर्त्ता “अनुजीविना” here may also take षष्ठी by the rule
“कृत्याना कर्त्तारि वा’ । In this sense of योजि, compare “वाक् प्रयोज्या
धर्मनिच्छता”—Manu II 159 Also note that नियोज्य षष्ठ्य (derived
as नियोक्तु शक्य 1 e, नि + युज् + खत् कर्मणि) is got by the rule “प्रयोज्य-
नियोज्यौ शक्याथे” । Compare “सिध्यन्ति क्रमसु महत्सखि यन्नियोज्या”—
Sak VII, and our notes there

7 खलु—An अव्यय implying नियम or नियय or अवधारण here
1 e it has the sense of एव here, as in ‘प्रवृत्तिमारो खलु मादृशा गिर’
Canto I For its other senses, compare “खलु इति निषेधवाक्यालङ्कार-
जिज्ञासानुनयनियमहेतुविषादेषु”—ganaratna

8 इच्छता—इष् + श्ठ = इच्छत wishing , तेन । Qual अनुजीविना ।
Compare “जयनिच्छति मनसि”—XIII 2

9 सहार्थनाशिन—अर्थ is here success नाश is loss अर्थश्च नाशश्च
इव । अर्थनाशाभ्या सह वर्त्ते य इति सहाधनाश , तुल्ययोगे वदन्तीति by “तेन
सहति तुल्ययोगे” । साथ नाश is also correct by the rule “वोपसजनस्य” ।
तेन । Qual अनुजीविना । That is an अनुजीविन् who remains in
or participates (with his master) both in success and loss ,
or—सह is सदृश । सह (सदृशो) अर्थनाशौ यस्य, बहु— । तेन । That is a

servant whose cause (of success or loss) is equal with his master Such an अनुजीविन् should lead his वृत्त to a salutary measure and desist him from an unsalutary or detrimental cause

10 Voice—उद्यत त भूपति भवान् कथं नवारितवान् इच्छन् सहार्थ-
नाग अनुजीवी वृत्तं हिनो नियोजयति ।

१ Look for your arrow in this mountain and
don't transgress limits

ध्रुव प्रणाशं प्रहितस्य पत्रिण

शिलोच्चये तस्य विमार्गं नय ।

न युक्तमत्रार्थजनातिलङ्घनं

दिशत्यपायं हि सतामतिक्रमं ॥ ८ ॥

Piak—Easy

Piose—प्रहितस्य (प्रहितस्य) पत्रिण प्रणाशं ध्रुव (निश्चित भवेत्), (अत्र) शिलोच्चये तस्य विमार्गं नय (अन्वेषण) नय (युक्ता रीति), (ततश्च) अत्र (विषये) प्रार्थ्यजनातिलङ्घनं (सञ्जनाभिभव) न युक्तम् । हि (प्रकृत) सताम् अतिक्रमं अपायम् (अनर्थ) दिशति (ददाति) ।

Beng—श्रेणित बाणटा निश्चयई (पर्वते) अदृश हईव। आछे । अतएव एई पर्वतेई ताव अन्वेषण कवा उचित । एवं ए विषये (अर्थात् एङ्ग) सञ्जनेव पीडन कवा अनुचित बटे । कावण, सांधुके (अथवा) पीडन कबिले अनर्थपात बटे ।

Eng—The arrow sent by you is surely lost to the eyes (here), so the proper course is to seek for it (here) in this mountain , and for this the good should not be oppressed , for the oppression of the good leads to bad sequels or consequences

Expl —The arrow that was thrown by your master to hit the boar is surely lost somewhere in this mountain, and for this you must look after it in this very mountain and should not regard other's arrow as your master's own and quarrel with the good (e g my humble self) So take it for certain that the arrow now picked up by me is my own and you just seek after yours here and avoid quarrel with me and advise your master thus for his own good Because an unprovoked quarrel with a good one will lead but to disaster

Mallī —तद्धि नो वाच क्व गत ? किमत्र वा न्यायस्य ? तत्राह,—द्रुवमिति, प्रहितस्य प्रयुक्तस्य पविण्य शरस्य प्रणाश अदृश न द्रुव निश्चितम् । प्रहितश्चित 'तस्य' नष्टस्य पविण्य 'शिलोच्चये' श्ले ["अविगोत्रगिरियावाचलशैलशिलोच्चया " इत्यमर] 'विमार्गणम्' स वीक्षण 'नय' न्याय ["स वीक्षण मार्गणं शृणुषुः " इत्यमर] 'अत्र' विषये 'आर्यजनातिलङ्घन' सञ्जनव्यतिक्रम 'न युक्तम् । द्वि' यस्मात् कारणात् 'मताम् अतिक्रम अपायस' अनय 'दिशति' ददाति ॥ ९ ॥

Charcha

1 द्रुवम्—द्रुव is sure or certain Here adverb qual भवेत्
२ स्यात् understood See Prose

2 प्रणाश—प्र + नश् + घञ् = प्रनाश loss, destruction (अदृश नम्) ।
Nom to स्यात् &c understood Here णत्व comes by the rule "नञि घान्तस्य" 1 e, णत्व (due to a cause lying in an उपसर्ग) is not enjoined to the root नश् ending in a cerebral ष । Here there is no cerebral ष of नश् (as in नष्ट), so णत्व comes in See also the rule "उपसर्गादसमासेपि खोपदेशस्य" ।

3 प्रहितसः—प्र + हि (प्रेरणे) + क्त कर्मणि = प्रहित, sent or thrown. Qual पत्रिण (which takes शेषे ङी), or पत्रिण has क्त योगे कर्त्त रि षष्ठो—the क्त IS IN प्रणाश ।

4 शिलोच्चये—उच्चैयते असाम इति उट + चि + अय् कर्मणि = उच्चय multitude शिलानाम् उच्चय = शिलोच्चय ,, ङ तत । तस्मिन् । अधि ङी । The rule “सङ्घे चानौत्तराधय्ये” [1 e, चि takes घञ् (and चि becomes कि) when referring to a group if the unit of the group stands distinct and are not heaped together]—does not apply here because स घ refers to प्राणी , and stones are अप्राणी । Besides there is औत्तराधय्य (heaping) here

5 विमार्गणम्—वि + मार्ग + लुट भावे = विमार्गणम् searching or looking for (स वीक्षणम्) । See Malli Same case with नय ।

6 नय —नीयते अनया इति नी + अच् करणे बाहुलकात् = नय polity Nom to भवति &c understood The rule “अस्त्रीसुभोनुपसर्ग” directs घञ् after यि नी and भू when not preceded by any उपसर्ग । Still नी here takes अच् in stead of घञ् due to irregularity (बाहुलकात्) । Thus Bhattoji says ‘कथं राज्ञो नय इति । बाहुलकात्’ । Or we may say—नपतीति नी + अच् (पचादि) कर्त्त रि = नय Polity

7 आय्यजनाति &c—अति + लङ्घि + लृट भावे = अतिलङ्घनम् (lit transgression), here suppression आर्यं जन , कर्मधा । तस्य अतिलघनम्, opposing a good Construe—आर्यजनातिलघन युक्तम न भवति । Arjuna was now an ascetic and he for self-protection hit the bear and took up the arrow with which he hit it , So he found no wrong with him Hence naturally he termed him as an आयजन । And the instruction is—none should unnecessarily

oppress an आर्यः। For the definition of आर्यः, compare—
“कर्त्तव्यमाचरन् कामसकर्त्तव्यमनाचरन्। तिष्ठति प्रकृताचारे य स आर्यः
इति स्मृत”।

8 दिशति—दिग् (तुदादि) + लटति। directs, Nom अतिक्रम ।

9 अपायस्—अप + अय + घञ् or अप + इ + अच् = अपाय destruc-
tion, here अनर्थ (disaster), obj of दिशति ।

10 अतिक्रम —अति + क्रम + घञ् भावे = अतिक्रम trasgression,
here oppression In क्रम + घञ्, वृद्धि is nullified by the rule
“नीदात्तोपदेशस्य मान्तस्य अनाचसे” ।

11 Voice—प्रणामेन भूयेत विमार्गेण नयेन भूयते अतिलङ्घनेन युक्तेन
न भूयते अतिक्रमेण अपाय दिश्यते ।

12 Remark—The figure here is अयान्तरन्यास ।

10 Also note that I have अक्षयतूष्ण—I can have no
desire for a Kirata's arrow

अतीतसंख्या विहिता ममाग्निना
शिलीमुखी खाण्डवमत्तमिच्छता ।
अनादृतस्यामरसायकेष्वपि
स्थिता कथं शैलजनाशुगे घृतिः ॥ १० ॥

Prak —Easay

Prose —खाण्डव (तदाख्य वन) अत्तुस (खादितुस) इच्छता अग्निना मम
अतीतसंख्या (असंख्या) शिलीमुखी (वाणा) विहिता (दत्ता) । (अत)
अमरसायकेषु अपि अनादृतस्य (आसक्तिहीनस्य मम) शैलजनाशुगे (किरातवाणे)
कथं घृति (आदर) स्थिता (स्यात्) ?

Beng —खाण्डववन भङ्गणे ईच्छुव अग्निदेव आमाके (अक्षय तूष्ण दान
करिषा) असंख्य वाण दिषांछेन। अतएव देववाणेओ आसक्तिहीन

अग्निव जगन्नाथ किरातेव वाणे वेनई वा अग्रह (लाभ) पकिवे ।

Eng—Firegod, wishing to devour the (entire) Khandava vana has given me innumerable arrows (by giving me the अक्षयवृक्ष), So I being even unattached ou god's arrows can have no desire for a mere Kirata's arrow

Expl—Fire-god while suffering from loss of appetite approached Lord Brahman for remedy , the Lord suggested that he can tide over the disease by devouring the entire Khandavavana Accordingly fire-god wishing to devour it up stationed Arjuna there not to allow escape of any animal therefrom, by giving Arjuna his अक्षयवृक्ष । Accordingly thenceforth Arjuna was the bearer of अक्षयवृक्ष and thus he was the possessor of innumerable arrows Under the circumstances he had no desire or hankering for god's arrows, not to speak of a mere Kirata's arrow Hence the allegation that he should not steal a Kiratapati's arrow is baseless Rather he being all along free from any allegations, he is a good personage and his words should be taken as truth Thus also Arjuna cannot be said to have deviated from the path of rectitude

Mallī यदुक्तम् “ऋत्तुमर्हसि” इति तत्र उत्तरमाह, अतीतिः । खाण्डवम् इन्द्रवनम् ‘अर्त्तम्’ भक्षयितुम् ‘इच्छता अग्निना, मम अतीतम् खा’ अम खा ‘शिलीमुखे’ शरा ‘विहिता’ दत्ता । खाण्डवदाहे अक्षयवृक्षीरदानमुक्त भावते । अत ‘अमरसायनेषु अपि, अनादृतस्य’ आदररहितस्य [भावे क्त । तत नञा

बहुव्रीहि] मम 'कथं शैलजनायुगे' किरातवाणे 'धृति' आस्था 'स्थिता' न कथञ्चित इत्यथ । अतो नापहारशङ्का काय्या इत्यथ (1) ॥ १० ॥

Notes on Malli

1 The sense is—so do not apprehend stealing (of allow) by me

Charcha

1 अतीतसंख्या —अति + इ + क्त कर्त्तरि = अतीता gone i e, gone out of calculation (गणना) । संख्या = number अतीता (गणनातीता) संख्या येषाम्, बहु— । Whose number has gone out of calculation i e, innumerable Qual शिलीसुखा ।

2 मम—सम्बन्धमामान्यं षष्ठी ।

3 विहिता —वि + धा + क्त कर्मणि = विहिता given Agrees with the उक्तकम —शिलीसुखा here

4 अतम—अट + त्सन् । To devour Firegod wished to devour खाण्डववन at the advice of ब्रह्मा ।

5 इच्छता—इष + शट् । Wishing Qual अग्निना ।

6 अनादृतस्य—आ + ट् + क्त नपु सके भावे = आदृतस्य regard, hankering (आदर or आसक्ति) । अवियमानस्य आदृतस्य (आदर) यस्य, बहु—by the varttika "नञोऽस्त्रार्थानां बहुव्रीहिवाचोत्तरपदलोपो वक्तव्य" । तस्य । Qual मम understood

7 अमरसायकेषु—सायक is arrow Compare "धनुष्यमोक्ष समधत्त सायकम्" in Kumāra अमराणां (देवानां) सायका । इतत— । तेषु । अधि ङमी ॥ Here the word अपि indicates गर्हा (disregard) Compare "गर्हाप्रश्नसमुच्चयशङ्कासम्भावनास्तपि"—Amala I have no आदर for अमरसायक even, how then can I have आदर (आसक्ति) for the सायक of a mere किरात । That is—it is beyond concep-

tion that I shall have hankering after a किरातमायक । So your accusation of stealing of arrow by me is absolutely false

8 कथम्—An अव्यय meaning “how” here It ends in प्रश्न as well

9 शैलजनानाम्—आशु + गम + ड कर्त्तृ वि = आशुग that which goes fast i e, a वाण । शैलजन here refers to किरात who live in hills शैलजनानाम् आशुग, इतत्— । तस्मिन् । अधि ऽमी ।

10 घृति —घृ + क्तन् भावे = घृति i e, आसक्ति or आदर here Nom. to स्यात् etc understood Construe—कथ घृति स्थिता स्यात् etc

11 Voice—अग्नि अतीतसंख्यान् शिल्पीमुखान् विहितवान् घृत्या कथ स्थितया भूयत् ।

11 *You say me a good one, then why again you allege all these against me*

यदि प्रमाणोक्तमार्यं चेष्टितं

किमित्यदोषेण तिरस्कृता वयम् ।

अयातपूर्वा परिवादगोचरम्

सता हि वाणी गुणमेव भाषते ॥ ११ ॥

Prak —किमिति वयं तिरस्कृता [Why are we accused thus]. Perhaps you have committed some fault—अदोषेण (उपलक्षिता) वयम् [But we are free of any guilt , so why should we be accused thus] It is natural that everyone says that he is free of guilt—यदि (अस्माकम्) आर्यं चेष्टितं प्रमाणोक्तम् (किमिति वयं तिरस्कृता) [It is not I alone who say that I am free of any guilt But you yourself also have said before (in XIII sl 42

—अस्य सित यदि भवादृशस्त क प्रयातु वद तेन वर्त्मना) that my conduct is good and that I am an आर्य] । It was to flatter you only— सता हि वाणी गुणमिव भाषते [But you say you are speaking truth all along i e, you are a सत, so your utterance of speech about me can not but be true i e, it speaks truth of me—it rightly says that I am an आर्य] । Also mind this—परिवादगोचरम् अयातपूर्वम् (सता वाणी) [Moreover your speech has never before been calumniated so it is true, and your utterance about me as आर्य is also thus a true one Under the circumstances why do you utter false allegations against me]

Prose —यदि (अस्माकम्) आर्यचित्त (सञ्चरित) प्रमाणीकृत (लया), किमिति अदीक्ष्य (उपलक्षिता) वय तिरस्कृता । हि (यत) परिवादगोचरम् अयातपूर्वा सता (भवादृशाना सञ्जनाना) वाणी गुणमिव भाषते ।

।NB—See Remark below for another interpretation here]

Beng —यदि आपनि आमादेव सच्चरित्र पूर्वे प्रमाण कबियाई থাকेन, তবে दोषশূत्र আমবা (আমি) কেন তিবঙ্কত হইলাম । আব ইতঃপূর্বে অনিন্দিত, (ভবাদৃশ) সজ্জনেব বাণী গুণই উদ্ঘাটন কবिया থাকে ।

Eng—If you have already established good conduct (of me), how then can you calumniate me who am free of any sin For a good one's speech which has never been vilified before declares the truth only

Expl —See Prak and Expl of sl 10

Mallī —यदुक्त “अर्थयति तनुधत्ताम्” [XIII 42] इत्यादिना सदाचार प्रमाणम् इति तत्रोत्तरमाह [1] यदीति—“आर्यचित्तित सञ्चरित ‘प्रमाणीकृत

यदि" साधुत्व न अज्ञातत इति इत्यथ । तर्हि अदोषेण" दोषाभावेपि ['कचित् प्रसज्याप्रतिषेधेपि नञ् समास ' इति भाष्यकार ॥ उपलक्षणे तृतीया (See Char 1), किमिति तिरस्कृता " न युक्तम इत्यथ । 'हि' यस्मात् 'परिवादगोचर' परनिन्दाम्यदस 'अयातपूर्वा मता वाणी गुणमेव भाषते' न दोष (भाषते ?) । अत ते स्रष्टादोषभाषिणी न सदाचारप्रामाण्यबुद्धि इति भाव (2) । [पुव न याता इति अयातपूर्वा । सुप्सुपेति समास (3) ॥ परत्वात् सर्वनाम्नो निष्ठाया पूर्वनिपात । "स्त्रिया पु वत—' इत्यादिना पु वज्ञाव पूर्वनिष्ठाया च (?)—See Charcha] । अध्यान्तरन्यास अनङ्कार ॥ १? ॥

Notes on Malli

1 In canto XIII by 'स्त्र्यते तनुष्टाम" (sl 42) etc you have established सदाचार of me and now this sloka gives a rejoinder with respect to that

2 The sense is—hence if you are speaking a falsehood then there can be no idea of proving सदाचार by you

3 The dissolution of समास in अयातपूर्वा is सुप्सुपा as पूर्वं न याता । [N B —The next two sentences in Mallinath here (e g "परत्वात् सर्वनाम्नो निष्ठाया पूर्वनिपात " and "स्त्रिया पु वत—"), are vicious and have no application here These seem to have been interpolated later by some beginners For "स्त्रिया पु वत"—etc applies in बहुव्रीहि only and not in सुप्सुपा as here (See Charcha)

CHARCHA

1 आर्यं चैष्टितम्—आर्यं ते आशीयते इति ऋ + श्यत कर्मणि = आर्य a good one (see ante also) चैष्ट + क्त नपु मके भावे = चैष्टितम् । आर्यस्य चैष्टितम् । इतत—। उक्तकर्म of प्रमाणीकृतम् ।

2 प्रमाणीकृतस—प्रमाण is proof अप्रमाण प्रमाण कृतमिति प्रमाण + चि (अभूततद्भावे) + क + क्त कर्मणि = प्रमाणीकृतस is proved Its अनुक्त कर्ता is त्वया । You have proved in XIII sl 42 that I have सदाचार, so you practically state that I am अदोषेण उपलक्षित । How then can you accuse me later on, as a stealer of you master's arrow

3 किमिति—An compound अच्य meaning प्रश्न (interrogation) It means “what for”, compare “किमित्यपास्याभरणानि यौवने घृत त्वया वाहं कशोभि वन्कलस”—Kumara, and “किमिति विश्रान्तचारणानि चत्वरस्थानानि”—U'taracharita

‡ अदोषेण—न दोष, न जतत । तिन । उपलक्षणे ३या by the rule “इत्यभूत-लक्षणे” । नञ् has two senses e g (i) प्रसजप्रतिषेध (ie where only नञ् is emphasised and stressed), and (ii) पर्थुदास (ie where affi- nation is more prominent than negation Now by the general rule it is said that if a word enters into a compound it can- not be emphasised (समासे गुणोभतत्वात् अप्राधान्यम्), so it is laid down that when नञ् is not compounded (क्रियया सह यत् नञ्) it is प्रसजा- प्रतिषेध, and when compounded (यदोत्तरपदेन नञ्) it must be पर्थुदास । And here though negation is prominent, still it is compound- ed How then can we establish प्रसजाप्रतिषेध here ? Now Malli says that sometimes प्रसजाप्रतिषेध नञ् is compounded, for भाष्यकार says “कचित् प्रसजाप्रतिषेधेपि नञ् समासः” । Remember that Panini himself is also seen compounding a प्रसजाप्रतिषेध नञ् । For in- stance instead of saying “आदेच उपदेशे, न तु शिति”, he says “आदेच उपदेशे ऽशिति” । Kasika also has “प्रसजाप्रतिषेधेपि समासोक्ति” । Also see Panini sutra “अकृतसार्वा धातुकयोर्दोष” ।

5 तिरस्कृता—तिरस् + क्त + क्तकर्मणि Agree with उक्तकर्म—वयम् here In तिरस्कृता here स् is optional by “तिरसोऽन्यतरस्याम्”। तिरस् in तिरस्कृत is a गति by the rule “तिरोन्धौ” and it is a case of गतितत्—।

(i) अयातप्रा—या + क्त कर्त्तरि स्त्रियाम् = याता gone पूर्व याता इति यातप्रा, सुप् सुपा with पूर्व निपात of यात, for Panini himself uses भूतपूर्व (instead of पूर्वभूत) in the rule “भूतपूर्व चरट्” (in his तद्धित section), thus Bhattoji says “भूतपूर्व चरडिति निर्देशात् भूतशब्दस्य पूर्वनिपातः”। नयातप्रा, नञतत्—। Qual वाणी ॥ Again Panini has no rule to establish पु वदभाव in this case, from his stand point difficulty in such cases may be avoided by saying ‘पूर्वयातम्। न यातपूर्वम्। तत् अयातप्रा’ with “सामान्ये नपु सकम्” in first यातम्। But as भाष्यकार is a higher authority than Panini and as he himself uses भूतपूर्व गति with पु वदभाव (thus पूर्व भूता भूतप्रा। भूतपूर्वागति etc) in such cases of सुप् सुपा, so we say that पु वदभाव in such cases comes on the authority of भाष्य’s use of भूतपूर्व गति in the महाभाष्य in several places (compare—Bhashya ‘भूतपूर्व गत्या भविष्यति’, “भूतपूर्व गतिर्विज्ञायते” under Panini rule 1 1 20, and “भूतपूर्व गतिर्प्रधाविनायित” under rule 1 1 59 etc) अत्र भाष्यकारोक्त्या पूर्व निपात सिद्धः।

Hence Malli’ citation of the rule ‘स्त्रिया पु वत् भाषितपु न्कादनूङ्’ which has application in बहुव्रीहि समास only (cp समानाधिकरणे स्त्रीलिङ्गे उत्तरपदे”) has no application here and is an interpolation

Again by ‘परत्वात् सर्वनाम्नो निष्ठाया पूर्वनिपातः” in Malli, the reference seems to be to the Varttika “सर्वनामस्य स्वयोरुपसख्यानम्” (which directs सर्व नाम and स ख्याशब्द to lead in a बहुव्रीहि) which

again is to be superseded by the rule “निष्ठा” which directs निष्ठान्त word to lead in a बहुव्रीहि । But as already said “पूर्व याता” here is a सुप्-सुपा and not a बहुव्रीहि, and पूर्वनिपात of यात here is owing to Panini’s use of “भतपूर्व” (see Bhattoji quoted before), so this reference also here is meaningless and is an evident interpolation

7 परिवादगोचरम्—परिवाद is निष्ठा । गोचर is विषय of पद । परिवादस्य गोचर, e तत । तस । Obj of यात in अयातपूर्वा । A वाणी which has not met with vilification will surely speak the right thing so your allegation of आर्था about me is true and later allegations of theft is false

8 हि—An अच्युत meaning ‘because (यत)’ here

9 भाषते—भाष + लटते । speaks Nom वाणी । A good one’s वाणी like yourself must speak the truth (गुणम्) here ‘

10 Voice—त्व अस्मान् तिरस्कृतवान् अयातपूर्वया वाख्या गुण भाषते ।

11 Remark—The third line of the sloka may be read as “अयातपूर्वा परिवादगोचरम्” and then the construction will be—यदि आर्थाचेष्टित प्रमाणीकृत किमिति (कथ) परिवादगोचरम् अयातपूर्वा (तत) अदोषेण (लक्षिता) वय तिरस्कृता । मता हि वाणी गुणमेव भाषते ॥ Here अयातपूर्वा will qualify वयम् । That is—If good conduct is established with me (by you before) then how I who have not been set with calumination before and free of guilt can be calumniated now A good one’s speech utters merit only This is a better rendering , for Arjuna was really परिवादगोचरम् अयातपूर्व none vilified him before, so he was अदोषेण उपलक्षित,

so his तिरस्कार now is unjustified, specially one being a सत् his वाणी itself says the right thing. Again to speak of Kirata's वणी as परिवादगोचरम् अयातपूर्वा by Ajuna is rather unusual, for how can Ajuna know of this stranger Kirata's वाणी to be so before? Hence I think that the third line here should be read as suggested by me and the sloka be construed in our light

1? *False allegation against a मजन will reveal
allegor's bad motive only*

गुणापवादेन तदन्यरोपणात्

भृशधिरूढस्य समञ्जसं जनम् ।

द्विधैव कृत्वा हृदयं निगूहत'

स्फुरन्नसाधोर्विद्वणोति वागसिः ॥ १२ ॥

Prak —असाधो वागसि विद्वणोति [The sword-like cutting word in the false allegation of a bad one reveals itself spontaneously]. How is this possible?—हृदयं द्विधा कृत्वा (भित्ति) इव (वागसि) विद्वणोति [The cutting word of a bad one automatically comes out in true light by piercing his heart in two ways] If he conceals the real truth and diabolically represents false allegation?—हृदयं निगूहत अपि असाधो (हृदय) स्फुरन् वागसि [Though a bad person conceals the truth in his heart of hearts and gives out a false allegation, still during his allegation truth spontaneously stirs and comes out in true light by suddenly piercing open the wicked one's heart. Thus his bad motive or false diabolic allegation is laid bare, and his villification by reveal-

ing the truth, shows the vile nature of his wit] I quite appreciate this —गुणापवादिन तदन्वरीपथात् मनञ्जमजन भृशाधिबुद्धस्य असाधी (वागन्ति विव्रणोति) [When a wicked person avoids the truth and attributes falsehood deliberately on a good one and thus attacks him unjustly, then indeed the truth stirs within his heart and suddenly reveals itself during his false allegations. Thus your statement speaking me an अर्थ्य says the truth and shows that your later attribution of theft of arrow on me is false]

P1ose —गुणापवादिन (मत्यापनादिन) तदन्वरीपथात् (अन्वरीपथात्) मनञ्जम जन (मुजन) भृशाधिबुद्धस्य (आक्रम्यस्थितस्य) (अत) निगूहृत (हृदय 1 e, मय्य मरणवत् अदि) असाधी (दुर्जनस्य) स्फगन् (विलसन्) वागन्ति- (हृदय) विव्रणा ज्ञाना (मिला) इव हृदय विव्रणोति (आत्मान प्रकाशयति, स्वहृदय प्रकटीकरोति) ।

Beng —सत्येव अपलाप कविषा (अथथा) मिथ्यापवाद आबोप ववतं सूजनवे आक्रमण कविले एवं (तंवाले) आग्नोगोपन कविलेও ' असाबुव निवतप्रकाशमान वाक्यावली हृदयके हूईभागे भाग कविषा स्वरूप (सत्य) प्रकाश कविषा देष ।

[N B —अर्थात् सत्येव अपलाप कविषा सूजनवे उपव अथथा मिथ्यापवाद आबोप कविलेও, प्रकाशमान असंलग्न वाक्यसमूहई अलक्षिते हूईवे हूईमि धवाईषा देष । तद्रूप आमाके आर्ष्य बलाय, तोमाव आमाव प्रेति चौर्याबोप मिथ्या प्रमाणित कविन] ।

Eng —The terrible flow of words of a wicked one who conceals his heart and vehemently attacks a good one by denying the truth and attributing falsehood (or false allega-

tion) on him, pierces open the heart in twoways and reveals itself

Expl —See Eng and Prak

Malli —ननु अप्रत्यक्षा परबुद्धि कथं दृष्टा इति निश्चीयते—तत्र, क्त [1] गुण्येति । 'गुणापवादेन' विद्यमानगुणापह्नवेन 'तदन्यरोपणात्' तस्मात् गुणात् अन्यस्य दोषस्य अविद्यमानस्य एव आरोपणात् च 'समञ्जस जन' सुजन 'भृशधिरुदस्य' अति-मात्रम आक्रस्य स्थितस्य, अभिहितस्य इत्यथ [कर्त्तरि क्त] । 'निगूढत' हृदयस्य हृत्त्वोपि 'असाधो' अनार्थस्य 'हृदय' (कर्म) 'स्फुरन्' विलसन्, 'वागसि' वागीव असि 'द्विधा कृत्वा इव' भिच्चिव 'विहृणोति' । अतिदृष्ट्या वाचैव एतत्पूर्विकाया बुद्धे अपि दीष्टासनुमीयते इति भाव (2) । [वागसि इत्यत्र रूपक द्विधाकरण-रूपकसाधनम्] ॥ १२ ॥

Notes on Malli

1 How another's wit which is unperceived can be known as bad—on this the poet (or the speaker) says by गुणाप etc

2 The sense is, badness of motive is inferred from the villifying and false words,

CHARCĀ

1 गुणापवादेन—अप + वद + घञ भावे = अपवाद denial गुणस्य अपवाद , denial of merit or truth, इतत् । तेन । करण इत् ।

2 तदन्यरोपणात्—रुह + शिच् + लृाटभावे = रोपणम् attribution, तस्मात् (गुणात्) अन्यत्, other than truth, सुप् सुवा । तदन्यस्य रोपणम् (आरोपणम्), इतत् । तस्मात् । हेतौ प्रसो । If truth is denied and falsehood is attributed unjustly

3 भृशधिरुदस्य—अधि + रुह + क्त कर्त्तरि = अधिरुद mounted on

(आक्रान्त्य स्थित) । अशम अधिरूढ, सुप सुपा । तस्य । Qual असाधो ।
construe—जनस भ्रशाधिरूढस्य असाधो वागसि ।

4 ससज्जसम—अज्जम् is simplicity or truth (here), सम्यक् अज्ज
अस्य, बहु—। Or सज्जतम अज्ज यस्य, बहु by the vaitika “प्रादिभ्यो घातुजस्य
वहुव्रीहिवाचोत्तरपदलोपो वक्तव्य” । तस । Qual जनस । जनम् is here
obj of अधिरूढस्य । A false allegation against a good one foils
the allegor only

5 हृदयस—obj of कृत्वा ॥ द्वि + धा प्रकारि = द्विधा, in twoways
An अव्यय—adverb Qual कृत्वा । Here कृत्वा (कृ + क्ताच्) has the
sense of भिन्ना, thus malli says “कृत्वा इव भिन्नेव” ।

6 निगूहत —नि + गूह + शतृ । Concealing (the truth), Qual
असाधो । Construe—हृदय निगूहत असाधो वागसि हृदय विव्रणोति ।

7, स्फुरन्—स्फुर + शतृ । Flowing or coming out Qual,
वागसि ।

8, असाधो—शर्षा ६४, related to वागसि ।

9, विव्रणोति—वि + व्र (स्वादि) + लटति । Reveals, Nom, वागसि ।
Its कर्म is हृदयस ।

10, वागसि —वागेव अस्मि, रूपककर्मधा । The sword-like word,
The word is identified with a sword (अस्मि), for the false
allegation will cut the heart of the good to the quick and also
because such false वाक्य will pierce the heart in two-ways
(द्विधा कृत्वा इव विव्रणोति) । Thus Malli says “वागसि इत्यत्र रूपक
द्विधाकरणरूपकसाधकम्” । Hence the word is doubly significant
here,

11. Voice —वागसिना स्फुरन्ता विव्रियते ।

*Is the killer of animals in a forest as
the owner thereof*

वनाश्रयाः कस्य मृगाः परिग्रहाः

मृणाति यस्तान् प्रसभेन तस्य ते ।

प्रहीयतामत्र नृपेण मानिता

न मानिता चास्ति भवन्ति च श्रियः ॥ १३ ॥

Park,—Easy,

Poise — वनाश्रया 「 वनगोचरा । मृगा [जन्तव] कस्य परिग्रहा [याच्ना भवन्ति, न ऋष्यादि] ? [किन्तु] य तान् प्रसभेन [बलात्कारेण] मृणाति ते [मृगा] तस्य भवन्ति । अत्र [मृगे] नृपेण मानिता [स्वलाभिमानिता] प्रहीयता [ज्येष्ठताम] । मानिता [स्वलाभिमानिता] च अस्ति, श्रियं च [स्वानि] भवन्ति —[इति] न ।

Beng — वनश्च जङ्घसमूहं काव ग्राह्यं ह्य ? अर्थात् काहावो ग्राह्यं नय । किञ्च ये निजबलं हननं कवे, वनश्च जङ्घं तावई ह्य । (ताई बलि) ए विषये तांमाव प्रेभू स्वहाभिमानं त्यागं ककन । स्वहाभिमानितां थाकिलेई धनलाभं हईवे — एमन नय ।

Eng,—Whose objects are the animals residing in the forest ? These are his who kills them by his own force or prowess, So let your master give up vanity of right in the matter, It is not that objects become one's own if he enters the vanity of ownership,

Expl,—The animals in a forest belong to him who kills these by his own prowess, And as I have killed it by my own arrow, so it is my own, And your master should not vainly claim the right thereof, only because he is a Kiratapati

here, It is wrong to suppose that vanity of ownership gives one absolute right over objects or a property,

Malli —यदुक्तम् “अभ्यघानि” इति, तत्र उत्तरमाह—वनेति । ‘वनाश्रया’ अतएव ‘सृगा कस्य परिग्रहा’ न कस्यापि इत्यर्थः । किन्तु ‘य तान्’ सृगान् ‘प्रसभेन’ वलात्कारिणं शृणाति’ हिनस्ति [शृ हि मायाम इति धातो लट्] ‘ते’ सृगा ‘तस्य’ हन्तु ‘परिग्रहा’ परिग्रह्या । हन्ता च अहमेव इति भावः । ननु समायम इति अभिमानात् नृपस्य स्वत्वम् इति आशङ्क्याह (1)—अत्रेति । ‘अत्र’ सृगे ‘नृपस्य मानिता’ मम इति अभिमान ‘प्रहीयता’ त्यज्यताम् । कुत ?—इति आशङ्क्या अभिमानमात्रेण स्वत्वाभावात् इत्याह, नेति—‘मानिता च अस्मि’, ‘श्रिय च’ स्वानि भवन्ति’ इति ‘न’ । किन्तु न भवन्ति एव, मत्याम् अभिमानितायाम् इत्यर्थः (2) । अभिमानमात्रेण स्वत्वे अत्यासङ्गात् इति भावः (3) ॥ १३ ॥

Notes on Malli,

1, Apprehending the Knatapati's right owing to his vanity as “this is mine”, the speaker rejoins by अत्र etc,

2, The sense is, there being only vanity of ownership, objects do not become one's own,

3, Then there will be strong attachment (or ownership) by mere vanity,

CHARCHA,

1, वनाश्रया —आ + श्रि + अच् भावे = आश्रय resort, वनम् आश्रयं येषाम्, बहु । Qual, सृगा ॥ Here सृग means animals in general and not deer only, compare “सृगं पशौ कुरङ्गे च” in Amara,

2, परिग्रहा —परिग्रहन्ते इति परि + ग्रह + अप् कर्मणि = परिग्रहा those that are accepted or taken, Pred to सृगा ।

3 शृणाति—शृ (हि मायाम क्र्यादि) + लटति = शृणाति । Nom य । Here

शृ has sense of killing and not mere हि सा only शृ becomes शृ with ङ्स्व in लट् etc by the rule “प्रादीना ङ्स्व” ।

३ प्रसभेन—प्रगता सभा (विचार) अस्मात् इति प्रसभम् summarily, बहु —by “प्रादिभ्यो धातुजस्य बहुवीहिवाचोत्तरपदलोपो वक्तव्य” । तेन । करणे ३या । “क्रियाविशेषस्थाना फलभावना प्रति क्वचित्करणत्वनिष्यते” । So usually प्रसभम् is used, as in “प्रसभ वक्तुसुपक्रमीतक” in II etc 01—सभाया प्रगतम् प्रसभम् प्रादितत । See I 37 also Magha however uses प्रसभेन in “परित प्रसभेन नीयसाम” in this sense of करणे ३या । The word प्रसभम् is neuter singular and not an अच्यय as a rule Thus Vopailita has “क्लृवि त् प्रसभ हठम्” । Hence Kalidasa in Raghu II writes “प्रसभोद्धृतरि” ।

५ प्रहोयताम्—प्र + हा त्यागे + लोटताम् कर्मणि । Be forsaken Its अनुक्त कर्त्ता is नृपेण and उक्त कर्म is मानिता ॥ Here मानिता is स्वत्वाभिमानिता—See Mallinath

6. अस्ति—अस + लटति । Nom मानिता ।

7 भवन्ति—भू + लट अन्ति । Nom श्रिय ।

8 Voice—वनाश्रयै मृगै कस्य परिग्रहै भूयते येन ते शीर्यन्ते तै तस्य भूयते नृप मानिता जहातु मानितया भूयते (अस् changes to भू by the rule “अस्तेभू”) शीभि न भूयते ।

14. And for my व्रत I cannot but kill the boar,

न वर्त्म कस्मैचिदपि प्रदीयताम्

इति व्रतं मे विहितं महर्षिणा ।

जिघासुरस्मान्निहतो मया मृगः

व्रताभिरक्षा हि सतामलं क्रिया ॥ १४ ॥

Prak.—Easy.

Prose —कर्मचिदपि वक्त्रं [मार्ग] न प्रदीयताम् इति व्रतं महर्षिणा मे विहितम् । अस्मात् [कारणात्] जिघासु [हन्तुमिच्छु] मृगं मया निहतम् । हि [यत्] व्रताभिरचा सताम् अलं क्रिया [भूषणं भवति] ।

Beng.—(तपश्चक्रकाले) काहाकेओ पथ (वा श्लेषोऽङ्ग) दिओ ना—
 এইরূপ (वा—এইভাবে) মহর্ষি ব্যাস আমাদের ব্রতের বিধান কবিষাছেন ।
 তাই আমি আক্রমণোত্তর ববাহটীকে মাঝিষাছি । কাবণ, ব্রতপালনই
 সর্বাঙ্গের ভূষণ ।

Eng —(During penance) do not allow access to others—
 this sort of vow was ordered for me by the great sage Vyasa.
 So the boar about to attack me was killed Because protection of vow is the ornament of the good

Expl —Easy, See Eng

Mall — 'यष्टुमिच्छसि पितृन्' (XIII sl 63) इत्यादिना यत् निष्कारणम्
 अवधी इति उपालम्ब्य तत्र उत्तरमाह—नेति (1) । 'कर्मचिदपि वक्त्रं न प्रदीयताम्
 —इति' एव 'व्रतं महर्षिणा' व्यासेन 'मे' मन्त्र 'विहितम्' उपदिष्टम् इत्यर्थः ।
 'अस्मात्' कारणात् 'जिघासु' हन्तुमिच्छु अमिषावन् अथ 'मृगं मया निहतम्'
 व्यापादितम् । 'हि' यस्मात् 'व्रताभिरचा सताम् अलङ्क्रिया' न तु दोषः । यत् आत्म-
 रक्षणार्थम् अस्य वधः, न निष्कारणमित्यर्थः (2) ॥ १४ ॥

Notes on Mall

1 The remonstrance that I killed the boar for nothing in the sloka "यष्टुमिच्छसि पितृन्", is being here replied by this sloka, 1, e "न वक्त्रं" etc

2 The sense is, so its slaughter was for self-protection and not for-nothing

CHARCHA

1 वक्त्रं—वक्त्रं न् is मार्ग or सुयोग here, उक्तकर्म of प्रदीयताम् ।

2 प्रदीयताम्—प्र + दा + लोट्ताम् । Be given Nom (अनुक्तकता)
is लया ।

3 कर्मैचित—Here the अव्यय word चित adds indefiniteness
to कर्म । कर्म has सम्प्रदाने ऽर्थी । During your penance, dont allow
oppotunity (वर्त्म) to any one to attack you—this was
Vyasa's instruction to me Compare “कुरु तात तपास्यमार्गदायो”
XIII 13

4 इति—An अव्यय here meaning either “this” or “in this
way” In the 1st case, it qualifies व्रतम्, and in the second it
is adv to विहितम् (वि + धा + क्त कर्मणि) ।

5 ने—either षष्ठो or ऽर्थी एकवचन । If षष्ठी then say सम्बन्ध-
सामान्ये षष्ठी, if ऽर्थी then say क्रियायोगे ऽर्थी or कर्मणि ऽर्थी by the rule
—क्रियार्थोपपदस्य च कर्मणि स्थानिन ।

6 जिघासु—हन्तुमिच्छ इति हन + मन् + उ = जिघासु । Qual मृग ।

7 निहत —नि + हन + क्त कर्मणि । Is killed, अनुक्त कर्ता is मया ।

8 हि—An अव्यय here denoting हेतु (reason) । It also
means अवधारण (certainty), compare “हि हेतावधारणे” in
Amara

9 व्रताभिरक्षा—अभि + रक्ष + अ भावे स्त्रियास् = अभिरक्षा protection
व्रतस्य अभिरक्षा, इतत् । Nom to भवति understood,

10, अल क्रिया - अलम् + कृ + श भावे = अल क्रिया ornament, गतितत् ।
अलम् is a गति when meaning भूषण by the rule ‘ भूषणेलम् ’ । Pred
to व्रताभिरक्षा । Here some affix in the करणवाच्य will suit better
than श in the भाववाच्य । But the metre does not allow it, for
a similar use however compare “शुचि भूषयति श्रुत वपु प्रशंसस्य
भवत्यल क्रिया” ।

11 Voice — त्वं प्रदेहि महर्षिं विहितवान् अहं जिघासु मृगं
निहतवान् अभिरक्षया अत्र क्रियया भूयते ।

15 *Again there is no proof who first killed the boar*

मृगान् विनिघ्नन् मृगयुः स्वहेतुना
कृतोपकारः कथमिच्छतां तपः ?
कूपेति चेदस्तु मृगः क्षतः क्षणात्
अनेनपूर्वं न मयेति का गतिः ॥ १५ ॥

Prak — Easy

Prose — स्वहेतुना [स्वार्थेन आत्माद्यमित्यर्थं] मृगान् [पशुन्] विनिघ्नन्
मृगयुः [व्याध] तप इच्छता [जनानाम्, तपस्विनामित्यर्थं] कथं कृतोपकार
[स्यात् ? न कथमपि] । [अथ] कृपा [व्याधस्य दया] इति चेत, अस्तु—[कि
कलहेन इति शेष] । [अपरञ्च] मृगं क्षणात् [युगपत्] क्षतः [आहतः,
आवाभ्यामिति शेष], [एव स्थिते सति] अनेन [किरातपतिना] पूर्वम् [आहतः]
न मया इति [अत्र] का गतिः [किं प्रमाणमस्ति] ?

Beng — निजेब स्वार्थेब जञ्च पञ्च माबिबा व्याध कि तपस्विगणेब
उपकार करिबा थाके ? यदि बा व्याधेब (तपस्वीब प्रति) दयाई
हईबा थाके, होक्—(कलहेब कि आछे) । पञ्चाञ्चवे आमबा छुई
अनेई समकाले बबाह माबिबाछि, किबातपति पूर्बे ना आमि पूर्बे
मारिबाछि ए बिषये प्रमाण कि आछे ?

[N B — सुतबां आमि पबब्यापादित मृगके माबि नाई] ।

Eng — A hunter (fowler) killing animals for his selfish
purposes, cannot render good service to the ascetics
(practising penance), even if it be his compassion (for the
ascetics), let it be so—(no quarrel can follow), on the other

hand the boar is killed simultaneously by both of us, so there is no proof that it is first killed by Kiratapati and not by me,

[N, B,—So you cannot allege that I have killed the boar already killed by the Kiratapati to save me]

Expl.—See Eng,

Mallī — ‘दुर्वच तत’ इत्यादिना यत सञ्जात वन्धत्वम् उक्त तत्राचष्टे (1) मृगानिति । स्वमात्मा एव हेतु तेन ‘स्वहेतुना’ स्वाथम इत्यथ [“सर्वनामस्मृतीया च” इति तृतीया (?)] [See Char] ‘मृगान् विनिघ्नन्’ प्रहरन्, मृगान् यातीति ‘मृगयु’ व्याघ्र [“मृगयुदाद्य” इति औषादिको कुप्रत्ययान्तो निपात । “व्याघ्रो मृगवधाजो वोः मृगयुर्भुञ्जकोपि स” इत्यमर] ‘तप इच्छता’ तपस्विना ‘कथ कृतीपकार’ न कथञ्चित् इत्यर्थ । अथ ‘कृपेति चेत’ व्याघस्यापि इति शेष । ‘अस्तु’ (कृपैव भवतु ?) किं युष्ककल्लहेन इति भाव । परन्तु यदुक्त “निघ्नत परनिवर्हितम्” इत्यादिना तस्मै प्रथमहन्तृत्व तदयुक्तम इत्याह—‘मृग क्षणात् चेत’ आवाभ्या युगपदेव विद्ध इत्यर्थ । एव सति ‘अनेन’ नृपेण एव पूर्व हत ‘मया तु न इति’ अत्र ‘का गति’ किं प्रमाणम् ? पौर्वापर्यग्रथ दुर्लक्षत्वादिति भाव । तथा च यदुक्तम “त्रोडितव्यम्” इत्युपालम्भ तस्मै एव किं न स्यात् इति भाव (3) ॥ १५ ॥

Notes on Mallī,

1, By मृगान् etc, the speaker answers the statement of friendship stated (by the किरात) in the sloka (XIII, 49) “दुर्वच-तदथ मासभूत्” &c

2, Again it is not correct to say as stated in the sloka (XIII, 46) “निघ्नत परनिवर्हितम्”, that the boar is first killed by the Kiratapati

3, The sense is then (by parity of reasoning), the cen-

sure as contained in "त्रीडितव्यम्" (XIII, 46) should be applied to him (Kiratapati) as well,

CHARCHA,

1, विनिघ्नन् - वि + नि + ह्न + श्त् । Qual, मृगयु ।

2, स्वहेतुना—स्वमेव हेतु कर्मधा । or स्वस्य हेतु , ६ तत । तेन । हेतौ or कारणे ३या । Malli's reference to the rule "सर्वनामस्य तृतीया च" 1, e, & सर्वनामशब्द takes ३या also if it stands for a हेतु and the word हेतु is actually used in the sentence, the relation of cause and effect being implied—is wrong here, for that applies when a सर्वनाम and हेतुशब्द stand distinct and not compounded, Compare "अनेन हेतुना" in sl, 25 infra, and the stock examples in Grammar

3, तपइच्छताम् - इष + श्त् = इच्छत । These two epithets stand for and imply तपस्विनाम । शिषे इच्छी ।

4, कृतीपकार —कृत (विहित) उपकार येन, वद् । Pred to मृगयु । If a मृगयु (hunter) kills an animal for his own purpose, he cannot be said to have done उपकार to an ascetic (तपस्वी) there, His उपकार to the तपस्वी is rather accidental, Even if he out of pity for a तपस्वी kills an animal there, then it is good, but no quarrel can arise therefor , so Kirata has nothing to say in this matter, and must not claim उपकार done to Arjuna then engaged in तपस्या ॥ Construe—मृगयु कथं कृतीपकारं स्यात् ?

5 अस्तु - अस + लोट तु । Nom, कृपा or सा understood

6, चणात्—चण is here sametime, तस्मात् । हेतौ or व्यप्लोषे प्रसी । चणमाश्रित्य = चणात् । Thus चणात् here means युगपत् (simultaneously),

- 7 अनेन, मया—अनुक्त कर्ता of जत ।
 8 गति —It here means प्रमाण । Thus का गति here = का गति अस्ति ।
 9 Voice—विनिघ्नता मृगयुना कथ कृतोपकारिण्य भूयित कृपया भूयनाम कयागत्या भूयते &c
 10 Remark—Lastly it cannot be said that I (Arjuna) have killed the boar already first killed by your master , but it is (I say) struck by both of simultaneously so none of us can claim priority in the matter of killing here

16, I am with bow fit, so question of pity on me cannot arise at all

अनायुधे सत्त्वजिघांसिते मुनौ
 कृपेति हृत्तिर्महतामकृत्रिमा ।
 शरासनं विभ्रति सज्यसायकं
 कृतानुकम्पः स कथं प्रतीयते ॥ १६ ॥

Piak —Easy

Prose —अनायुधे [अस्त्रहीनि] सत्त्वजिघांसिते [प्राणिना हन्तुमिष्टे । मुनौ कृपा इति महताम् अकृत्रिमा [अकपटा] हृत्ति [व्यवहार भवति] । [किन्तु] सज्यसायकम् [स रोपितवाण] शरासन [धनु] विभ्रति [दधति मयि] स [किरातपति] कथ कृतानुकम्प [मयि सदय] प्रतीयते [ज्ञायते] ? Or—मुनौ अनायुधे सत्त्वजिघांसिते (च सति) कृपा इति महताम् अकृत्रिमा हृत्ति (युक्ता) ।

Beng —अस्त्रहीन एवं हिंसाप्रोणिकर्तृक आक्रान्त मुनितेहे रूपाशक महत्तेरा निःसन्देहे व्यवहार कवेन । विस्त धनुते बाण आवोपित करिया सेई धनु बावण कबिया थाकाय आमार प्रति सेई किवतपति सदय—एटा कि कबिया बला याय ।

Eng—The great candidly and freely use the word “compassion” on a sage who is devoid of weapons and is being attacked by an animal, but I having bearing the bow fit with arrow, how can the Kiratapati be said or known to be compassionately disposed on me ?

Expl—Easy, See Eng

Mallī—पूर्वं “कृपेति चेदस्मि” इत्युक्तं सम्प्रति तदपि असहमान आह, अनायुध इति—‘अनायुधे’ निरायुधे ‘सत्वजिघासिते’ सत्वेन केनचित् प्राणिना जिघासिते हन्तुमिष्टे [हन्ति मन्त्रन्तात् कर्मणि क्त] ‘सुनौ’ विषये ‘कृपेतिवृत्ति’ व्यवहारो ‘महता महात्मनाम् ‘अक्रतिमा’ अकपटा । ‘मज्जासायक’ मह ज्ञया सजा सायको यस्मिन् तत् ‘शरासन’ धनुं ‘विभ्रति’ दधति मयि ‘म’ नृप ‘कथ कृतानुकम्प’ मया ‘प्रतीयते ज्ञायते [इय कर्मणि लट्] । अक्षमे कृपा विद्धिता, न तु क्षमे इत्यर्थे ॥ १६ ॥

CHARCHA

1 अनायुधे—आयुध weapon, अविद्यमानम् आयुध यस्य अनायुध, बहु by the Varttika “नजोऽस्तार्थाना बहुव्रीहिवाचोत्तरपदलोपो वक्तव्य” । अविद्यमानायुधे is also correct here तस्मिन् । Qual सुनौ ।

2 सत्व etc—हन + सन् + कर्मणि क्त = जिघासित । सत्व animal सत्वेन जिघासित ३ तत् । तस्मिन् । Qual सुनौ (which has विषयाधिकरण्ये or भावे ङमौ) ।

3 कृपा इति—कृपा has इतिशब्दयोगे १मा as in कृपा इति चेत ।

4 वृत्ति—वृत्त + क्तिन् भावे = वृत्ति 1, e, व्यवहार use, construe—महताम् अक्रतिमा वृत्ति भवति or युक्ता ।

5, विभ्रति—भ्र + लट् स्थाने शब्द = विभ्रत bearing तस्मिन् । Pred to मयि understood Construe मयि विभ्रति (सति) । Its obj (कर्म) is शरासनम् here,

6, सज्रासायकम्—सायक arrow, ज्ञा is string, ज्ञाया सह वर्त्तमान
सज्रा fit on the string, तुल्ययोगे वह्—। सज्रा सायक यस्मिन् तत्,
वह्। Qual, श्रासनम् ।

7, कृतानुकम्प —अनुकम्पा is pity, कृता अनुकम्पा येन स, वह्।
Pred, स ।

8, प्रतीयति —प्रति + इ + लटते कर्मणि । Is said or known, Nom
मया understood,

9 Voice—अकृत्रिमया त्रत्या भूयते तं कृतानुकम्प कथ प्रत्येति ।

*17, If he killed the boar to save me then he is
doubly repaid if I take the arrow,*

अथो शरस्ते न मदर्थमुज्झितः

फलञ्च तस्य प्रतिकायसाधनम् ।

अविच्छति तत्र मयात्मसात्कृते

कृतार्थता नन्वधिका चमूपतेः ॥ १७ ॥

Prak,—Easay,

Prose —अथो [किम्] तेन शर मदर्थ [मद्रक्षार्थम्] उज्झित [त्यक्त]
तस्य [शरत्यागस्य] फलञ्च प्रतिकायसाधनम् [शत्रुवध स्यात्] ? [तदा]
अविच्छति [अखण्डिते, सम्प र्णे] तत्र [तस्मिन् फले] मया आत्मसात्कृते [स्वाधीनी-
कृते सति, सर्वं फल मया मतकर्तृत्वे स्थापिते सति] चमूपते [किरातमैन्यपते]
कृतार्थता अधिका ननु [अधिका खलु] ।

Beng —तिनि कि आयाव बक्काव ज्ज्ज शबनिक्केप कविषांहेन एवंग
शबनिक्केपेव फल यदि शक्रवधई हईषा धाके, तवे सम्पूर्ा सेई फल
आमि निजेव बलिषा दावी कविले, किवातपतिव सिक्कि समधिक सार्थक
हईयांछे वटे ।

Eng,—Did he throw the arrow to save me, and its object was the killing of the enemy, now the full benefit being achieved and I having claimed agency and ownership thereof, your master (the lord of the Kirata-army) is surely all the more successful thereby,

Expl,—Your master threw the arrow to save me from the boar and its final aim was to kill the boar, and both these results are fully realised and your master is highly successful by a single hit, Now if I claim the agency of the killing and pick up the arrow as my own, then (I think) your master is all the more successful, because his single hit with above two purposes brought him three purposes and thus made him all the more famous to us all, Any way there is no occasion for quarrel in this matter, rather his desire for a trifling arrow (thrown to deliver another) lowers him down in our estimation and shows that he did not do all this out of compassion, but all this was due to his selfish motive and this was an accidental hit,

Mallī —अथ कृपासभ्युपगम्याह—अथो इति । ‘अथो’ प्रश्नो अव्ययम् [‘मङ्गलानन्तरारम्भप्रश्नकार्तृस्त्वाश्वयो अथ’ इत्यमर] ‘तेन’ नृपेण ‘मदर्थं’ यथा तथा [अर्थेन सह ‘नित्यसमास (? विशेष्यलिङ्गता च वक्तव्या)] ‘शर उज्जिभत’ त्यक्त ‘तस्य’ उज्जिभतस्य ‘फलञ्च प्रतिकायसाधनम्’ प्रतिकायस्य प्रतिपक्षस्य शत्रो साधन वध [“साधन निर्घृती सेद्रे सैन्धे सिद्धौ वधे गतौ” इति विश्व] । ‘अविचते’ अखण्डिते ‘तत्र’ तस्मिन् फले ‘मया आत्ममातङ्गते’ स्वाधीनीकृते सति [“तदधीनवचने” इति सातिप्रत्यय] ‘चमूपते अधिका कृतार्थता’ साफल्यम् ‘ननु’ खलु । स्वायुधस्य परत्वाणश्च वध—पात्रप्रति-

पादनाय (? प्रतिपादनादय) एकहेलया सिद्धेरित्यर्थः । तथापि अयं शरस्त्रीभ इति (?)
 क्लपानुताया मूलान्यपि निरुक्ततीति भावः (1) ॥ १७ ॥

Notes on Mallī

1, The sense is—your arrow having with one ease achieved the purposes of (i) delivering another (ii) killing the enemy (iii) and giving object to the right man,

[N B —Here the reading पात्रप्रतिपादनाय in Mallī will be improved if we change it to पात्रप्रतिपादनादय । In the second sentence इति should better be omitted], Yet this greed for this arrow destroys the root of all compassion [see also Expl,]

CHARCHA,

1, अथो—Mallī, takes it here in the sense of प्रश्न (i e, interrogation), In Kumar V, sl, 51 under “अथो वयस्या परिपार्श्व-वर्ति नौम पृच्छत” and in Raghu VII under “वैदर्भ निदिष्टमथो विवेश” also, he takes it in the sense of अनन्तर । And अथो has both these senses See Amara quoted in Mallī's Tika, But अथो implying अन्वादेश suits all these instances better Thus सकथ प्रतीयते (sl, 16), अथो शरस्त्रीभ सदर्थमुज्झित etc , we have अन्वादेश when after having asserted something of a person or object, we assert something else of the same “नेह पश्चादुच्चारणमावमन्वादेशः । किं तर्हि ? एकस्यैव अभिधेयस्य पूर्वं शब्देन प्रतिपादितस्य द्वितीय प्रतिपादनमन्वादेशः”—vr̥ttī, Again “यत्र किञ्चित् विधाय वाक्यान्तरं पुनरन्यत् उपदिश्यते स अन्वादेशः” Ibid, True अथो is not given by Amara in the sense of अन्वादेशः । But all the examples of अन्वादेश in the महाभाष्य and वृत्ति are with अथो । Of later authorities Vardhamama says “अथो इति अन्वादेशः—इमं वेदमध्यापय, अथो एनं हन्दीपि” ।

2, मदर्थम्—अहमेव अथ यस्मिन्, बहु। तत यथा तथा। or मद्यम् इदम् इति मदर्थम्, नित्यसमास of the ४थीं तत—class by the Varttika “अधेनू नित्यसमास विशिष्यलिङ्गता च वक्तव्या”। तत यथा तथा। Here it is an adv, Qual, उज्झित ।

3, उज्झित - उज्झ + क्त कर्मणि। Was thrown, Its अनुक्तकत्तः is तेन ।

4, तस्य—Refers to शरोज्झित or शरत्याग। शर्षे इष्टौ, related to फलम् ।

5, प्रतिकाय etc—साधि + लुट् भावे = साधनम् here killing, प्रतिकाय is enemy, See Malli प्रतिकायस्य साधनम्, इतत्। Pred to फलम् । Construe—तस्य फल प्रतिकायसाधनम् स्यात् &c If it be that Kiratapatī shot the arrow to save me and its ultimate aim was शत्रु वध । Then it being taken up by me another (third) purpose is served, e, g, the arrow is given to me, the object of pity, So now चसूपने कृतार्थता will be अधिका, and he as a great one has no reason to quarrel with me for this arrow,

6, अविचत्ते—वि + च्छ + क्त = विचत्त broken, न तथा इति अविचत्तम् not broken 1, e, full Qual, तत्र here, तत्र [तद् + डि (७मी) + वलस्वार्थे] refers to फले here,

7 आत्मसात्कृते—Here आत्मसात् and कृते are usually taken as two words un-compounded आत्मनः कार्त्तं कृतेन कृतम् इति आत्मन् + सात्ति (कार्त्तं कृते) = आत्मसात् attained totally to self (आत्मन्)। Adv Qual कृतम्। The word is अव्यय by the rule “तद्धितश्चासर्वविभक्तिः ।” Again here सात्ति comes by the rule ‘विभाषा सात्ति कार्त्तं कृते’ in the sense of कार्त्तं कृते after the root कृ, भू अस, optionally चि is also

correct in this sense So Malli gives the synonym स्वाधीनी-
कृते here O₁—we have माति here by the rule “तदधीनवचने” as
in Malli Thus आत्माधीन कृतम् इति आत्मसात कृतम् । The whole
expression आत्मसातकृते is pred to तव (फले) which has भावे ङनी ।

8 कृतायता—कृत (लब्ध) अथ येन, वहु । तस्य भाव इति भावे तल्
प्रत्यय । Construe—कृतार्थता अधिका भवति ।

9 Voice—स शरसुज्झितवान् फलेन साधनेन भूयते कृतार्थतया अधिकया
भूयते ।

10 Remark—Here apparent प्रश्न सा ends in निन्दा, so the
figure is व्याजस्तुति ।

18 *A high-minded one cannot be a suitor*

यदात्थ कामं भवता स याच्यताम्

इति क्षमं नैतदनल्पचेतसाम् ।

कथं प्रसह्याह्वरशैषिणां प्रियाः

परावनत्या मलिनीकृताः श्रियः ॥ १८ ॥

Prak—स काम भवता याच्यताम् इति यदात्थ एतत् अनल्पचेतसाम न क्षम
(न युक्तम्) [You have said that the Kiratapati should be
approached as a suitor by me, but this is quite improper for
a high-minded one] Yes, this is quite true , but Kiratapati
is a higher personage than you—प्रसह्य आह्वरशैषिणा (जनाणां) परावनत्या
मलिनीकृता श्रिय कथ प्रिया (भवन्ति) [still I am a kshatriya and
victory over my enemies is the aim of my तपस्या, in other
words, I am carrying on तपस्या to win good by force , under
the circumstances if I submit to another as a suitor then the
fortune to be won by me will be stained and cannot be agre-

agreeable to me Hence also I must not be a suitor to Kṛatāpatī, however great he may be]

Prose —म काम [निश्चितमेव] भवता याच्यताम इति यत् [त्वम] आत्य,
एतत् अनल्पचित्तसाम् [उदारमनसा] न क्षम [न युक्तम] । [तथा] प्रसह्य
[वलात्] आह्वयैषिणा [जनाना] परवानत्या मलिनोक्तता श्रिय कथ प्रिया
भवन्ति , न कथमपि इत्यथ ।]

Beng —तूमि যে বলিলে—“কি বাতপতি (অস্ত্বেব জগ্ৰ) অধিক
প্রার্থিত হোক”—এটা উদাবচেতাৰ পক্ষে অযোগ্য। এবং বাবা
স্ববাহুবলে ধনবাহুগেচ্ছুক, তাৰা পবেব নিকট (যাজ্জা কবিষা) বশ্ৰতা
দ্বাবা ভাগ্যাৰ্জন কবিলে ঐ ভাগ্য মলিনীকৃত হইয়া কেমন কবিষা প্ৰিষ
হয়, বল ?

Eng —You told me that Kṛatāpatī should be prayed for
by me , but this is improper for a high-minded one (like me)
(Further) how can fortune stained by submission to
another, be agreeable to me bent on winning fortune by my
own prowess

Expl—See Eng and Prak

Mallī —“मार्गैरथ तव प्रयोजनम्” (XIII 59) इत्यादिना यदुक्तं
तन्निराचष्ट, यदिति—‘स’ नृप काम भवता याच्यतामिति यदात्य’ मामिति शेष ।
‘एतदनल्पचित्तसा’ मनस्विना ‘न क्षम न युक्तम । कुत ?—‘प्रसह्य’ वलात् ‘आह्वर-
यैषिणा आह्वयमिच्छूनाम [‘जत्रियस्य विजितम’ इति स्मरणादिति भाव] । परवानत्या’
याञ्चादैव्येन ‘मलिनोक्तता श्रिय कथ प्रिया ’ न कथञ्चित इत्यर्थ ॥ १८ ॥

Charcha

1 आत्य—ब्र + लट्, सि = ब्र + थ = आह्व + थ = आत्य you said The
1st five विभक्ति of लट्, परस्मैपद of ब्र become optionally changed

to the 1st five लिट् परस्मैपद and then वृ becomes आह । Thus आह, आहत्, आहु, आह्य, आह्यथ । ब्रवीषि is also correct here

2 कामम्—Here an अव्यय meaning “surely”, as in “अपद्य काम न भजते अपकृष्टोपि” &c—Sak, V

3 याच्यताम्—याच + लोटताम् कर्मणि । Be prayed । Its अनुक्तकर्ता is भवता ।

4 अनल्प &c—न अनल्प इति अनल्पम् not meagre । e, high or large नञतत—। अनल्प चेत प्रेषाम्, बहु—। तेषाम् । An adj used substantively शेषे ६छी ।

5 प्रसह्य—An अव्यय meaning वलात, as in “प्रसह्य सिद्ध किल ता चकर्ष” —Reghu II

6 कथम्—An अव्यय meaning “how” implies प्रश्न here

7 आह्वरणीषिणाम्—आ + ह्व + लुट् भावे = आह्वरणम् securing, gathering आह्वरणम् इच्छन्ति इति आह्वरण + इष + णिनि ताच्छीत्ये = आह्वरणीषिण those who wish gathering (of fortune &c) तेषाम् । शेषे ६छी । An adj used substantively

8 परावनत्या—अव + नम + क्तिन् भावे = अवनति submission परेषाम् or परेषु अवनति, इतत or सुप् सुपा । ३या । करणे ३या ।

9 मलिनीकृता —अमलिना मलिना कृता इति मलिना + च्व (अमृततद्भावे) + क्त + क्त कर्मणि = मलिनीकृता stained, soiled गति तत । Qual श्रिय । श्री earned by submission to another (परावनत्या) becomes soiled (मलिनीकृता), so such श्री is not at all agreeable (न प्रिया) to the seeker of fortune (प्रसह्य आह्वरणीषिणाम्) ।

10 Voice—त्वया उच्यते भवान् याच्यताम् त इति एतेन चमेन न भ्यते मलिनीकृताभि श्रीभि कथ प्रियाभि भ्यते ।

11 Remark—Soiling of bright श्रौ is a hyperbolic statement, so we have असम्बन्धे सम्बन्धरूपा अतिशयोक्ति here Your master's allegations are false about me

19 *I think his wit has waned to lead him
to downfall*

अभूतमासज्य विरुद्धमोहितं
वलादलभ्यं तव लिप्सते नृप. ।

विजानतोपि ह्यनयस्य रौद्रता

भवत्यपाये परिमोहिनी मतिः ॥ १८ ॥

Prak—Easy

Prose—तव नृप अभूतम (असत्यम) आसज्य (मयि अस्मिन्नुज्य) अलभ्यम् विरुद्धम ईद्वितम् (अभिलाष) वलात् लिप्सते (लम्बुमिच्छति) । हि (यत्) अनयस्य (दुर्नीते) रौद्रता (भयङ्करता) विजानत अपि (जनस्य) मति (बुद्धि) अपाये (विनाशकाले) परिमोहिनी भवति (मोहयन्ता भवति) ।

Beng—তোমাব প্রভু (কিবাতপতি) আমাব প্রতি মিথ্যা অভিযোগ কবিয়া অলুচিত বিপবীতফলদায়ক মনোভিলাষ জোড কবিয়া লাভ কবিতে ইচ্ছা কবিতেছেন। কাবণ, অন্নায়েব ভীষণ পবিণাম জানিলেও, বিনাশকালে লোকেব বুদ্ধি মোহগ্রস্ত হইয়া যায়।

[N B —সুতবাং অন্নায়া ইচ্ছা পোষণ কবায কিবাতপতিব মোহ ও আপংকাল উপস্থিত মনে কবিতেছি] ।

Eng—By attributing false allegations on me your master wishes to win forcibly a desire which is hardly available to him and which will go against him, this is because during destruction one's wit is overpowered though he himself is aware of the disaster of adoption of injustice

Expl —A man however conversant with the course of injustice, adopts it during his destruction through delusion of wit Similarly your master though aware of the consequences of injustice is now making false allegations on me and is trying to get a thing which is not his due, Thus by stepping on injustice he is counting disaster only from me, That is, I will teach him a good lesson if he plays injustice on me,

Mallī —अथ परेङ्गितसुदघात्य भय दर्शयति, अभूतमिति—‘तव नृप अभूतम्’ अमृतम् ‘आसज्य’ मिथ्याभियुजा इत्यथ [‘युक्ते आदावते भूतम्’ इत्यमर] ‘अलभ्य’ लब्धुमशक्य ‘विरुद्ध’ विपरीतफलकम् ‘द्रुहित’ मनोरथ ‘वलात लिप्तते’ लब्धुमिच्छति । न च एतच्चित्रम् इत्याह—‘हि’ यत ‘अनयस्य’ दुर्नयस्य ‘रौद्रता’ भयङ्करत्वं ‘विज्ञानतोपि’ पुरुषस्य ‘मति’ बुद्धि ‘अपाये’ विनाशकाले ‘परिमोहिनी भवति’ [परिमुह्यति इति परिमोहिनी’ । “स पृच—” इत्यादिसूत्रेण ताच्छैल्यै घिनुण् प्रत्यय ॥ तथा चोक्तम्— “विनिमित्तं केन न दृष्टपूर्वो ह्येन कुरुङ्गो न च कुल वार्त्ता । तथापि दृष्ट्या रघुनन्दनस्य विनाशकाले विपरीतबुद्धि” इति (1)] । तस्मात् विनाशकाले वलात् विपरीतबुद्धि भवति इति भाव ॥ १९ ॥

Notes on Mallī

1 The word परिमोहिनी is got with घिनुण् प्रत्यय added to the root परिमुह् to imply habit (ताच्छैल्यै) by the rule “स पृच-अनुरुध आडयम - आडयस - परिहृ - स रुज - परिदेवि - स ज्वर - परिचिप - परिहृट - परिवद - परिदह - परिमुह - दुष - द्विष - द्रुह - दुह - युज - आक्रौड - विविच - त्यज - रज - भज - अतिचर - अपचर - आमुष - अभ्याहनश्च” 1 e, these roots take ताच्छैल्यै घिनुण् । Thus it is said none has seen a golden deer made, nor is there any information about it, still there was desire of Baghunandana (1 e Rama), one is of vitiated wit during his destruction

CHARCHA

1 अभूतस - भूत is (truth) here न भूतस, नञतत—। Thus अभूतम् is falsehood , obj of आसज्य ।

2 आसज्य - आ + सञ्ज + ल्यप् । having attributed

3 विरुद्धस - वि + रुध + क्त भावे = विरुद्धम् that which will be of contrary results Malli says “विपरीतफलकम्”। Qual इहितम् ।

4 ईहितस - ईह + नपु सके भावे क्त = ईहितस desire obj of लिप्सते ।

5 वलात—हेती or ल्यप् लोपे प्रमी ।

6 अलभ्यस - लभ + यत कर्मणि = लभ्य achievable न तथा इति अलभ्यस, नञतत—। Qual इहितस । The ईहित here is not achievable by your नृप, still he hankers for it This is unjust And if he sticks to this injustice then I will say that he will meet disaster for this delusion of wit of his

7 लिप्सते - लभ + सन् + लट्, ते । Wishes Nom नृप ।

8 विजानत - वि + ज्ञा + लट् स्थानि शब्द = विजानत knowing तस्य । Adj used substantively शेषे इष्टी, related to मति । Here अपि (the अव्यय) implies गर्हा (disregard)

9 हि—An अव्यय expressing कारण (cause) [or अवधारण also] here

10 अनयस्य - नीयते अनेन इति नी + अच् करणे वाहुलकात् = नय-justice, न नय अनय , नञतत— तस्य । शेषे इष्टी । Here अनय is नयविरोधी । e, नच् here has sense of विरोध (opposition) For the differant senses of compoundable नच्, compare—
“तत सादृश्यमभावश्च तदन्यत् तदल्पता । अप्राशस्त्य विरोधश्च नञर्थी षट् प्रकौर्त्तिता” ॥

11 अपायि - अप + अय + घञ् or इ + अच् = अपाय destruction.
तस्मिन् । कालाधिकरणे ऽमी । Thus अपायि = अपायकाले । e, विनाशकाले ।
See Malli also.

12 भवति - भू + लटति । Becomes, Now मति ।

13, परिमोहिनी - परिसुह्यति इति परि + मह + घिनुण् ताच्छील्ये = परि-
मोहिनी vitiated, deluded, Pred to मति । Our Sastras say that
one's wit becomes vitiated when his time for destruction is
imminent, Also compare 'बुद्धिनाशत प्रसृजति' in Gita II

14, Voice—नृपेण लिप स्यति मत्या परिमोहिन्या भूयते ।

20 Rather let your master pray weapon to me
I have enough

असिः शरा वर्म धनुश्च नोच्चकैः

विविच्य किं प्रार्थितमीश्वरेण ते ।

अथास्ति शक्तिः कृतमेव याञ्चया

न दूषितः शक्तिमता स्वयं ग्रहः ॥ २० ॥

Prak — Easy

Prose — असि, शरा, वर्म, उच्चकै (उतकष्ट) धनुश्च (वा) ते ईश्वरेण
(स्वामिना) किम् (कथं) विविच्य (विचार्य, विभज्य वा) न याचितम् (न प्रार्थितम्) ?
अथ (तव स्वामिन) शक्ति अस्ति चेत् याच्ञया कृतम् (अलम्), शक्तिमता स्वयं-
ग्रह न दूषित ।

Beng — खडा, बाण, कवच, अथवा উৎকৃষ্ট ধনু, তোমাব প্রভু কেন
বিবেচনা করিয়া এদেব মধ্যে একটা আমাব নিকট প্রার্থনা কবিলেন না ?
আব যদি প্রভুব শক্তি থাকে, তবে প্রার্থনাবই বা প্রয়োজন কি (অর্থাৎ
তিনি জোব করিযাই ত নিতে পাবেন) । আব শক্তিমান্দেব বল-
পূর্বক গ্রহণ দোষেব হয় না — (অর্থাৎ বাছবলে গ্রহণ বীবেব ভূষণই
বটে) ।

Eng — Why rather did not your master pray for either sword or arrow or armour or best bow And if he has power then no use of asking , for forcible capture (of an article) by a powerful one is not depreciated or calumniated

[N B — Rather it is a merit with the heroes]

Expl — Easy See Eng and Mallinatha's Tika

Malli — अथ सर्वथा लभ्यस्ते शरं तर्हि किमनेन ? सुष्टु विश्वब्धं याच्यतां शरं अन्यद्वा, इत्याह—असिरिति (1) । असि ' खड्गं शरां, वमं ' कवचम उच्चकै ' उत्तकृष्टं ' धनुश्च ' धनुर्वा ' ते ' तव इन्द्ररेणु ' स्वामिना ' विविच्य ' एकैकं विभज्या ' किं न प्रार्थितं ' न याचितम् । एन प्रयोजनं तत दास्यामीति भावः । [नपु सकैकशेष (See Char)] । 'अथ' अस्य वीराभिमानीनो नृपस्य 'शक्तिरस्ति' चेत् इति शेषः — 'याज्ञया कृतमेव' अलमेव । साध्याभावात् न याचितव्यमेव इत्यर्थः । [गम्यमान (? साधनादि) क्रियापेक्षया करणत्वात् तृतीया इत्युक्तं प्राक् । कृतमिति निर्धेयकम् अव्ययम् (2)] । यत् 'शक्तिमता स्वयं गृह' वलाद्गृहण 'न दूषित' किन्तु भयणमेव वीराणाम् इति भावः । [च्छ्रियाणां प्रसङ्गं वित्तापहरणं न दूषितमिति आरतोक्तम् (? भारतेऽप्युक्तम्)] ।

Notes on Malli

1 By असि etc, it is said that if the arrow is at all to be taken by you then why this procedure (is adopted) ? Rather rightly and frankly pray for arrow or some other thing

2 In कृतं याज्ञया, याज्ञया as already said takes तृतीया करणे in connection with some verb understood (e g याज्ञया किमपि नसाध्यते) । And कृतम् here is a निर्धेयार्थक अव्ययः ।

3 It is also said in Mahabharata that forcible taking of money is not censurable with a Kshatriya

[N B—Here the reading in Malli, as “भारतेपुक्तम्” will improve the diction and sense here]

Charcha

1. अस्मि, शरा &c—These are उक्तकर्म of याचितम् । But though शरा is in the plural, still the verb is in the singular, because नपु सक singular is generally used to denote all these in general—the rule is “सामान्ये नपु सकम्” । Here Malli’s नपु सकेकशेष seems to refer to the rule “नपु सकमनपु सकेनैकवच्चास्यान्यतरस्याम्” for एकशेष । That is, he makes तत (standing for स च ते च तच्च तच्च इति तत or तानि) understood here, But his prose rendering is not so Then it ought to have been—अस्मि शरा वर्म धनुश्च इति तत विविच्य कि न प्रार्थितम् । Hence we rather propose to refer to the rule ‘सामान्ये नपु सकम्’ for singular in याचितम् ।

2 उच्चकै—उच्चै is an अव्यय meaning high Then उच्चै + अकच् स्वार्थे = उच्चकै । This is also an अव्यय, Qual धनु । For a similar use compare “अथोच्चकैरासनत परार्थात” in Canto II etc अकच् here comes in by the rule “अव्ययसर्वनाम्नामकच् प्राक्टे”—अव्यय and सर्वनाम take अकच् (स्वार्थे) and this comes before the last vowel

3. विविच्य—वि + विच् + ल्यप् , having considered or having taken either of these singly, Thus Malli has “ऐकैकश्च विभक्त्या” ।

4 प्रार्थितम्—प्र + अर्थि + क्त कर्मणि । Is not prayed Nom ईश्वरिण ।

5, याज्ञया—करणे ३या । See Notes on Malli,

6 कृतम्—A निष्कार्थक अव्यय as in “अथवा कृत सन्देहेन” in Sak I,

7 शक्तिमताम्—शक्ति + मतुप् = शक्तिमत । तेषाम् । शर्षे इष्टी ।

8 स्वयं गृह—स्वयम् + गृह + अप् भावे = स्वयंगृह forcible acceptance, or गृह + अप् भावे = गृह । स्वयम् (आत्मना) गृह, सुप सुपा । उक्तं कर्म of दूषितः । स्वयं गृह of a hero is not दूषित (calumniated),

9 Voice—इदं किं न प्रार्थितवान् शक्त्या भूयते (अस changes to भू in voice change etc by the rule “अस्तीर्भ”) स्वयं गृहं न दूषितवन्त (उधा) ।

21 *He is thus unjust and cannot be my fit friend*

सखा स युक्तं कथितः कथं त्वया

यदृच्छ्याऽसूयति यस्तपस्यते ।

गुणार्जनीच्छायविरुद्धबुद्धयः ।

प्रकृत्यमित्रा हि सतामसाधवः ॥ २१ ॥

Prak—Easy,

Prose—य तपस्यते (तपोरताय) यदृच्छ्या (स्वैरानारण) असूयति, स (किरातपति) कथं त्वया यक्तं सखा कथितं ? हि (यत) गुणार्जनीच्छायविरुद्धबुद्धयः (गुणवाहल्यार्जनं विमुखस्तय) असाधवः सता प्रकृत्यमित्रा (भवन्ति) ।

Beng,—वे तपेपानवत (साधु) ব্যক্তিকে নিজ স্বৈচ্ছাচাবধাবা উদ্ভ্যক্ত কবে, তাদৃশ কিবাতপতি কেমন কবিয়া উপযুক্ত মিত্রে হইবে বল ? কাষণ, গুণেব অর্জনেব জঞ্জ বে উৎকর্ষ প্রয়োজন, তাব প্রতি বিরুদ্ধাচারী অসাধুবা, সৎলোকের স্বভাবশত্রুই হইয়া থাকে ।

Eng,—How can that Kiratapati who wantonly oppresses one who is engaged in penance, be my fit friend ? For the wicked who are averse to the excellence required for earning merit, are naturally the enemies of the good

Expl—You master has disturbed and thus oppressed me in my way to earning penance, This is unjust and shows that you master is not a good sympathetic personage, Thus he cannot be my befitting sincere friend, Moreover, as you have stood in the way to my acquiring excellence of merits and are thus averse to such a beneficial course, I cannot term you a virtuous one, and hence you are naturally an enemy of me, the good one,

Malli—“राघवप्रवङ्गराजयोरिव” इत्यादिना उपदिष्ट सख्य प्रत्याचष्टे, सखिति (1)—‘स’ नृप कथ त्वया युक्त’ योग्य ‘सखा कथित’ न कथञ्चित कथनीय इत्यथ । कुत ?—‘य नृप तपस्यते’ तपश्चरते, अनपराधिने इत्यर्थं [“ऋधद्रुह—” इत्यादिना सम्प्रदानत्वात् ४थीं (2)] । ‘यदृच्छया’ स्वैरहृत्त्या [‘यदृच्छा स्वैरिता’ इत्यमर] ‘अस्यति’ अस्य करोति [“अस्या तु दोषारोपो गुणेष्वपि” इत्यमर] । प्रतुत शब्दे वायम इत्याह—‘हि’ यस्मात् ‘गुणाज्ज् नोच्छ्रायविरुद्धवृत्तय’ गुणानामर्जने य उच्छ्राय उत्कर्ष तस्य विरुद्धाविसुखा वृद्धि शेषा ते तथा ‘असाधव’ दृष्टा ‘सता’ सञ्जनाना ‘प्रकृत्यमिवा’ प्रकृत्या शतव [“द्विट् विपचाहितामितटसुाशतव-शतव” इत्यमर] ॥ २१ ॥

Notes on Malli

1 Here by सखा, etc, Arjuna refutes the friendship advised in the sloka “राघवप्रवङ्गराज” etc (XIII, 57)

2 In तपश्चरते we have सम्प्रदाने ४थीं by the rule “ऋधद्रुह्यास्या-र्थाना य प्रति कोप” ।

Charcha

1 कथम्—An अव्यय meaning “how” and implies interrogation (प्रश्न) ।

2 कथित—कथ + णिच् (चुरादि) + क्त कर्मणि । Is said Its अनुक्तकता is तया and उक्तकर्म is स ।

3 यदृच्छया—दृच्छ् + अ भावे स्त्रियाम् = दृच्छा course या दृच्छा, wilful course, कर्मधा । तथा । प्रकृत्यादि or करणे श्या । दृच्छा is sometimes seen to be derived as दृ + श् भावे स्त्रियाम् बाहुलकात्, but this is rather against Panini

4 तपस्यन्ति—तप चरति इति तपस् + क्यङ् (by the rule “कर्मणो रोमन्वतपोभ्या वर्ति चरो) = तपस्य (नाम धात्) + श्ठ = तपस्यन्ति one practising penance, Adj, used substantively, तस्मै । सम्यग्दाने ऽर्थी by the rule ‘कृधट्ट् ष्वर्थास्यार्थाना य प्रति कोप’ । Lastly the root तपस्य (नामधात्) is परस्मैपद by the varttika “तपस परस्मैपद च” ।

5, अस्यति—असृज् is a कण्ठ् आदि root and takes यक् by the rule ‘कण्ठ् आदिभ्यो यक्’ । Thus असृ + यक् + लट् ति = अस्यति shows male oppresses &c, असृज् is an उभयपदौ root, Thus अस्यन्ति is also correct Nom, य ।

6 गुणार्जन &c—अर्जि + लुगट् भावे = अर्ज नम् earning उद + श्चि + घञ् भावे = उच्छ्राय loftiness, excellence गुणानाम् अर्जनम्, इतत्— । तस्मिन् उच्छ्राय (उतकर्ष), सुप सुपा । तस्मिन् विरुद्धा विसृखा, सुपसुपा । तादृशी बुद्धि विषाम, बहु । Qual असाधव । The असाध who hamper one's excellence (उच्छ्राय) in earning merits (गुणार्जने) is himself averse to गुणार्जन, and becomes unvirtuous Usually श्चि takes घञ् when not preceded by any उपसर्ग, the rule is “श्चिभ्यो नोनुपसर्गो” । So अच् should be the affix here by the rule “परच्” । But घञ् after उद + श्चि is specially provided for in the rule “उदि अयतियौतिपूट् व” । Thus Kalidasa in Meghaduta (sl 60) writes “शङ्कोच्छ्रायै कुसुदविशदर्थो वितत्य स्थित खम” ।

7 प्रकृत्यमित्रा—प्रकृत्या अमित्रा, सुप्रसूपा or इत—। Pred to असाधव ॥ The base मित्र meaning friend is always neuter, so अमित्र should be so by the rule “परवलिङ्ग इन्दततपुरुषयो” । But Bhattoji says that the पुलिङ्गिता of the base अमित्र is specially provided for in the Langanushasana rule “भात्रमित्र—” । Haradatta differs He says that अमित्र is a diff base, derived as अमघातु + इत्च्, and is so masculine

8 हि—An अच्य meaning because here It may also be taken in the sense of अवधारण (certainty) here Thus Amara says “हि हेतावधारणे” ।

9 Voice—येन अस्पृते त' युक्त मखाय कथ त्व कथितवान् वद्विमि असाधुभि अमित्रै भूयते ।

22 I am a kshattriya he a Fowler—there can be no friendship here

वयं क्व वर्णाश्रमरक्षणीचिताः

क्व जातिहीना मृगजीवितच्छिदः ?

सहापक्षैः सहतां न सङ्गत

भवन्ति गोमायुसखा न दन्तिनः ॥ २२ ॥

Prak—Easy

Prose—वर्णाश्रमरक्षणीचिता वयं क्व (भवाम) जातिहीना मृगजीवितच्छिद (पशुप्राणनाशिनी व्याधा) च क्व (भवन्ति) [इयो स घटन न सम्भवति इत्यर्थे] । अपक्षैः सह सहता सङ्गत (सख्य) न (भवति), दन्तिन (गजा) गोमायुसखा न भवन्ति ।

Beng—वर्ण ७ आश्रम वक्षणे अत्र्यस्त मादृश ऋत्रिवज्जातिई वा कोषाय, आर जातिविहीन पशुहिंगसक व्यावगणई वा कोषाय (अर्थात् ए दुईयेर अनेक पार्थक्य एवंग् मेहन सञ्चव नय) । नाचेर सङ्गे महतेर सख्य ह्यन्न ना, एवंग् गजगण शृंगालेव वञ्चु हईते पावे ना ।

Eng—Where are we (kshattriyas) inured (or-habituated) in the protection of the castes and the Asramas and where are those casteless fowlers, the slaughterers of animals, there can be no friendship of the great with the low and the elephants can never be the companions of the jackals

Expl—See Eng

Mall—ह्रीनजातिवृत्तिलात सख्यानर्ह स इत्याह वयमिति—‘वयाश्रमरक्षयो-
चित्ता’ विशुद्धवृत्तय ‘वय’ राजान ( ) चतिया) ‘क, जातिहोना मृगजीवितक्किद’
हि साजीविन व्याधा क’ । फलितमाह—‘सह अपकृष्ट’ उक्तरीत्या जात्या वृत्त्या च
निकृष्ट सह ‘महता’ जात्या वृत्त्या च उतकृष्टाना ‘सङ्गत’ सख्य ‘न’ घटते इति
शेष । तथाहि—दन्तिन’ गजा गोमायूना शृंगालाना सखाय ‘गोमायुसखा न
भवन्ति’ [“स्त्रिया शिवा भूरिमाय गोमाः मृगधूर्त्तका । शृंगालवञ्चकक्रोष्टुफेरुफेरव-
जम्बुका ” इत्यमर] । अत्र विशेषेण सामान्यसमर्थनरूपोर्थान्तरत्यास
(‘अलङ्कार) ॥ २२ ॥

Charcha

1 क वय (भवाम), क मृगजीवितक्किद (भवन्ति)—The two repeated क here shows the incongruity of the two statements of “क स्यप्रभवो वश क चात्पविषया मति” where Mallinatha says “द्वौ कशब्दौ महदन्तर सूचयत” । Here also he says” जात्या वृत्त्या च सख्य न घटते इति शेष” । There is a gulf of difference between kshattriyas like us who are saviours of वर्णाश्रमधम and between fowlers of your type the killer of animals We differ by caste and mode of living.

2 वर्षाश्रम etc—उच (दिवादि) + क्त = उचित, or वच + कितच् (औषादि) = उचित accustomed or engaged वर्षा are the four original castes of ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य and शूद्र । आश्रम are the four e g ब्रह्मचर्याश्रम, गार्हस्थ्य, वानप्रस्थ and सन्यास । वर्षाश्च आश्रमाश्च, इत्थं । तेषा रचयम्, इतत— । तत्र उचिता, सुप्सुपा— । Qual वयम् । The epithet shows that the speaker was a kshattriva of the royal line

3 जातिह्रीना —जाल्या ह्रीना, सुप्सुपा or इतत— । Qual मृग-जोवितच्छिद ।

4 मृगजोवित etc—जोव + क्त भावे = जोवितम् life मृगाना (पयना) जोवितम्, इतत— । त छिन्दन्तीति मृगजोवित + छिद + क्तिप् कर्त्तरि = मृग-जोवितच्छिद the killer of animal's lives । e fowlers (व्याध) । Adj used substantively Nom to भवन्ति understood

5 अपकृष्ट —सहाय्ये इया by the rule “सहयुक्ते अप्रधाने” ।

6 गोमायुसखा —गोमायु is jackal गोमायूना सखाय इति गोमायुसखि + टच् (समासान्त) = गोमायुसखा the friends of jackal, इतत— । Pred. to दन्तिन । Here समासान्त after सखि final in a ततपुरुष comes by the rule “राजाह सखिभ्यष्टच्” ।

7 Voice—उचितैरस्माभि भूयते जातिह्रीनै जोवितच्छिदभि भूयते सङ्गतेन न भूयते दन्तिभि —सखै न भूयते

23 Thus the Kiratapati is not a match for me

परोऽवजानाति यदङ्गताजडः

तदुन्नताना न विहन्ति धीरताम् ।

समानवोर्यान्वयपौरुषेषु यः

करोत्यतिद्वान्तिमसौ तिरस्कि या ॥ २३ ॥

Prak —तत उन्नताना धीरता न विहन्ति [That does not disturb the fortitude of the great] Which does not disturb the great ?—अज्ञताजड पर यत अवजानानि तत [I mean the fact that the ordinary ones overpowered with delusion, slights others. This slighting of a high personage by an ordinary one, can not disturb the patience of the great one just as a jackal's slighting cannot disturb a lion That is, the great one do not pay heed to the slights by the ordinary people , so I overlook the insult thrown on me by your master] Yes, this is quite true , but what's your opinion on the point—अमौ निरङ्गुया (भवति) [That is indeed a great insult] which is a great insult ? समानवीर्यान्वयदीरुषु य (कश्चित्) अतिक्रान्तिम करोति, अमौ (एव) निरङ्गुया [If some one equal to another in strength, heredity and prowess suppresses and overpowers another that is indeed an insult to the other Otherwise the insult offered to a high personage by a low one is no insult at all—it is beneath all notice Hence too I pass over your master's insulting words]

Prose —अज्ञताजड (मोहान्ध) पर (कश्चित्) अवजानानि (अवज्ञान-करोति) (हति) यत तत (अवज्ञानम) उन्नताना (महता) धीरता न विहन्ति (न निरस्यति) । समानवीर्यान्वयदीरुषु (मध्ये) य (कश्चित्) अतिक्रान्ति-करोति अमौ (अपरस्य) निरङ्गुया (भवति) ।

Beng —मोहान्ध কোনও ব্যক্তি যদি অবজ্ঞা প্রকাশ কবে তবে সেই অবজ্ঞা মহতের ধৈর্য্যচ্যুতি ঘটায় না । কিন্তু, শক্তি, কুল এবং পবাক্রমে বাবা সমান তাদের একজন অপবকে অতিক্রম কবিলে তবেই সেটা অপবের পক্ষে তিবস্কাব বা অপমানজনক হয় ।

Eng —The fact that one possessed with ignorance shows slight to a great one, does not upset the fortitude of that great one, but that is an insult indeed, if of those possessed of equal power, heredity and courage, one surpasses another

Expl —See Park and Eng

Mall —नीचसखा कथमधिचिप्यते—इति चेत् तत्राह पर इति । ‘अज्ञताजड’ मोहात् ‘परोवजानाति यत् तत्’ अवज्ञानम् ‘उन्नताना’ महता ‘धीरता’ निर्बिकार-चित्तत्वं ‘न विहन्ति’ न विकार जनयति इत्यथ, क्रीटोव सि हस्य इति भाव । किन्तु ‘समानवीर्यान्वयपौरुषेषु’ समानानि तुल्यानि वीर्यान्वयपौरुषाणि शक्तिकुलविक्रमा येषा तेषु मध्ये [निर्धारणे सप्तमी] ‘य’ कश्चित् इत्यर्थ ‘अतिक्रान्ति करोति’ चेत् ‘असौ’ सदृशजनातिक्रम ‘तिरस्क्रिया’ तिरस्कार, यथा सि हे सि हस्य इति भावे ॥ २३ ॥

Chaicha

1. अवजानाति—अव + ज्ञा + लटति । offers insult or slights
Nom पर ।

2 अज्ञताजड—अज्ञता is ignorance जड is benumbed, over-
powered, (here) अज्ञतया जड (अन्व) ३ तत् । Qual पर ।

3 यत् तत्—There are correlatives here Compare “यत्तदो
नित्यसम्बन्ध” । See Prose

4 विहन्ति—वि + हन् + लटति । Nom तत् । Its obj (कर्म) here
is धीरताम् ।

5 समान etc—वीर्यं is power अन्वय heredity (कौश्लिन्यं) ।
पौरुष (पुरुष + अण्) is manliness, valour वीर्यं च, अन्वयश्च पौरुष च,
इह । समानानि वीर्यान्वयपौरुषाणि येषाम ने, वहु—। तेषु । निर्धारणे ७मी
by the rule “यत्तच्च निर्धारणम्” । Of those who are equal in

power, heredity and valour, the surpassing of one by the other is an insult to that other, like one lion defeating another lion

6 करोति—कृ + लटति । Nom य ।

7 तिरस्क्रिया—तिरस् is an अव्यय meaning usually disappearance
तिरस् + कृ + श् भावे = तिरस्क्रिया insult Here तिरस् is a गति । See
तिरस्क्रुत in sl 11, construe—असौ तिरस्क्रिया भवति ।

8 Voice—जडनेन परिण अवज्ञायते इति येन भूयते तेन धीरता न विद्वन्धने
येन अतिक्रान्ति क्रियते असुया तिरस्क्रियया भूयते ।

24 Friendship or fight—both improper with a
नीचजाति ।

यदा विगृह्णाति हत तदा ययः

करोति मैत्रीमथ दूषिता गुणाः ।

स्थितिं समीक्ष्योभयथा परीक्षक

करोत्यवज्ञोपहतं पृथग्जनम् ॥ २४ ॥

Prak —Easy

Prose —यदा महान (इतरिण मह) विगृह्णाति (विरुद्धाचरण करोति) तदा
यय हत (नाशित स्वात), अथ (पक्षान्तरे) मैत्री करोति तदा (महत) गुणा
दूषिता । (इति) उभयथा स्थिति (उभयपक्षे व्यापार) समीक्ष्य (विचार्य)
परीक्षक (विवेचक) पृथग्जनम् (इतरजन) अवज्ञोपहत (तिरस्कारयुक्त)
करोति ।

Beng —यदि महं, साधारण लोकेव सहित विबोध कवे, तवे
महतेव यशोहानि घटे, आब यदि से मित्रता करे तवे तार गुणगुलि
मलिन हईया याय । এই ভাবে দুই পক্ষেরই ব্যাপার বিচার কবিয়া
বিবেচক ব্যক্তি নীচজনকে অনাদর দ্বারা উপেক্ষা কবেন ।

Eng—If a great one fights against a low one then his fame is affected, on the other hand if he contracts friendship with the low then his merits are soiled Thus considering the matter of both the alternatives the high one slights the low one

Expl —Easy, see Eng

Mallh —तन्नि' नीचो कोट्टशीडिति —इत्याशङ्क्य सोपपत्तिकमाह—यदेति । 'यदा विगृह्णाति' विरुणद्धि, प्रथमज्ञनेन (? सह) इति शेष , 'तदा यशो हत' नाशित भवेत् । 'अथ मैत्री करोति' तदा 'गुणा दूषिता' भवियरिति शेष । इति 'उभयथा स्थिति समीक्ष्य' प्रतर्क्य विमृष्य (? विमृश्य) 'परीक्षक' विविचक 'प्रथमज्ञान' नीचजनम् 'अवज्ञोपहतम्' अवज्ञया अनादरेण उपहत तिरस्कृत 'करोति' उपेक्षते इत्यर्थ ॥ २४ ॥

Charcha

1 विगृह्णाति—वि + गृह् + लटोति । Fights Nom उन्नत, understood Note that वि + गृह् means "Fighting" here

2 हृतम्—हृन् + क्त कर्त्तृणि । Nom यश्च । Here हृन् has the sense of loss (नाश) hence intransitively used But in the sense of killing it is usually transitive as तत् धीरता न विहन्ति in sl 23 etc

3 अथ—An अन्यय having the sense of पदान्तर here

4 करोति—कृ + लटोति । Contracts Nom, उन्नत or महान् ।

5 मैत्रीम्—मित्र is friend तस्य भाव इति मित्र + अण् + डीप् स्त्रियाम् = मैत्री friendship, ताम् । obj, of करोति ।

6, दूषिता —दृष + णिच् + क्त कर्मणि । Qual गुणा here,

7 स्थितिम्—स्थिति is वस्तुस्थिति 1, e the matter or fact , obj, of समीक्ष्य (= सम + ईच् + ल्यप्) ।

8, उभयथा—उभ + थाल् (प्रकारवचने) = उभयथा in both ways
An अव्यय—here, adv Qual समीच्य ।

9 अवज्ञोपहतम्—अवज्ञा is slight उप + हन + क्त कर्मणि = उपहतम्
depreciated, insulted, अवज्ञया उपहत ३ तत— । तम । Pred to
पथगजनम ॥ पृथक् is an अव्यय usually meaning separate 1, e, low,
पृथक् जन, कर्मघा— । तम ।

10 Voice—यदा विगृह्यते (नोच) तदा यशसा हनेन भजेन मैत्री
क्रियते तदा गुणं दूषितैर्भयते परीक्षकेण पृथग्जन अवज्ञोपहत क्रियते ।

11 Remark—Here Arjuna's argument is—great one's fight
with a low destroys his fame, his friendship with him defiles
his merits so in both ways a low one is to be shunned Thus
the अलङ्कार is काव्यलिङ्ग here, compare “मसुन्नयन् भूमिसनाय्यं सङ्गमात् वर
विरोधोपि मम सहात्मभि” and “व्यज्ज दुर्जनस सम्यं भज साधुसङ्गमम्”, also
“नीसव्य परित्याज्यम्” etc

25 *So I forgive his haughty words, but if he forcibly
takes away my arrow he will suffer the consequences
thereof*

मया मृगान् हन्तुरनेन हेतुना
विरुद्धमाक्षेपवचस्तिक्षितम् ।
शरार्थमेष्यत्यथ लप्स्यते गतिं
शिरोमणिं दृष्टिविषाज्जिघृक्षतः ॥ २५ ॥

Prak —Easy

Prose —अनेन हेतुना मया मृगान् हन्तु विरुद्धम् (उद्धत) आक्षेपवच
(तिरस्कारवचन) तितिक्षितम् (सोढम्) । अथ (स) शरार्थमेष्यति (आगमिष्यति)
तदा दृष्टिविषात (सर्पात्) शिरोमणिं जिघृक्षत गतिं (मरणदशा) लप्स्यते
(प्राप्स्यति) ।

Beng—এই কাবণেই আমি মৃগহস্তা ব্যাধেব উদ্ধত তিবন্ধাববচন সহ কবিস্মাছি। আব যদি সে শবটী লইবাব জ্ঞাত আসে তবে সর্পেব শিবোমণি গ্রহণেচ্ছব আশ, তাব মবণদশা ঘটবে।

Eng—For this reason I have tolerated his haughty insulting words, but if he comes to take this arrow, then he will share the fate of one who wishes to take the gem on the hood of the poisonous snake

[N B In other words, as taking the gem on the hood of a venomous viper endangers life, so taking of this arrow will endanger the life of your master, Kiratapati]

Expl—See Eng, above.

Mall.—उपस ह्वराड, मयति। 'अनेन हेतुना' सन्धिविग्रहानथलेन कार-
लेन 'मया मृगान् हन्तु' व्याधस्य सम्बन्धि [हन्ति] हन्तुप्रत्यय। अतएव 'न लोकाव्यय—'
इत्यादिना षष्ठीप्रतिषेध] 'त्रिरुद्धम्' अतिपरुषम् 'आक्षेपवच' तिरस्कारवचन 'तिति-
चित्त' सोढम्'। ननु मख्यानङ्गोकारे वलात् (? किरातपति) शर यद्हीयति—इत्या-
शङ्क आह, शरति। 'अथ शरायम एष्यति', दृष्टौ विष यस्य तस्मात् 'दृष्टिविधात्'
सर्पविशेषात् 'शिरामणि जिघृक्षत यद्हीतुमिच्छत 'गति' दशा लप स्वतः'
प्राप्स्यति ॥ २५ ॥

Charcha

1 हेतुना—हेतौ लतीया।

2 मृगान् हन्तु —हन् + तृन् = हन्ता killer Here हन्तु being तृन्, its कर्म (अनुक्तकर्म) does not take षष्ठी in connection with the क्त in हन्तु, for षष्ठी in such cases is barred by the rule "न लोकाव्ययनिष्ठाथलर्थतृनाम्"। hence मृगान् takes कर्मणि रथा।

3 आक्षेपवच—आक्षेपस्य (अपमानस्य) वच (वचनम्)। इतत— उक्तकर्म of तितिचित्तम्।

4 तितित्चितम्—तिज् + सन् + क्त कर्मणि = तितित्चितम् is tolerated. Its अनुक्त कर्त्ता is मया । The rule “गुप्तित्जिदम्भ सन्” (i.e. सन् comes after the roots गुप्, तिज्, कित्) —enjoins सन् after तिज् here in the sense of चमा by the varttika “निन्दाचमाव्याधिप्रतीकारेषु सन् इष्यते” ।

5 शरार्थम्—शराय इदम् इति शरार्थम्, a नित्यसमास of ४र्थो तत—class by the rule” अर्थेन नित्यसमास विशेष्यलिङ्गता च वक्तव्या” । Adv, qual. एष्यति ।

6 एष्यति—इ + लृट् + स्वति । Comes Nom स ।

7 अथ—An अव्यय meaning “उद्दि” here

8 लप्स्यते—लभ + लृट् + स्यते । Shall attain Nom म (किरात-पति) ।

9 दृष्टिविधात—दृष्टो विष यस्य, बहु— । तस्मात् । This is the mane of a poisonous snake whose sight paralyses one अपादाने भूमौ by the rule “भ्र बसपायेपादानम्” ।

10 जिघृक्षत —यद्भोतुमिच्छत इति यद् + मन + लट् स्थाने शत = जिघृक्षत् wishing to take , तस्य । An adj used substantively शेषे दृष्टौ, related to गतिम् । As taking of शिरोमणि—of such snake destroys one's life, so taking of शर will endanger your master's. Compare, “क कर प्रसारयेत पन्नगरत्नसूचये” —Kumar, V sl 43

11 Voice—अह् तितित्चितवान् एष्यते गति लप्स्यते तेन ।

26 Then the *Knata* goes off to his master

इतीरिताकृतमनीलवाजिनं

जयाय द्रुत. प्रतितज्ये तेजसा ।

ययौ समीपं ध्वजिनीमुपेयुषः

प्रसन्नरूपस्य विरूपचक्षुषः ॥ २६ ॥

Prak —Easv

Prose —इति (अनेन प्रकारेण) इरिताकृतम् (कथिताभिप्रायम्) अनौल-
वाजिनम् (अर्जुनमित्यर्थ) दूत जयाय नेजसा प्रतितर्ज्य (भीषयित्वा), अजिनीम
(सेनाम्) उपेयुष (प्राप्तस्य, सङ्गतस्य इत्यर्थ) प्रसन्नरूपस्य विरूपचक्षुष (विरु-
पाक्षस्य शिवस्य) समीप ययौ ।

Beng —এইভাবে নিজাভিপ্রায় ব্যক্ত কবিলে পব অর্জুনকে পবা-
জিত কবিবাব জন্তু দূত প্রতাপেব সহিত ভয় দেখাইয়া, সেনাসহিত
প্রসন্নমূর্তি (নিজপ্রভু) ত্রাষকেব নিকটে ফিবিয়া গেল ।

Eng —The messenger (kirata) then having vehemently
intimidated Arjuna (the white-horsed one) who ventilated
his mind thus, and wishing victory over him approached
Siva (Kiratapati), united with his army, of pleasing coun-
tenance and of deformed eyes

Expl —See Eng

Mall —इतीति । 'इति' इत्यम् 'इरिताकृतम्' उक्ताभिप्रायम् 'अनौलवाजिन'
श्वेताश्वम् अर्जुन 'दूत जयाय नेजसा प्रतापेन 'प्रतितर्ज्य' अस्मान् अजित्वा क
यमित्यसि इति भीषयित्वा इत्यर्थ । 'अजिनीम उपेयुष' सेनासङ्गतस्य 'प्रसन्नरूपस्य'
अर्जुन प्रति इति शेष । 'विरूपचक्षुष' ताम्बकस्य 'समीप ययौ' ।

Charcha

1 इति—It is an अव्यय meaning "thus" (अनेन प्रकारेण) here
Adverb Qual ईरित in ईरिताकृतम् ।

2 ईरिताकृतम्—ईर + णिच् + क्त कर्मणि = ईरित said आकृत is अभिप्राय
(desire) ईरितम् आकृत येन, वह । Qual अनौलवाजिनम् ।

3 अनौलवाजिनम्—वाजिन, is horse न नील अनौल, not blue i e,
white अनौला वाजिन यस्य, वह । Refers to अर्जुन । अर्जन is called

श्वेतवाजिन् because he had white horses in his chariots , and he is अर्जुन also for महाभारत itself says that he is named अर्जुन for he will do युद्धकर्म only , obj of प्रतितज्ज (= प्रति + तर्ज् + ल्यप्) ।

4 जयाय—जि + अच् भावे = जय victory, तस्मै । तुमर्थे श्रुतौ by the rule “तुमथाच्च भाववचनात्” । Or with a diff construction (e g जय लब्धुम्), जयाय takes कर्मणि श्रुतौ by the rule “क्रियार्थोपपदस्य च कर्मणि म्यानिन ” ।

5 तेजसा = करणे ३५ ।

6 दूत —दुगतौ + त = दूत messenger Here it refers to the किरात । In दूत the vowel is lengthened by the unadisutra “दृतनिभा दीर्घश्च” । Nom to ययौ (= या + लिट् अ) ।

7 वज्रिनाम्—वज्र is flag वज्र + इनि सत्वर्थे = वज्रिन् । तत् स्त्रियास् डीपि = ध्वजिनी an army, ताम् । obj of उपेयुष ।

8 उपेयुष—उप + इ (गतो) + क्सु (for लिट्) = उपेयिवान् attaining तस्य । Qual विरूपचक्षुष । क्सु for लिट् is allowed in classical language after सद, वन, श्रु usually, and this past participle क्सु after उप + इ etc comes in भाषा by the special rule “उपेयिवाननाश्वाननूचानय” ।

9 प्रसन्नरूपस्य—प्र + सद + क्त कर्त्तरि = प्रसन्न pleasing प्रसन्न रूप यस्य, बहु— । तस्य । qual विरूपचक्षुष । Siva, the Kuatapati was already प्रसन्न on Arjuna for his penance, valour and pluck Thus Malli says “अर्जुनं प्रति प्रसन्नस्य इति शेष ” । Siva in his placid state is also so,

10 विरूप &c—विगत रूप यस्य, बहु—by the varttika “प्रादिभ्यो धातुजस्य बहुव्रीहिवचोत्तरपदलोपस्य वक्तव्य ” । विरूप चक्षु यस्य, बहु— । तस्य । शेषे दृष्टौ , related to समीपम् । This is a name of Siva (now a

Kiratapati) because he had deformed eyes This deformity (वैरूप्य) is due to his having three eyes that mar all beauty. Compare “वैरूप्यञ्चात्र त्रिनेत्रत्वात्”—Kshiraswamin, Kalidasa also says in his Kumara “वपुर्विरूपपाचमलत्वजन्मता” &c

11 Voice—दूनेन यत्र &c easy

११ The Kirata-army's march

ततोपवादेन पताकिनीपते ।

चचाल निर्झादवती महाचमू ।

युगान्तवाताभिहतेव क्ष्वर्तौ

निनादमम्भोनिधिवीचिसंहतिः ॥ २७ ॥

Prak.—Easy

Piose —तत पताकिनीपते (सेनापते) अपवादेन (आदेशेन) निर्झादवती (शब्दवती) महाचमू (विशाला किरातसेना), युगान्तवाताभिहता (तत) निनादं कुर्वती अम्भोनिधिवीचिसंहति इव (समुद्रीर्निमाला इव) चचाल ।

Beng —तावपव सेनापतिव आदेशे सेहै विशाल किवातसेन। शब्द कविषा, प्रेनषवातकुत्तित शब्दायमाना अर्णवोर्नि समुहेव ग्राय अग्रसव हहेते लागिल ।

Expl —Then at the order of the commander-in-chief that huge (Kirata) army gave out an yell and marched on like the bellowing lines of waves rushing on being pressed or agitated by the dissolution-wind

Expl —Easy, see Eng.

Malli —तत इति । ‘तत पताकिनीपते’ सेनापते ‘अपवादेन’ आदेशेन [‘अपवादीप्यथादेश’ इति सञ्जन] ‘निर्झादवती’ शब्दवती ‘महाचमू’ सेना, ‘युगान्तवाताभिहता’ युगान्तवातै. अभिहता आन्दोलिता अतएव ‘निनादं कुर्वती’ अम्भोनिधिवीचिसंहति अर्णवोर्नि समूह “इव, चचाल” ॥ २७ ॥

CHARCHA

1 तत —तद् + इमि (५मी) + तसि स्वार्थे = तत then 1 e, after Kirata's going to Siva, the Kiratpati (as said in sl 26) अव्यय ।
गम्यमानपरशब्दयोगे ५मी ।

2 अपवाटिन—अप + वट् + घञ् भावे = अपवाद 1 e, order (आदेश)
here See सञ्जन quoted by Malli तेन । हेतौ श्या ।

3 पताकिनौपते —पताका flag पताका + इनि मत्वर्थे = पताकिन् having
flag 1 e, army भ्रियाम् डीर्षि पताकिनी, पताकिनो ऽऽ सेना । तस्या पति,
६ तत— । तस्य । शर्षे ढडी ।

4 चचाल—चल + लिट् च । rushed on Nom महाचम् ।

5 निङ्गादवती—निङ्गाद् ऽऽ अव्यक्त वनि । निङ्गाद् + वतुप् भ्रियाम् =
निङ्गादवती sounding , qual महाचम् ।

6 महाचम् —चम् meaning सेना ऽऽ declined like वधुः । महती
चम् इति महाचम् the huge army 1 e, army of the Kiratas,—कर्मधा
with पु वङ्गाव in महतो । Then again महत becomes महा with आत्
added in समानाधिकरणसमास by the rule “आन्महत समानाधिकरण-
जातीययो” ।

7 युगान्त etc—अभि + हन + क्त कर्मणि भ्रियाम् = अभिहता struck
युगस्य अन्त end of a yuga, ६ तत— । युगान्तस्य or युगान्ति वात् ६ तत or
सुप् सुपा । तेन अभिहता, ३ तत । qual अभ्योनिधिवीचिस हति ।

8 निनाद कुर्वती—Qual वीचिस हति । This is to match the
epithet निङ्गादवती ।

9 अभ्योनिधि &c—अभ्योनिधि ऽऽ sea तस्य वीचय , तासा स हति (समूह),
६ तत । This is उपमान of महाचम् । As arrays of sea-waves struck
by strong dissolution-wind produces sound in waves and

makes these rush on, so the long lines of Kirata army yelled and rushed on towards Aijuna Agitation of waves by dislocation-wind is a favourite metaphor with our poet, compare—
“वारिधीनिव युगान्तवायव क्षीभयन्तानिभ्रता गुह्यनपि” XIII 65

10 Voice—महाचम्बा निर्राटवत्या चेली कुर्वत्या वाताभिन्नतया वीचि-
म हत्या इव ।

28 *The wind was favourable then*

रणाय जैत्रं प्रदिशन्निव त्वरा

तरङ्गितालम्बितकेतुसन्तति ।

पुरो वलानां सघनाम्बुशीकर

शनैः प्रतस्थे सुरभिः समीरणः ॥ २८ ॥

Prak — Easy

Prose — जैत्रं (जयनशील) तरङ्गितालम्बितकेतुसन्तति (तथा) सघनाम्बु-
शीकर सुरभि समीरण (वायु) रणाय त्वरा प्रदिशन् इव (रणाय सेना त्वरयन्निव)
(सैन्यानां) पुरो शनैः प्रतस्थे (ववौ इत्यथ) ।

Beng — जयसूचक (अर्थात् अनुकूल) सुगन्ध वायु, पताकासमूहके
तरङ्गितभावे अवस्थित बांधिया, सान्द्रजलकणा बहन कविषा एवंग युद्धेव
ज्जन्तु सैन्धुदिगके श्रवायुक्त कविषा, सैन्धुदेव अग्रे अग्रे धीवतावे
(अर्थात् मृदु मन्द भावे) प्रवाहित हईते लागिण ।

Eng — Favourable fragrant breezes making the line of
flags fluttering, carrying thick particles of waters and haste-
ning as if the army for the fight, blew on gently before that
army (of the Kiratas).

Expl — When the Kirata army marched against Aijuna,
then favourable fragrant gentle wind was blowing before

them This was not only an auspicious indication of victory but it also made the flags uniformly fluttering and hastened the whole army for a victorious battle

Malli —रणायति । जैता एव 'जैत' जयनशील , अनुकूल इत्यथ [जयते दृढन्तात प्रज्ञादिलात स्वाथे अणप्रत्यय] 'तरङ्गितालम्बितकेतुसन्तति' तरङ्गित सञ्जाततरङ्ग यथातथा आलम्बिता अवस्थिता केतुसन्ततयो ऽन स । सह घने सान्द्रे अस्वु शीकरे वर्त्तमान 'सघनास्वु शीकर , सुभभि' सुगन्ध 'समीरण' वायु 'रणाथ त्वरा प्रदिशन्निव' त्वरयन्निव 'वलाना' सैन्याना 'पुर' अग्ने 'शनै' प्रतस्थे' प्रस्थित , ववौ इत्यथ ॥ २८ ॥

CHARCHA

1 रणाथ—रण battle तस्मै । कर्मणि ऽथो by the rule "क्रियार्थोप-पदस्व च कर्मणि स्थानिन" । Thus रणाथ =रण प्रवर्त्तयितुम् ।

2 जैत —जि + तृन् ताच्छील्ये = जैता a victor जैता एव इति जैतृ + अण् स्वार्थे प्रज्ञादि = जैत victorious i.e. auspicious and favourable See also Malli and compare "जैताभरणम्" in Raghu XVI 72 Qual समीरण ।

3 प्रदिशन्—प्र + दिश + लट स्थाने शतृ = प्रदिशन् ordering, prompt- ing Qual समीरण ।

4 तरङ्गित &c—केतु is flag केतूना सन्तति (समूह) इ तत । तरङ्ग + इतच् जातार्थे = तरङ्गितम् fluttering, आलम्बित is held or made, तरङ्गित-तम (यथा तथा) अवलम्बिता , सुप् सुपा—made fluttering , and this was due to wind , wind made flags flutter in the air, तरङ्गिता-लम्बिता केतुसन्ततथ येन ६ , बहु । Which made lines of flags (there) fluttering (in the air), This uniform fluttering of flags is also auspicious

5 सघनाम्बुशीकर — अम्बुना शीकरा, particles of water, ए तत । घना अम्बुशीकरा dense particles of water, कर्मधा । तै सह वर्त्तमान सघनाम्बुशीकर, 01 सघनाम्बुशीकर । बहु— । Qual समोरण । This suggests the शैत्यगुण of वायु at that time It was also सुरभि, and मन्द as is indicated by शनं प्रतस्थे ।

6 प्रतस्थे—प्र+स्था+लिट् अ । Blew on Nom समोरण । “समवप्रविभ्य स्थ ” इति अत्रात्मनेपदम् ।

7 Voice—जै त्रेण आलम्बितकेतुसन्ततिना सघनाम्बुशीकरेण सुरभिना समोरणेन प्रतस्थे ।

8 पुर —अयं । पूर्व + डि (७मी) + असि स्वार्थे = पुर (अवाय), by the rule” पूवाधरावराणाम असि पुर्, अध्, अवश्च एषाम्”—पूव, अधर, अवर in सप्तमी &c take असि स्वार्थे and are changed respectively to पुर, अध् and अव् । अधि ७मी । अवायत्वात् विभक्तिलोप । Compare” असु पुर पश्यसि देवदारुम्”—Rag II Kalidasa also uses in Kumara the unusual पुरत् in the sense of पुर, compare “इयच्च तेन्या पुरतो विडम्बना” ।

29 *The tumult of the army pervades
all the quarters*

जयारवच्छे डितनादमूर्च्छितः

शरासनज्रातलवारणध्वनिः ।

अस भवन् भूधरराजकुक्षिषु

प्रकम्पयन् गामवतस्तरे दिशः ॥ २८ ॥

Plak —शरासनज्रातलवारणध्वनि दिश अवतस्तरे [The sound of the leather fence worn in the left hand by warriors to protect the hand from the stroke of the bow-string, and the twang of

bows at the same time covered all the quarters] How is this possible?—गाम् प्रकम्पयन् दिशः अबतम्बन् [The sound shook the earth and then pervaded the quarters] But how can the strong Himalayan region be shaken?—ध्वनिं भुधरराजकुक्षिषु अमम्भवन् गाम् प्रकम्पयन् दिशः अबतम्बन् [The sound could not be held in the strong caves of the Himalayan region, so its force shook the entire earth there and pervaded all the quarters] I can't follow you—जयारवन्नुडितनादमुच्छ्रितं—ध्वनिं [The sound was enormously augmented by the victorious words uttered by the bards and by the war-cry of the warriors So Himalayan regions cannot hold it and the force thereof shook the earth and pervaded all the quarters around]

Prose —जयारवन्नुडितनादमुच्छ्रितं (विजयसूचकनादवर्द्धितं) शरामनज्या-
तलवारशध्वनि (धनुर्गुणानाम् आघातवारथानां च ध्वनि) भुधरराजकुक्षिषु अमम्भवन्
(मानमप्राप्य) गाम् (भुवः) प्रकम्पयन् दिशः अबतम्बन् (व्यापयन्)

Beng —धनुःशुभेव शब्द, ७ शुभेव आघात इहते हस्तवक्त्राव जग्रु
पविहित तलवारशेव ध्वनि, बन्दिगणेव ७ वीरदेव सिंहादेव वर्द्धित
इहया हिमालयेव कुक्षिते (शुभाते) स्थानं ना पाईषा तावत् भूतल
कांपाईषा समस्त दिक् व्यापिषा फेलिल ।

Eng —The sound of the fence worn (in the left hand) to protect it from the stroke of the bow—string being augmented by the laudations of bards and by the victorious war-cry of the warriors could not find footing in the caves of the Himalayan region, and shook the earth and pervaded all the quarters

Expl—See Prak and Eng .

Malli —जपिति । 'जयारवत्त्वडितनादमूर्च्छित' जयारवै वन्दिना जयजदेति शब्दं त्वडितनादै सि हनादेश्च मूर्च्छित वर्द्धित 'शरासनजगातलवारणध्वनि,' शरासनजगाना धनुर्गुणाना तलवारणाना च ध्वनि 'भूधरराजकुलिषु' गिरिगुहासु 'असम्भवन्' अमान्, अवकाशमलभमान इत्यर्थ । अतएव 'गा' भुव 'प्रकम्पयन्' [एतेन वलाना बाहुव्यमुक्तम्] 'दिश अवतस्तर' व्यानश्च ["ऋतश्च स योगादेर्गुण"] । अत्र मूर्च्छापदार्थं स्य विशेषणगत्या असम्भवन्हेतुत्वात् काव्यलिङ्गम् । गिरिकुलिषुपापिचया ध्वनेराधिपस्य आधिक्योक्ते अधिकालङ्कारश्च । ताभाञ्च इयम् असम्भवन् इति वाञ्छकं विना उल्थाप्यमानोपात्तमूर्च्छायुगनिमित्ता प्रतीयमाना क्रियोत्प्रेक्षा । तै अ गागिभावेन मङ्कोर्यते इति स चोप (1) ॥ २९ ॥

Notes on Malli

1 The gist of अलङ्कार (figure of speech) here is this—first of all here is काव्य लिङ्ग for the fact of मूर्च्छा (in नादमूर्च्छित) (as an adj clause) is the cause of असम्भवन्, then there is अधिकालङ्कार, for the excess of ध्वनि the आधेय here, is greater than आधार 1 e, the गिरिगुहा । Then there is surmise of the क्रिया (क्रियोत्प्रेक्षा) implied here by the two above figures, without reference to the implication of the adjective असम्भवन् and being due to the attribute मूर्च्छा raised here Lastly these form अस कर being related as अ गागिभाव ।

CHARCHA

1 जयारव etc—आ + रु + अप् भावे = आरव sound आराव with घञ् is also optionally correct by the rule "विभाषा आडि रुञ्चौ" । But note that usually रु takes घञ् when preceded by any उपसर्ग by the general rule "उपसर्गे रुव" । Compare "वयसा विराडे"

in Raghu II, and compare the use of आरव in Bh VII 48. See also note at the end of our Kirat XIII with ref to "आरव विनेने" ॥ जयस्य आरव, इतत or जयसूचक आरव, शाकपार्थिवादितत । This is the auspicious जयध्वनि of the bards attending the army. Thus Malli says "वन्दिना जय जयेति शब्दः" । त्विड (भ्वादि) + क्त भावे = त्विडितम् war-city of the सेना । तस्य नाद । जयारवश्च त्विडितनादश्च, इन्द्र । ताम्ना सूच्छित्त (वद्धित), इतत । Qual तलवारणध्वनि । त्विड is taken by some as another form of त्विद (अव्यक्तशब्द भ्वादि) and as such it takes गुण when सेटनिष्ठा follows by the rule 'निष्ठा शोड्भ्विदिभिदित्विदिष्टव' । Hence त्विडित is also sometimes seen

2 शरासन etc—शरासन is bow (धनु) । ज्या is bow-string. "मौर्वी-ज्या शिञ्जिनीगुण" । शरासनस्य ज्या, bow-string, इतत । तल is ज्याघात here । e stroke of bow-string on the left arm तल वाच्यते अनेन इति तल + ट + णिच् + लुगट करणे = तलवारणम् the leather fence worn on the left hand to protect it from strokes of bow-string. शरासनज्या च तलचारणञ्च, इन्द्र । तयो ध्वनि, इ तत । Nom to परितस्तरि । As the bards made twangs of bows, the bow-string striking against the protector thereof also made a sound, both these combined made a terrible ध्वनि which shook the earth and pervaded all the quarters

3 असम्भवन्—सम् + भू + शृत् = सम्भवन् । न सम्भवन्, नजतत । Not finding स्थिति within गिरिगुहा ।

4 भूधरराज &c—भूधर is mountain here It also means a King भूधराणा राजा इति भूधरराज with समासान्त टच after राजन्

final in a तत by the rule “राजाह सखिभ्यष्टच्” । भृधरराजस्य कुन्नि (गुहा), इ तत । तेषु । अघि ७मो ।

5 अवतस्तरि—अव + स्तृ (स्वादि उभयपदी) + लिट् ए । Covered Nom वनि । Its obj here is दिश । Note that स्तृ क्रादि also means the same and gives this very sense स्वादि ends in च् and क्रादि in दीर्घ च् । Hence in Voice Ch स्वादि gives सत्यते whereas क्रादि gives सौयते, and in क् स्वादि yields स त and क्रादि gives सौष । Compare विसृत and विसीर्ष । For a similar use of स्तृ Compare “शिरोभिर्महौ तस्वार” in Rag IV 63, also see our notes under “प्रधानसु क्षेपेन परितस्तरि” XI 8

6 Voice—सूर्च्छितेन वनिना असम्भ्रवता प्रकम्पयता अवतस्रिरे ।

30 *Sun's rays reflect on the sharp and polished weapons there*

निशातरौद्रेषु विकाशता गतैः

प्रदीपयद्भिः ककुभामिवान्तरम् ।

वनेसदा हेतिषु भिन्नविग्रहैः

विपुस्फुरे रश्मिमतो मरीचिभिः ॥ ३० ॥

Prak — Easy

Prose — निशातरौद्रेषु वनेसदा हेतिषु (आयुधेषु) भिन्नविग्रहै (सक्रान्त-सूर्त्तिभिः) (ततश्च) विकाशता गतै ककुभा (दिशाम्) अन्तर प्रदीपयद्भि इव (स्थितै) रश्मिमत (सूर्यस्य) मरीचिभि विपुस्फुरे (वभासे) ।

Beng — किरातदेव तौक्क (शाणित) ७ भीषण आयुधसमूहे प्रतिफलित हईया, चाविदिके बिस्तृति लात कवतः एवंग दिक् समूहेव अबकाश उज्जल कविषाई येन सूर्योव किवणसमूह बिस्फुवित हईते लागिल ।

Eng—The rays of the sun shone by illuminating the spaces of the quarters as if, for these gained in size being reflected on the sharp (polished) and terrible weapons of the fowlers (Kirates)

Expl—Easy See Eng

Mallī—निशानिति । निशाता तीक्ष्णा अतएव रौद्रा भीषणाश्च ये तेषु 'निशातरौद्रेषु' [विश्वविशेषणयो अन्यतरविश्वविवक्षायां इष्टत्वात् विश्वेषण-समास] । वने सौदन्ति इति 'वनेसदा' वनेचराणा ["मतसुद्विषविदभिद्विच्छिद-जिनोराजासुपसर्गोपि क्लिप्" इति क्लिप्, "ततपुरुषे कृति बहुलम्" इत्यलुक्] 'हेतिषु' आयुधेषु ["हेति शस्त्रेपि पु स्त्रियो" इति केशव] 'भिन्नविद्यङ्गे' सक्तासमूर्तिभि अतएव 'विकाशता' विमृत्वग्ता 'गतै' अतएव 'ककुभा' दिशाम् 'अन्तरम्' अवकाश 'प्रदीपयद्भि' प्रकाशयद्भि 'इव' स्थितै [इति उत्तप्रोच्चा] रग्गमत' स्य्यस्य ["मादुपघायाश्च मतोर्वोऽयवादिभ्य" इति मतुपो मकारस्य न वकार] 'मरौचिभि' करै ['भास करो मरौचि म्वीप् सयो' इत्यमर] 'विपुस्फुरै' वभासे [स्फुरते भावे लिट्] ॥ ३० ॥

CHARCHA

1 निशात etc—नि + शो + क्त कर्त्तरि = निशाता, or निशिता sharp & e polished, this optionality when क्त & c follow is due to the rule "शाच्छोरन्यतरस्याम्" । रौद्र is terrible (भीषण), निशाता च ते रौद्रा, कर्मधा । See Mallī तेषु । Qual हेतिषु ॥ The हेति i e, आयुध (weapon) were all so polished and sharp that light reflected on these हेतिषु has अधि ७मी ।

2 विकाशता गतै—Qual मरौचिभि । The sun's rays (मरौचि) being reflected on polished armours, got augmented (विकाशता गता) ।

3 प्रदीपयद्भि — प्र + दीप् + णिच् + शट् । Illuminating or lighting up Qual मरीचिभि । The मरीचि already thus विकाशता गत, seemed to illuminate the spaces of the quarters (ककुभाम् अन्तरम प्रदीपयद्भि मरीचिभि) ॥ ककुभ् is usually fem meaning "quarter" । शेषे दृष्टी । But note ककुभ् (अकारान्त) means usually a kind of tree—अञ्जनवृक्ष ।

4 वनेमदाम—वने मीदन्ति इति वन + सट् + क्तिप् = वनसद् 01 वनेमद् , the मी is irregularly retained when a क्तन् follows &c, by the rule तत्पुरुषे कृति बहुलम्" । See Mallinath तेषाम । शेषे दृष्टी, related to हेतिषु ।

5 भिन्नविग्रहै—विग्रह् is मूर्ति image भिन्ना (म क्रान्ता) विग्रहा (मूर्त्तय) विधा, बहु— । तै । Qual मरीचिभि ।

6 विपुस्फुरे—स्फुर + (तुदादि परस्मैपदी) + लिट् ण भावे । Shone Its अनुक्तकत्ता is मरीचिभि ।

7 Voice —गता प्रदीपयन्त भिन्नविग्रहा मरीचय पुस्फुरु ।

31 But Shiva (Kiratapati) shone above all

उद्भूढवच्चःस्थगितैकदिङ्मुखो

विक्रष्टविस्फारितचापमण्डल ।

वितत्य पक्षद्वयमायतं वभौ

विभुर्गणानामुपरीव मध्यगः ॥ १३ ॥

Prak --Easy.

Prose —उद्भूढवच्च स्थगितैकदिङ्मुख (उन्नतोरसा आच्छादितैकदिग्विभाग) विक्रष्टविस्फारितचापमण्डल (आकृष्टधनुष्क इति यावत्) विभु (किरातरूप शिव) आयत पक्षद्वय (पार्श्वद्वय) वितत्य (विस्तृत कृत्वा) गणाना मध्यग (अपि) उपरि (स्थित) इव वभौ ।

Beng — उन्नतबन्धः दावा दिङ्मण्डलेव एकभाग आच्छादित कविना
निज बलुःखण्ड सज्जोवे ओ शकसहकावे आकर्षण कविना किवातवेश शिव
निज विशाल पार्श्वद्वय (आबो) विस्तार कविना गणगणेषु मध्याभागे
थाकिषाओ उन्नतत्यहेतु सकलेव उपवेहै येन विवाज्ज वरिष्ठ-
हिलेन ।

Eng — Khatapati Siva who by his broad chest covered
one side of the quarter and who fully drew his circle of bow,
though in the very midst of the Gana-army, still shone
above all by thus spreading his broad sides

Expl — Khatapati Siva by his usual stature surpassed all
others of the Gana-army now appearing as क्षिप्रतमेन । So broad
was his chest that it seemed to cover up one side of the
quarter, and now when he drew his bow fully, his broad
sides too got expanded and this made him greater as if,
and he outclassed all others by his height and so by his
weight too

Malli — उदूढेति । 'उदूढवच्च स्थगितैकदिङ्मुख' उदूढेन उन्नतेन वचसा
स्थगितम् आच्छादितम् एकम एकतर दिङ्मुख येन स । 'विक्रष्टविस्फारितचाप-
मखल' विक्रष्टम् आक्रष्टम् अतएव विस्फारित निर्घाषित चापमखल येन स 'विभु'
शिव 'आयत' विस्तृत 'पल्लवय' पार्श्वद्वय 'वितत्य' स्वसहिष्वा व्याप्य ['पन्न साध्य-
गहन पार्श्वसहाय बलभिलिषु' इति वेजयन्ती] 'गणाना मध्यग' मध्यस्थीपि 'उपरि'
स्थित 'इव वर्मो' । सर्वान्नतलात तथा लक्षित इत्यथ (1) ॥ ३१ ॥

Notes on Malli

1 The sense is—he appeared so owing to his all sur-
passing height

[N B —This suggests उन्नतचालद्वार here]

CHARCHA,

1 उदृढ etc—उदृ + वह + ऋ = उदृढ broad स्थगित is covered
दिङ् मुखम दिङ् मुखम the end of quarter एकम दिङ् मुखम् इति एक
दिङ् मुखम् one end (or side) of the quarter उदृढ वच, कर्मधा— ।
नेन स्थगितम्, ३ तत— । तादृशम् एकदिङ् मुखम् येन स, बहु— । Qual
विभु । His long stature covered one side or end of the
quarter

2 विकृष्ट etc—वि + ऋष + ऋ = विकृष्ट drawn (आकृष्ट) ।
वि + स्फारि + ऋ = विस्फारित expanded विकृष्ट च तत विस्फारितम्,
कर्मधा— । Which is drawn and expanded (so as to make a
twang sound) । e, fully drawn चापस्य (धनुष) मण्डलम्, २ तत— ।
विकृष्टविस्फारित चापमण्डल येन, बहु— । Qual विभु । That is—he
was in an attitude to fight out his enemy Again this attitude
made his broad sides all the more expanded (आयत पचद्वय वितत्य),
and he appeared all the more surpassing in size

3 वितत्य—वि + तन + ल्यप् । having stretched, compare
“वितत्य शार्ङ्गम्” in Bh III

4 वभौ—भा + लिट् च । Shone Nom विभु ।

5 उपरि—An अव्यय here meaning उपरिस्थित । Thus it is here
used as adj to विभु, or adv Qual स्थित understood

6 Remark—Though गणाना मध्यग, still by his superhuman
stature he outshone all and seemed above all (उपरि स्थित इव
वभौ) । For a description of fighting attitude, compare—“वितत्य
शार्ङ्गं कवचं पिनच्च तस्थौ सिंस गामयिषु सितेषु सौमित्रिचक्षु वम उज्जिहान ”—
Bhatta III

7 Voice—स्थगितदिङ् मुखेन विस्फारितचापेन विभुना वभे

32 *The forest sorrouded by Gana-army*

सुगेषु दुर्गेषु च तुल्यविक्रमैः

जवाटहंपूर्विकया यियासुभिः ।

गणैरविच्छेदनिरुद्धमावभौ

वन निरुच्छ्वासमिवाकुलाकुलम् ॥ ३२ ॥

Piak,—Easay,

Prose —सुगेषु च दुर्गेषु (स्थानेषु) तुल्यविक्रमैः, अहं पूर्विकया (अहमहमि-
कया) जवाट (वेगेन) यियासुभिः (यातुमिच्छुभिः) गणैः (किरातहृषी प्रमथगणैः)
अविच्छेदनिरुद्धम (अविच्छेदेन विहितम) आकुलाकुलम (आकुलप्रकार) वन-
निरुच्छ्वास (रुद्धश्वासम) इव आवभौ ।

Beng,—सुगम ओ दुर्गम स्थाने तुल्यविक्रम, “आगिई पूरुई बाई”
एई अतिमाने सवेगे धावित हईते ईच्छा कविषा (किवातसैरुद्धणी)
प्रमथगण अविच्छेदे धावमान हईषा (मने हईल येन) वनटाके
आकुल ओ रुद्धश्वास कविषा तुलिल ।

Eng —The forest appeared disturbed and of checked breath
being surrounded by the unceasing march of the Ganas—who
forcibly rushed on with the vanity ‘I will go first’ and
whose enterprise was equal both on accessible and
inaccessible tracts

Expl —The Gana army’s onward march and rush was
equally progressive both on accessible and inaccessible places
(1 e, even and uneven tracts) And everyone of them forcibly
rushed on with this idea that “I will go first”. More over the
army was extremely vast and so their march was unceasing ,

and the forest surrounded or oppressed by this unceasing march seemed extremely disturbed and breathless as well. In other words their dense and continual march so much flooded the forest that everything seemed disturbed and choked there.

Malli—सुगेष्विति । सुखेन दृखेन च गच्छन्ति एषु इति 'सुगेषु' सुगमेषु 'दुर्गेषु' दुर्गमेषु च समविषमदेशेषु इत्यथ ["सुदुरी अधिकरणार्थे" डो वक्तव्य । अतएव (गमे) टिलोप] 'तुल्यविक्रमै' लाघवात् समसञ्चारे 'जवात्' वेगात् 'अह-पूर्विकया' अहमिकया ["अह पूर्वमह पूर्वमित्यहपूर्विका स्त्रियाम्" इत्यमर । मनोज्ञादित्वात् वृजप्रत्यय (?) । पृषोदरादित्वात् वृद्धाभाव (See char)] 'यिया-सुभि' यातुमिच्छन्ति [याति सन्नन्तात् उप्रत्यय] 'गणै' प्रमथे ["गणा प्रमथ-सङ्घौघा" इति वैजयन्ती] 'अविच्छेदिन निरुद्धम अतएव 'आकुलाकुलम्' आकुल-प्रकारम् ["प्रकारे गुणवचनस्य" इति द्विर्भाव] 'वन, निरुच्छ्वास निरुद्धप्राणम् 'इव आवभौ' । इति उत्तप्रेक्षा ॥ ३२ ॥

CHARCHA

1 सुगेषु, दुर्गेषु—सु+गम+ड अधिकरणे=सुग accessible place. Similarly दुर्+गम+ड अधिकरणे=दुर्ग inaccessible place like fort hill &c, तेषु । अधि ७मी । Here अधिकरणे ड after गम preceded by सु and दुर्, comes by the Varttika "सुदुरीरधिकरणे डो वक्तव्य" ।

2 तुल्यविक्रमै—तुल्य विक्रम (शक्ति) येषा, बहु— । तै । Qual गणै । This shows their indomitable prowess

3 जवात्—जु+अप् भावे=जव force, velocity तस्मात् । हेतौ ५मी । or ल्यप् लोपि कर्मणि ५मी । Thus जवमाश्रित्य=जवात् ।

4 अह पूर्विकया—अह पूर्वम (=I first") इति अह पूर्वम् सुप् सुपा । तत् स्वार्थे कन्=अह पूर्वकम्, स्त्रियाम अहपूर्विका, तथा । The idea—"that

I will go first” is the mode of warriors in an enterprising march, or—अह पूर्वकम् अस्तास्य इति मत्वर्थीयो ठन् (३क) प्रत्यय स्त्रियाम् = अह पूर्विका । श्या । करणे श्या । Mallinatha derives अहपूर्विका as अह पूर्वम, सुप्सुपा । तस्य भाव इति मनोज्ञादित्वात् बुञ् । And lastly he supports want of वृद्धि in अह पूर्व when डुञ् follows, by पृषोदरादित्वात् वृद्धभावात् । But as the मनोज्ञादि list of any book does not contain the word अह पूर्व so we prefer our above derivation than Malli's, derive अहमहमिका (meaning egoism) thus—अहमह शब्दउच्यते इति अह-शब्दस्य बोधाय दित्वे ब्रीह्यादित्वात् ठन् । निपातनात् टिलोपाभाव । As regards अह पूर्विका, Bhanuji says “अह पूर्वमह पूर्वम्” इति योधाना धावनक्रियाया ” । See also Amara quoted by Malli

5 यियामुभि —या + सन् + उ = यियामु । तै । Qual, गर्णै । Their such attitude in marching shows their victorious cheerful spirit

6 गर्णै —करणे श्या ।

7, अविच्छेद &c—विच्छेद is break, अविच्छेद is non-break, continuous नि + रुध + क्त कर्मणि = निरुद्ध checked, or oppressed अविच्छेदेन निरुद्धम् checked by ther continuous (march) इतत् । Qual, वनम् ।

8, आवभौ—आ + भा + लिट् अ । appeared, Nom, वनम् ।

9, निरुच्छ्वासम्—उच्छ्वास is breath निरुच्छ्वासम् उच्छ्वासमच्छात, वह् । निरुच्छ्वासम् is without breath, e, continual march of the vast गर्ण-*army* so pressed the forest all around that it seemed to be suffocated Qual वनम् ।

10 आकुलाकुलम्—भाकुलप्रकारम् इति प्रकारे हित्व by the rule “प्रकारे गुणवचनस्य” । Then the whole is like a कर्मधारय compound by

The title 'कनरा रपत्रदुत्तरं पु'। And we get श्राकुल वृत्तम् । Qual.
वन्म ।

11 Then to right expands the site occupied

तिरोहितश्वभ्रनिकुञ्जरोधस-

समश्रुवानाः सद्भातिरिक्ताताम् ।

किरातसैन्यै रपिधाय रीचिता

भुव क्षणं निम्नतयेव भेजिरे ॥ ३३ ॥

P k —Lusy

Pio-e —तिरातसैन्यै तिरोहितश्वभ्रनिकुञ्जरोधस भुव सद्भातिरिक्ताताम्
(उच्चता) समश्रुवाना (भजमाना) अपिधाय (आच्छाद्य) रीचिता (रिक्तीकृता
मन्त) क्षणं निम्नतया (गम्भिरतया) भेजिरे इव (प्राप्ता इव) ।

Beng —किरातसैन्यै रपिधाय गद्गद परितस्थं गद्गद, कुञ्ज एवम् तटोदश
दाक्षादि उ हठवायं भूप्रदेशं सहसा उच्छ्रित इहिया गेल एवम् सेहै ह्यान
अ.रु निठि उ दिलीकृत इठवायं आवाय क्षणकालेव अत्र निम्नता प्राप्नु
इहेल ।

Eng —The mountaneous regions having its caves, bowers
and edges of slopes (banks) covered by the Kirata army
suddenly attained height and being vacated thereafter
attained lowness for a moment

Expl —See Eng

Mallu—तिरोहितेति । “किरातसैन्यै, तिरोहितश्वभ्रनिकुञ्जरोधस” तिर-
हितानि छद्मानि श्वभ्रनिकुञ्जरोधासि गर्तकुञ्जटानि यासाता अतएव 'भुव' प्रदेशा
'सद्भातिरिक्ताताम्' उत्तानता 'समश्रुवाना' अश्रुवत्य तथा 'अपिधाय' आच्छाद्य
रीचिता, रिक्तीकृता मुक्ताः 'क्षणं निम्नतया' गम्भिरतया 'भेजिरे इव' प्राप्ता इव
इत्युत्प्रेक्षा । सैन्यै या भुवो व्याप्तास्ता उत्ताना प्रतपन्ति, मुक्तास्ता एव निम्ना
प्रतीदन्ति इत्यर्थ (1) ॥ ३३ ॥

Notes on Malli

1 The sites covered by the army appeared high and those vacated by them seemed low

CHARCHA

1 तिरोहित etc—तिरस् is an अव्यय meaning disappearance तिरस् + धा + क्त कर्मणि = तिरोहित concealed, here covered तिरस् is a गति by the rule “तिरोऽन्तर्धो” and तिरोहितम् is a case of गति तत् । It is however optionally a गति when क्त follows by the rule “विभाषा क्त्विति” । But in cases like तिरोदधे, प्रादुरासीत् there is no मसाम owing to the prohibition “उपपदमतिङ्”—in उपपद is compounded but not with तिङन्त word It is merely placed before दधे &c by the rule “ने प्रागधातो” । अस् is caves, निकुञ्ज is bower, रोधस् is edge of slopes or bank (तट) । अस्मिन्न निकुञ्जस्य रोधस्य क्तर्त्वि तिरोहितानि अस्मिन्निकुञ्जरोधात्त यासाम्, बहु । ता । Qual, भुव ।

2 समग्र वाना —सम + अश (स्वादि व्याप्तौ or प्राप्तौ &c) + शानच् कर्त्तृणि = समग्र वाना attaining (here), Qual भुव । The भूप्रदेश there being covered over by किरातसैन्ये attained loftiness (अतिरिक्तताम् समग्र वाना) ।

3 अपिधाय—अपि + धा + ल्यप् । Having covered, पिधाय is also correct This is due to the Karika “वट्टिभागुरिरज्जोपमवाप्योरुपसर्गयो अपिधायि ष्ठलाना यथा वाचा निशा दिशा” । Comp “सुत्रज्ञपिहितहारम पातालमधिष्ठिति”—Rag

4 रीचिता —रिच् + णिच् + क्त कर्मणि = रीचित vacated, emptied Qual, भुव । Its अगुक्त कर्त्ता is किरातसैन्ये ।

5 क्षणम—व्याप्तार्थे २५ ।

6. निम्नतया—निम्नता is lowliness, गभीरता। अनुक्तकत्ता of भेजिरे ।

7 भेजिरे—भज + लिट इरे कर्मणि । It agrees with उक्तकर्म—भुव here

8 Voice—निम्नता समन्नुवान भुव etc वभाज ।

॥ 34 The forest as if gone down

पृथूरुपर्यस्तहृल्लताततिः

जवानिलाघूर्णितशालचन्दना ।

गणाधिपाना परितः प्रसारिणी

वनान्यवाञ्चीव चकार संहति ॥ ३४ ॥

Prak —Easy

Prose —पृथूरुपर्यस्तहृल्लतातति (विशालसकथिन्निमलताप्रताना) जवानिला-
घूर्णितशालचन्दना (वेगवातभ्रमितशालचन्दनरक्षा) परितः प्रसारिणी गणाधिपाना
संहति (गणनायकसमूह) वलानि अवाञ्चि (नीचानि) इव चकार ।

Beng —विशाल ऊरुदेशद्वावा लताप्रतान विक्किण्ठ कविषा एवं
वेगज्जत्र बायुद्वावा तत्रेश्च शाल ओ चन्दनवृक्ष विघूर्णित कविषा चतुर्दिके
विसवणशील गणनायकसमूह तावन् वनटीके येन नीचूह कविषा फेलिल ।

Eng —The leaders (commanders) of the ganas spreading
all around, made the forest as if gone down, by scattering the
creepers there with their thighs, by whirling Sala and Sandal
trees there by the wind due to their velocity

Expl —The mad and infuriated onrush of the gana leaders
scattered the creepers there and whirled the Sala and Sandal
trees and thus as if made the forest low and gone down
See also Eng

Malli — 'पृथूरूपर्थं साहस्रलतातति' पृथुभि विशाले उरुभि सक्थिभि पर्यंस्ता जिप्ता बृहत्थो लताततयो यया सा 'जवानिलाघूर्णितशालचन्दना' जवानिलेन वेगमारुतेन आघूर्णिता भमिता शाला सर्जंतरव चन्दनानि च यया सा ["प्राकारहृत्तयो शाल सर्जंतरु स्मृत" इति शाश्वत] 'परित' सर्वत्र 'प्रसारिणी' प्रसरणशीला 'गणाधिपाना स हति' समूह वनानि अवाञ्चि' नुग्वजानि 'इव' नीचानोव इत्यर्थ 'चकार' इतुतप्रैचा । [अवाञ्चति अधोभवति अवपूर्वाद्ञने क्तिप् (? क्तिन्) । "स्याद्वाडप्यधोमुख " इत्यमर] ॥

CHARCHA

1 पृथूरु &c—पृथव ऊरव, कर्मधा । तै पर्यंस्ता (जिप्ता) ३ तत । लताना ततय (सन्ताना), ६ तत । बृहत्थो लतातति, कर्मधा with पु वटभाव । पृथूरुपर्यंस्ता वृहत्लताततय यया सा, बहु । Qual (गणाधिपाना) स हति ।

2 जवानिल etc—जव is force जवस्य or जवजन्म अनिल, ६तत or शाकपार्थिवादितत् । The wind due to force of a man (or object) आघूर्णित whirled down or made topsy-turvy जवानिलेन आघूर्णित, ३ तत । शालाश्च चन्दनाश्च, इन्द्र । जवानिलाघूर्णिता शालचन्दना यया, बहु । Qual स हति ।

3 परित प्रसारिणी—प्र + रु + णिनि कर्त्तरि साधुकारिणि स्त्रियाम् = प्रसारिणी spreading Qual स हति । For a similar idea compare "परितो विसारिणा निजेन तेजसा"—Raghu परित is an अवयव meaning सर्वत्र ।

4 चकार—क् + लिट् अ । Made, Nom स हति and its obj is वनानि here

5 अवाञ्चि—Pred, to वनानि । अवाच् means low down अव + अञ्च + क्तिन् = अवाक् । The affix is क्तिन् and not क्तिप् as in Malli, The rule in full is "ऋत्विग्दृष्टक्स्वगुणिग्-अञ्च, युजि—क्, चाञ्च" ।

6, Voice,—स हत्या प्रसारिण्या पथ्यं सलतातत्या वनानि चक्रिरे ।

35 At this Arjuna was furious

ततः सदपं प्रतनु तपस्यया
मदस्रुतिक्षामभिवैकवारणम् ।
परिज्वलन्त निधनाय भूभृतां
दहन्तमाशा इव जातवेदसम् ॥ ३५ ॥

[N, B —Slokas 35 42 form a complete sentence],

PROSE.—ततः सदपं तपस्यया (तपस्यर्थ्या) प्रतनु (कृश) मदस्रुतिलासम् एकवारणम् इव (एकाकिन सतगजनिव) गियनम्, (तया) भूभृता निधनाय पार-ज्वलन्तम्, आशा (दिश) दहन्त जातवेदसम् (अग्निम्) इव स्थितम् (इत न गजिन मया समासेत् —sl, 42) ।

Beng.—तावपव दर्पवक्रु (आजुनिर्भवलायुक्त), तपस्यार्थ्या द्वाटा कृश, मदस्रुतव हेतु कृश एवावी मत्र गडेव त्राय स्थित, एव बाजुगदेव विनाशकृत् तपोत्रावा जाजुन्याम, आव दिग्बिदिग् प्रदोषुव, नै दीक्षाग्निव त्राय स्थित अर्जुनके गणगण प्रां हहेन ।

Eng.—The Gandas attained Arjuna (Anilavajin = the white horsed one), full of self confidence, emulated through penance remaining alone like a lordly tusker waned through rutting, shaming to kill the kings and stationed like the Firegod lighting up the quarters,

P. pl —I asy Sec I ।

संज्ञा—अवापनि क्राश अजन मयधयम् बाधान तदभित्तेगण इ तत इत्यदिन, (I) 'ततः सदपं' मयव स्वान्त सार 'तपस्यया तपस्यर्थ्या तपस्यर्थ्या' कथजनात् (३) 'मदस्रुतिलासम्' द्विप्रतिप्रत्ययि टात् 'उ प्रसज' कृशम्, अतएव 'मदस्रुति' इति निष्ठातकारस्य मकार ।

‘एकवारणम्’ एकाकिनं ‘गजमिदं स्थितम्’ इत्युपमा । पुनः ‘भृशतां राक्षां’ ‘निधनाय’
नाशं च ‘परिज्वलन्तं त्रिजम्बिनम्’ अतएव ‘आशा’ दिशं ददन्तं जातवेदसंस्त्रिवं
अग्निमिव ‘स्थितम्’ इत्युपमात्कार । [“क्षुभ्रोऽग्नीनिर्व्वलनो जातवेदास्सनुनर्षत”
इत्यमरः ॥ ३५ ॥

CHARCHA

1 सदर्पम्—दर्पं is big, here it means self confidence due to
internal strength and power, दर्पेण सह वर्तमानं सदर्पं ०१ सहदर्पं
वद्मु । तम् । Qual, अनीलवाजिनम् [in sl, 42],

2, तपस्यया—तप चरति इति तपस् + क्यङ् = तपस्य (नामधातु) + च
स्त्रियाम् = तपस्या penance तथा । करस्य तथा । He was तपस्यया प्रतनु, so
he was full of दृढ due to self confidence Here “तपस्यते क्यञ्जनात्”
in Malli is a slip, it should be तपस्यते क्यञ्जनात् । But in spite of
क्यङ्, we get परस्मैपदं due to the varttika “तपस परस्मैपदश्च” see
XIII, “भवता तपस्यते” and तपस्यते in sl 21 ante

3, मद etc—चै चयै भ्वादि + क् कर्त्तरि = चाम emaciated, See
Malli for rule, मदस्य च्चुति (चरणम्), ६ तत् । तथा चाम ३ तत् । तम् ।
Qual, एकवारणम् (which is उपमानं of अनीलवाजिनम्) । एकवारणम् is a
solitary elephant As such a मत्तगजं though emaciated but still
shines on even after rutting so was Arjuna, मदमति shows that
the गजे was a मत्त or lordly tusker, For a मत्तगजं only मत्तं,

4 निधनाय—कर्मणि ४र्थी by the rule “क्रियार्थोपपदस्य च कर्मणि
क्षोभिनं” ।

5 भृशताम्—भृ + श्च + क्तिप् कर्त्तरि = भृशत king, निधाम । क्षुभ्रोऽग्नी,
क्षुभ्रोऽग्नी, the क्त is in निधनाय ।

6, परिज्वलन्तम्—परि + ज्वल + श्चट् । Qual अनीलवाजिनम् of sl 42

Arjuna was practising penance to win Duryodhana and others (See Intro) So he was মূঢ়তা নিধানায় পরিজ্বলন্ ।

7 দহনম্—দহ + শত । Qual জাতবেদসম । He (Arjuna) was also like জাতবেদস্, (fire-god) by lighting up the quarters (আশা দহনম) by his internal তপোজন্মতেজ ।

8 Voice—সদর্প' প্রতনু একবারণ ইব পরিজ্বলন্ দহন্ জাতবেদা ইব অনীলবাজী গণৈ সমাসিদ্ ।

36 Arjuna now takes an arrow

অনাদরোপাত্তধৃতৈকসায়কং

জযেঃনুকূলে সুহৃদীব সস্পৃহম্ ।

শনৈরপূর্ণপ্রতিকারপেলবে

নিবেশয়ন্তং নয়নে বল্লীদধৌ ॥ ৩৬ ॥

Prose —অনাদরোপাত্তধৃতৈকসায়কম্ অনুকূলে সুহৃদীব জযে সস্পৃহম্ (তথা) অপূর্ণপ্রতিকারপেলবে (বাণাহরণরূপপ্রতিকারাকরণাত কৌমলী, স্তূত্র ইত্যথ) বল্লীদধৌ শনৈ নয়নে নিবেশয়ন্তম (অনীলবাজিন গণা সমাসিদ্, —sl 42)

Beng —গণগণ খেতাখ অর্জুনকে প্রাপ্ত হইলেন , অর্জুন অনাদবেব সহিত নিষঙ্গ হইতে একটী বাণ তুলিয়া গ্রহণ কবিলেন এবং অমুকুল মিত্রেব শ্রায জ্বষে স্পৃহাসুক্ক হইলেন , এবং তিনি সেনাসমুদ্রে—যে সেনা বাণাহরণরূপ প্রতিকাব না কবায় ক্ষুদ্রপ্রায ছিল—ক্রমে দৃষ্টি-নিষ্ক্রেপ কবিলেন ।

Eng,—The Ganas attained Arjuna (sl 41) who easily took up and held an arrow and was eager for victory as for a favourable friend , further he gradually cast his eyes on the sea-like army that was small to him for not having attained their remedy in taking the arrow back

Expl.—As the Ganas approached and reached Arjuna, he easily and without showing attachment took up an arrow from his तूष्णीर and held it in his hand ready to strike with it if necessary and he seemed to be eager for and sure of victory. He now cast his eyes on the vast sea like Gana-army and regarded it very small for it could not as yet take back the arrow from Arjuna's command.

Mallī — अनादरेति । पुनश्च 'अनादरोपात्तघृतैकसायकम्' अनादरेण अवगणनया उपात्तो निषङ्गात् उद्धृती घृतश्च एक सायकी येन त, तथा 'अनुकूले सुहृदीव जये सस्पृह जयमिच्छन्मित्यथ । पुनश्च अपूर्णं न्यूनं प्रतिकारी बाणाहरणप्रत्यर्पणरूपो यस्य स । अतएव पेलवो लघु, तस्मिन् 'अपूर्णप्रतिकारपेलवे वलोदधो' सेनासमुद्रे 'शनै' असम्भ्रमेण 'नयने' दृष्टी 'निवेश्यन्तम्' इति वीरस्वभावोक्तिः । [वलम् उदधिरिव इति उपमितसमासः । "पेष वासवाहनधिषु च" इति उदकस्योदादेशः] ॥ ३६ ॥

Charcha

1 अनादरोपात्त etc—उप + आ + दा + क्त = उपात्त or उपादत्त । e, taken out from the तूष्णीर । Thus Mallī says "निषङ्गात् उद्धृत" । न आदर (आसक्ति) इति अनादर (अनासक्ति), नञतत । अनादरेण उपात्त, ३ तत । He took without showing any attachment for the सायकम्, he freely and easily took it from the shaft अनादरोपात्तश्च (स) घृतश्च, कर्मधा । एक सायक, कर्मधा । अनादरोपात्तघृत एकसायक येन स, बहु । तम् । Qual अनीलवाजिनम् (in sl 42)

2 जये सस्पृहम्—स्पृहा (अभिलाष) । तथा सह वर्त्मानं सस्पृह or सहस्पृह । बहु । तम् । Qual अनीलवाजिनम् । He eagerly looked for जय, as one looks ardently for a favourable friend—अनुकूले सुहृदि इव जये सस्पृहम्, comp "जयमिच्छति तस्य मनसि" XIII 2 In this

connection also compare "उपसबध्गुण परस्यभेदे सचिव गृह इवाददे च वाच"—XIII 14

3 अपूर्ण etc.—प्रतिकार is remedy i e, remedy of forcibly taking away the arrow from Arjuna's clutches अपूर्ण प्रतिकार अस्य, वद् । अपूर्णप्रतिकारश्च ततः पेलवश्च, कर्मधा । तस्मिन् । Qual वल्नोदधि । The वल्नोदधि being अपूर्णप्रतिकार, was naturally पेलव (or कोमल) i e लुट् [small] and vulnerable

4 निवेशय तम्—नि + विश + णिच् + शङ् । Placing Qual अञ्जो-लज्जिन्सु । He first took an arrow and then placed his eyes on the host army [वल्नोदधि] ।

5 वल्नोदधौ—उदकानि धीयन्ती प्राचाम इति उदके + धा + क्वि अधिकरणे = उदामि = ~~अस्य~~ । This rule for अधिकरणे "क्वि" is "कर्मणोधिकरणे च" । This उद् is ordered in place of उदक when धि follows by the rule "पिथ वामवाङ्मनिधि च" । वल्नम उदधि इव इति उपमितमन्तस by the rule "उपमित व्याप्रादिभिः स,मान्वाप्रयोगे" । तस्मिन् । अधि ७मी ।

6 Voice—See SI 35 and 42 for voice change in these slokas

3. He was firm like a seat

निषसमापत्प्रतिकारकारणे

शरासने धैर्य इवानपाधिनि ।

अलङ्गीय प्रकृतावपि स्थितं

निवातनिष्कम्पस्त्रिवपमापत्तिम् ॥ २७ ॥

Prosa—उपसबध्गुणप्रतिकारकारणे, शरासने, अलङ्गीयनिष्कम्पस्त्रिवपमापत्तिम् । शरासने धैर्य इवानपाधिनि । अलङ्गीय प्रकृतावपि स्थितं निवातनिष्कम्पस्त्रिवपमापत्तिम् । निवातनिष्कम्पस्त्रिवपमापत्तिम् । निवातनिष्कम्पस्त्रिवपमापत्तिम् ।

Beng.—शिव धैर्यपूर्वकः शत्रु विपदावस्थापने उपायसंस्कारः परासनेके आश्रय कविया अवस्थित, एवं स्वाभाविकभावे थाका सहेउ अनभिभवनीय, वाताभावहेतु निश्चल समुद्रेर त्राय स्थित (अर्जुनके गणगण प्राप्तु हईलेन) ।

Eng.—The Ganas attained Arjuna resorting to his bow as unto firm patience, the way to ward off evils, and though naturally disposed he was invulnerable and calm for want of wind like an ocean

Expl.—Even at this onrush of the Ganas he was in a natural attitude and quite undisturbed and seemed calm and invulnerable like an ocean Further for his success and to tide over this difficulty he fully resorted to his bow, just as one depends on firm patience for success

Matil.—निष्प्रवृत्तिः । पुनश्च 'आपत्प्रतिकारकारणे' आपदा प्रतीकारस्व व गणे मग्धने अनपाद्यनि' स्मिरे 'शर,सर्प' एवम्पूर्ते 'धैर्य' इव निष्प्रवृत्तम् । 'प्रकृता' स्वभावे 'स्थितमपि' निर्विकारमपि इत्यथ, अतएव 'अलङ्घनीयम्' अनतिक्रमनीयम् अतएव 'निवातनिष्प्रवृत्तम्' वाताभावात् निष्प्रवृत्तम् ['निवातावश्यावाती' इत्यमरः] 'आपदापत्ति' समुद्रमिव स्थितम् ॥ ३७ ॥

CHARCHA

I निष्प्रवृत्तम्—नि + मद् + क्त कर्त्तृवि = निष्प्रवृत्तम् seated on i e, [here] resorted to [आश्रित्य स्थित], तम । Qual अनौलबाजिनम् [sl, 42] । The rule 'सुदप्रत' gives षल when the cause for the change is an उपसर्ग other than प्रति । This explains 'व' here Next 'न' becomes ष by 'रषाभ्या नो ष समानपदै' and 'अत् क्त टाडनुमस्यवाधिपि' = then षल न becomes ष [cerebral] by Sandhi, similarly we get विष्प्रवृत्तम् ।

2 आपत &c—आपद प्रतिकार [or प्रतीकार], ६ तत । तस्य कारणम् [उपायस्वरूपम्], ३ तत । तस्मिन् । Qual, शरासने ।

3 अनपायिनि—अपाय (अप + इ + अच् भावे) = destruction न अपाय. अनपाय, नञ्त्त । तत अनपाय + इनि मत्वर्थे = अनपायिन् । तस्मिन् । Qual. शरासने and धैर्ये । The शरासन (bow) was अनपायिन् (firm) like धैर्ये । Hence Arjuna depended on शरासन as on धैर्ये । शरासन and धैर्ये take अघि ७मी ।

4 प्रकृतौ स्थितम्—Qual अनौलवाजिनम् । Though he was naturally posed, still it shows that even at the onrush of the ganas he was undisturbed (निर्विकार), hence he was अलङ्घनीय like an ocean

5 निवातनिष्कम्पम्—निवात is want of wind निवृत्त वात अस्मात्, बहु— । निवातश्च निष्कम्पश्च, कर्मधा— । तम् । Qual आपगापतिम् । An ocean is still तरङ्गहीन, owing to want of wind, so Arjuna was (प्रकृतौ स्थितम्) in this attitude now A light (प्रदीप) also becomes so when not disturbed by wind, compare “अन्तश्चराणां मरुता निरीधात् निवातनिष्कम्पमिव प्रदीपम्”—Kumara III 48

6 आपगापतिम्—अपा समूह इति अप् + अण् = आपम । तेन गच्छतीति आप + गम + ड कर्त्तरि स्त्रियाम् = आपगा ariver तस्या पति, ६तत— । It refers to an ocean, उपमान of अनौलवाजिनम् । Arjuna was firm and still and seemed invulnerable like an ocean or an अचल (as in sl 39), and was just patiently waiting and seeing the moment to attack, this was like natural calmness before the advent of a storm

38 *With the dead boar in front, Arjuna
was like God-Siva*

उपेयुषीं विभ्रतमन्तकदुतिं
वधाददूरे पतितस्य दंष्ट्रिणः ।
पुरः समावेशितसत्पशु द्विजैः
पतिं पशूनामिव हृतमध्वरे ॥ ३८ ॥

Prose — अदूरे (समीपे) पतितस्य दंष्ट्रिण (वराहस्य) वधात् उपेयुषी
(प्राप्ताम्) अन्तकदुति विभ्रतम् (धारयन्तम्) (ततश्च) द्विजैः अध्वरे हृत समावेशित-
सतपशु पशूना पतिम् इव (स्थितम् अनीलवाजिन' गथा समासिद्) ।

Beng — निकटे पतित दंष्ट्रीववाह्रर वधहेतु यमदुति धारण
कवास, द्विजगणकर्तृक यज्ञे आहूत—एव यार सन्नुथे यज्ञियपात्र स्थापित
हईवाहे तादृश—पशुपतिव ग्राय स्थित अर्जूनके गणगण प्राप्सु
हईन ।

Eng — The ganas attained Arjuna who was like (the
terrible) Lord Pasupati (Siva) invoked in a sacrifice by the
Brahmanas and having a sacrificial animal placed before him ,
for he also bore the appearance of (terrible) yamaraja due to
the slaughter of the boar fallen just near him

Mallī — उपेयुषीमिति । पुनश्च 'अदूरे' समीपे 'पतितस्य दंष्ट्रिण' वराहस्य
[वीर्यादिलात् इतिप्रत्यय] 'वधात्' हेतो 'उपेयुषी प्राप्ताम्' अन्तकदुति अन्तकस्य
इव यमस्य इव दुतिस्ता 'विभ्रत' धारयन्तम् । तथा च 'द्विजै' ब्राह्मणै 'अध्वरे' यज्ञे
["यज्ञ सवोध्वरो याग" इत्यमर] 'हृतम्' आहृत 'पुर' अग्ने 'समावेशितसत्पशु'
समावेशित स्थापित सतपशु यज्ञीयपशु (? यज्ञियपशु) यस्य त 'पशूना पति रुद्रम्
इव स्थितम् ॥ ३८ ॥

CHARCHA,

1 उपे-पोस—उप+इ+कसु तो लिट्=उपेदिवान् attaining तत
स्त्रियस डापि=उपेदषो। ताम्। Qual अन्तकृतिस। वन् लो लिट् 15
allowed in classical language after सः, वस and व usually ,
again the use of कसु after उप+इ in भाषा is specially provided
तो in the rule उपेदिवान् अनाश्रानन्चानथ' ।

2 विश्वतस—भृ+शृ=विश्वत hearing , तस। (Qual तन ववाजिनस।

3, अन्तकृतिसम्—अन्तकस्य कृति , ६ तत—। ताम्। Obj of विश्वतम्।
Arjuna's कृति was like the कृति of the terrible yama. Hence
कृति =कृतिरिव कृति ।

4, वधात—हन +अप् भावे=वध । तस्मात् । हेतो प्रसी ।

5, अदूर्—न टरस अटरस (समीपस), तस्मिन् । 'सतसो अधिकरणे च'
इति अधिकरणे ७मी ।

There is a च in the rule quoted above, and जगदित्य remarks
"चकारात् दूरान्तिकार्थेभ्यश्च" । Why then not have अन्तिकाथलात् सतसो ?
Ans According to दीर्घत the सतसी after दूरान्तिकार्थे words expres-
ses प्रातिपदिकार्थे मात्रत्वम् and does not express कारकत्वम् । But here
कृतिस connects अदूर् with क्रिया and gives it कारकत्वम् । Therefore
we have अधिकरणे कारके ७मी here For a similar use compare
"वसन्नदूर् किल चन्द्रमौलि—Rag VI

6 पूर—पूर्व + (ङ (७मी) + अस्ति स्वार्थे =पुर in front An अव्यय
having sense of अधि ७मी । अव्ययलात् विभक्तिलोप ।

7 समावेशित etc—सन् पशु =सतपशु , कस धा—। सतपशु 15 यज्ञियपशु
[sacrificial animal], समावेशित सतपशु यशु, वह—। तम् । Qual
[पशूना] पतिम् । As अध्वरे हत [ह् + क्त], पशुपति 15 समावेशितपशु so

now Arjuna, with slaughtered bear is front appeard like such a Rudradeva. As Rudra [परशुपति] in such cases is terrible being god of destruction Arjuna was also such bearing अनील-दुति and was destructive now Thus परशु पतिम is उपमान of अनीलवाजिनम् here

39 He was like a mountain by his धैर्य गुण ।

निजिन नीत विजितान्यगौरव

गभीरता धैर्यगुणेन भूयसा ।

वनोदयेन्नेव घनोदवीरुध

समन्धकारोक्तमत्तमाचलम् ॥ ३९ ॥

Prose — निजिन [आत्मन स्वाभाविकेन] भूयसा [प्रभुत्वेन] धैर्यं गुणेन विजितान्यगौरव [यथा तथा] गभीरता [दूरवमाह्वल] नीतम्, [ततश्च] घनोद-वीरुधा वनोदयेन समन्धकारीकृत [दूरवमाहीकृत] उक्तमाचलम् इव [स्थितम् अनील-वाजिन गम्भा समासेट] ।

Beng — निজেব স্বাভাবিক বিপুল ধৈর্যগুণদ্বাৰা অশ্বেৰ গাভীৰ্য সম্পূৰ্ণ জয় কৰিয়া অৰ্জুন দুৰবগাহৰ প্ৰাপ্ত হইলেন, তাই তিনি নিবিড় ও মহৎ লতাশালসম্বিত আৰিভূত বনবাজিহ্বাৰা দুৰবগাহৰ প্ৰাপ্ত উত্তৰা-চলৈৰ শ্ৰায় হইলেন । এবস্তৃত অৰ্জুনকে গণগগ প্ৰাপ্ত হইলেন ।

Eng — Insurmountable was he made by his own natural immense patience, wherein all other's gravity was outclassed, and thus he was like a lofty mountain made invulnerable by the array of rising forest full of dense and huge creepers.

[Such Arjuna was reached by the ganas—sl 42]

Expl.—By his patience and natural equilibrium of mind

he was still and inaccessible like an ocean [sl 37], now again by his natural and deep patience he ousted all other kinds of gravity and seemed like a lofty invulnerable mountain deeply covered all over with forests full of dense and luxuriant growth of creepers

Mallī — पुनश्च 'निजिन' नैसर्गिकेस्स 'भूयसा' वहल्लेन 'धैर्यं गुणेन' धैर्यं मेव गुणं तेन 'वज्रितान्यगौरव' वज्रितम् अन्येषां गौरव गाम्भीर्यं यस्मिन् कर्मणि तथा 'गभीरता' दुरवगाहल्ल 'नीतम्' । अतएव 'घना' सान्द्रा 'उरवश्च' महत्त्वो 'वीरुध' सताश्च यस्मिन् तेन 'घनोरुवीरुधा, वनोदयेन 'अरण्यप्रादुर्भावेण 'समन्वकारीकृत दुरवगाहकृततम 'उत्तमाचलम् इव' स्थितम् । [समन्ततोऽन्वकारी यस्य स समन्वकार इति विग्रह] ॥ ३९ ॥

CHARCHA

1 नीतम् — नी + क्त कर्मणि । Made to attain Qual अनौल-वाजिनम् ।

2 वज्रित etc—गुरोर्भाव इति गुरु + अण् = गौरवम् gravity अन्यस्य गौरवम्, अन्य गौरवम् another's gravity, ६ तत । वज्रितम् अन्यगौरवम् यस्मिन् कर्मणि, वह् । तत यथा तथा । Wherein other's gravity was surpassed Adv Qual the क्रिया in नीतम् । Arjuna was in such a firm fixed, still and determined attitude that his धैर्यं outclassed other's धैर्यं or gravity

3 गभीरताम् — गभीर + तल् भावे । ताम् । obj of नीतम् ।

4 धैर्यगुणेन—धैर्यमेव गुणं, कर्मधा । तेन । अनुक्ते कर्त्तरि or करणे ङ्या । His धैर्यं was natural with him 1, e, his own (निज) and it was immense as well (भूयस्) ।

5, वनोदयेन — उद् + इ + अच् भावे = उदय rise, advent वनस्य उदय, ६ तत् । तेन । अनुक्ते कर्त्ता of समन्वकारीकृतम् । By the maxim 'भावा-

नयने द्रव्यानयनम्”, वनोदय means उदितवन i, e, growing or rising forest

6, घनोरुवोरुधा - वि + रुह + क्तिप् = वोरुध् creeper. In वि + रुह + क्तिप्, the हकार irregularly becomes घकार by the rule” न्यङ्कु-दीनाच्च”, and acc to Haradatta this very rule directs दीर्घत्व of the उपसर्ग “वि”. Comp “इहैव निपातनात् हकारस्य घकार उपसर्गस्य दीर्घत्वञ्च” —Padamanjari Others say that उपसर्ग is irregularly lengthened by the maxim “क्वचित् क्तिप् घञादौ उपसर्गस्य दीर्घत्वम्”. Some Lexicons also give the deriv. of वोरुध् as—वि + रुह + क्तिप् etc । घना च (ते) उरव, कर्मधा । घनोरव वोरुध (लता.) यस्मिन् । बहु— । तेन । Qual, वनोदयेन । Such densely foliaged forest augments the majesty and gravity (and hence invulnerableness) of a mountain

7 समन्वकारीकृतम्—सम्यक् अन्वकार, समन्वकार, प्रादितत् । or सगत (सङ्घिष्ट, सम्बद्ध &c) अन्वकार, यस्य, बहु—by “प्रादिभ्यो घातुजस्य बहुव्रीहिवर्वाचोत्तरपदलोपो वक्तव्य ” । असमन्वकार समन्वकार कृत इति समन्वकार + चि (अभूततद्भावे) + क्त + क्त कर्मणि = समन्वकारीकृतम् made highly dark and terrible This epithet is to show the greater terribleness and so invulnerableness of the mountain (उच्चमाचल) ॥ उच्चमाचलम् is उपमान of अनीलवाजिनम् here

8 Remark—Our poet compares Arjuna depending on धैर्यगुण—first to a deep calm and so अलघनीय समुद्र, and secondly here to a densely—foliaged lofty mountain. Both are dark-blue like अर्जुन no doubt, but usually an ocean is the standard of comparison for अगाधता, and a mountain for loftiness of a great one’s mentality, Still both of these are अलङ्घनीय, so by both these comparison our poet suggests that Arjuna

standing still now with arrow in hand to attack the Ganas, was quite invulnerable Compare “তু গলমিতরা নাদ্রৌ নেদ সিন্মাক-গাঘতা । অলঙ্ঘনীযতাহেতুরময তন্মনস্বিনি”—sisupal II, and “অলঙ্ঘ্য তচ্চদ্বীত্ব্য যদ যদ্বৈ ম'দ্বীশ্বতাম্ । প্রিয়তা জ্যায়সী মা গাত মহতা কেন তু গতা”—XI 60,

40 *He was like महावराह wishing to deliver up the earth,*

महर्षभक्तन्धमनूनकन्धर'

ब्रह्मच्छिलावप्रघनेन वक्षसा ।

समुज्जिहीर्षु' जगतीं महाभरां

महावराहं महतोऽर्णवादिव ॥ ४० ॥

Prose—মহর্ষভক্তান্ধম্ননূনকন্ধর (স্থূলশ্রীব) ব্রহ্মচ্ছিলাবপ্রঘনেন (মহা-শিলাতটবত কঠিনে) বক্ষসা (উপলক্ষিত) মহাভরা (পার্শ্ব ভারবলী) জগতী সমুজ্জিহীর্ষু'ম্, (তত) মহত অর্ণবাত জগতী সমুজ্জিহীর্ষু' মহাবরাহমিব (স্থিতম্, অনীলবাজিন গণা সমাসেদু —sl, 42),

Beng—বৃষভেব ঋক্বেব শ্রায় ঋক্বেভু, স্থূলশ্রীব, বৃহৎ শিলাতটেব শ্রায় বিশালবক্ষাঃ এবং দুষ্টবাক্তরূপসমুদ্র হেতু ভাববতী ধ্বিক্সীদেবীকে উদ্ধার করিতে ইচ্ছুক অর্জুন, মহান্ সমুদ্র হইতে ধ্বিক্সীকে উত্তোলন করিতে উত্তত ববাহরূপী নারায়ণেব শ্রায় হইয়াছিলেন । এবস্তুত অর্জুনকে গণগণ প্রাপ্ত হইলেন ।

Eng—The Ganas attained Arjuna—Arjuna, bull-shouldered, tight-necked and having a broad chest like the surface of a big slab of stone, and wishing to deliver the burdened Earth (from the sea of intriguing kings) appeared like the Great boar (1, e Lord incarnate) wishing to deliver the Earth from the great ocean,

Expl.—See Eng and note 7 below

Malli—महर्ष भेति ।—[महर्ष भस्त्वम्] महर्ष भस्य महावृषभस्य स्त्वन्मौ इव स्त्वन्मौ अ सी यस्य अम् । (उपमानपूर्व पदत्वात् उत्तरपदलोप । “ऋषभो वृषभो वृष” इत्यमर । “स्त्वन्मो भुजोशिरोऽसोऽस्त्री” इतिचामर) । [अनूनकन्धर] स्थु लयीवम् । (“अथ श्रीवाया शिरोधि कन्धरेत्यपि” इत्यमर) । [वृहच्छिल्लावप्रघनेन] वृहच्छिल-वप्र महाशिलातट, तद्वत् घनेन कठिनेन (वक्षसा) उपलक्षितम् । (महाभरां) दुष्टे अति भारवती [जगतौ] महौ [समुज्जिह्वीषु] दुष्टराजकार्णवात् समुज्जुर्मुमिक्षुम् । अतएव [महतोऽर्षवात्] जगतौ समुज्जिह्वीर्षुम् उक्तविशेषणविशिष्टञ्च [महावराह-मिव] स्थितम् । अर्धसाधव्यात् इयसुपमा न श्लेष, शब्दमात्रसाधव्येण तस्य विधानात् इति रहस्यम् (1) ॥ ४० ॥

Notes on Malli

1 The figure here is—उपमा and not श्लेष, for similarity is due to similarity of meaning, and the essence is—that the figure श्लेष is due to similarity of words

Charcha

1 महर्ष भस्त्वम्—ऋषभ is bull, महान् ऋषभ महर्ष भ a huge bull कर्मघा—with आत added to महत् by the rule “आन्महत् समानाधिकरणजातीययो” । महर्ष भस्य स्त्वन्व, इ तत् । महर्ष भस्त्वम् इव स्त्वन्व यस्य, बहु by the rule “सप्तसुपमानपूर्वस्य उत्तरपदलोपस्य वक्तव्य” —1, e, a compound with a word in the ७मी or denoting उपमान leading in it may enter into a बहुव्रीहि, but then the उत्तरपद disappears, तम् । Qual, अनौलवाजिनम् of sl, 42,

2, अनूनकन्धरम्—ऊन is less, small, न ऊन अनून, नऊतत् । अनून (मासल) कन्धर (कन्धरा वा) यस्य, बहु । तम् । Qual. अनौलवाजिनम् ।

3, वृहच्छिला &c—वप्र is तट or surface (here), शिलाया वप्रम् (or वप्र), इ तत् । वृहन् शिलावप्र, कर्मघा । वृहच्छिलावप्र इव घन (कठिन), उपमानतत् । तेन । Qual वक्षसा । वक्षसा has उपलक्षणे ऽया । The epithets suggest his fitness for the task

4, समुज्जिहीषुम् - सम् + उद् + ह् + सन् + उ = समुज्जिहीषुं wishing to deliver up, तम् । Qual, अनोलवाजिनम् and महावराहम् ।

5. महाभराम् - भृ + अच् कर्त्तरि = भर weight, or भृ (क्रादि) + अप् भावे = भर weight महान् भर यस्य बहु । ताम् । Qual, जगतीम् । In the case of अर्जुन the earth was महाभरा due to weight of sinful kings like दुर्योधन, and in the case of महावराह it was heavy due to pressure of sinful Rakshass in the Patala

6, महत अर्णवात्—अर्णवात् has अपादाने ष्मी । The allusion is to the वराहवतार when Vishnu dragged the earth from Patala, Compare “रसातलादादिभवेन पु सा भुव प्रयुक्तोद्दहनक्रियाया ” and “तद्वेश्वरेण जगतां प्रलयादिवोर्वीम्” etc in Rag, XIII,

7 Remark—(a) Arjuna sun-burnt during penance and grown dark-blue and in a determined attitude to free the earth of its sinful kings like Duryodhana is compared to the dark-blue वराहावतार of Lord Narayana , the next sloka also supports this

(b) This comparison with वराहावतार also suggests Arjuna's victory over the kings Duryodhana etc, So also his comparison with पश्यपति in sl, 38, suggests that पश्यपति is won by him and he will gain the end of penance,

41 He was पुराणपुरुष २ e, नर incarnate

हरिन्मणिश्याममुदग्रविग्रहं

प्रकाशमानं परिभूय देहिनः ।

मनुष्यभावे पुरुषं पुरातनं

स्थितं जलादश इवांशुमालिनम् ॥ ४१ ॥

Prose.—हरिन्मणिश्यामम् उदयविग्रहम् देहिन परिभूय प्रकाशमानम् (तत.) जलादर्शं स्थितम् अश्रुमालिनम् इव (तथा) मनुष्यभावे स्थित पुराण पुरुषम् (अनौलवाजिन गथा समासद्—sl 42) ।

Beng—मरकतमणिव श्राय श्यामवर्ण, उदारमूर्ति एवं प्रानिगणके पवाभूत करिया आञ्जल्यमान अर्जून, जलादर्शे प्रतिफलित सूर्योत्र श्राय एवं मनुष्यभावे स्थित पूराणपुरुष विभूय अंशभूत हईलैन । एवभूत अर्जूनके गणगण प्रांशु हईलैन ।

Eng—The Ganas attained Arjuna—Arjuna blue like an emerald in appearance and dazzling by outshining all creatures seemed like the sun reflected in the mirror-like water and was the Purana Purusha (Nara—the part of Vishnu) incarnate.

Expl.—See Eng and Remark under sl. 40

Mali—पुनश्च 'हरिन्मणिश्याम' मरकतमणिश्यामलम् 'उदयविग्रहम्' उदार-मूर्ति 'देहिन सत्वान् परिभूय तिरस्कृत्य 'प्रकाशमानम्, जलादर्शं जलमेव आदर्शं मुक्तुर तस्मिन् 'अश्रुमालिन' सूर्यम् 'इव' (? तथा) 'मनुष्यभावे' मनुष्यरूपे स्थित पुराण पुरुषम् । यो वदरीतपोवननिवासी नारायणसङ्घचरी नरी नाम, स एवायम् इत्यर्थः ॥ ४१ ॥

CHARCHA,

1, हरिन्मणिश्यामम्—हरिन्मणि is मरकतमणि । e, emerald हरिन्मणि-रिव श्याम, उपमान तत—by the rule "उपमानानि सामान्यवचनै । तम् । Qual, अनौलवाजिनम् ।

2, उदयविग्रहम्—विग्रह is image appearance उदय (उदार) विग्रह अस्य, बहु । तम् । Qual, अनौलवाजिनम् ।

3, प्रकाशमानम् - प्र + काश + शानच्, कर्त्तरि = प्रकाशमान. shining

dazzling तम् । Qual, अनीलवाजिनम् । He was not only blue like an emerald but also dazzling by his penance (cp “ज्वलन्निव ब्रह्ममयेन तेजसा”—Kumara) and outshone all other creatures (देहिन् परिभूय प्रकाशमान) ।

4. मनुष्यभावे—मनुष्यस्य भाव, ६ तत । तस्मिन् । अधि ७मी । Construe—मनुष्यभावे स्थित पुराण पुरुषम् । Owing to his colour and appearance and in reality as well, he was like पुराणपुरुष incarnate i e, he was नर himself the companion of Narayana (See Malli here), also compare—

“वदरौ तपोवननिवासनिरतमवगात मा अन्यथा ।

धातुरुदयनिधने जगता नरम शस्त्रादिपुरुषस्य गागतम्” ॥—XII 34.

5 पुरातनम् पुरुषम्—Arjuna was नर himself the part (अश्) of नारायण, so he was inreality पुरातन पुरुष । Qual, अनीलवाजिनम् ।

6, जलादर्शं—जलमेव आदर्शं, कर्मधा । तस्मिन् । अधि ७मी ।

7 अशुमलिनम्—This is उपमान of अनीलवाजिन् or अर्जुन । अशुना मल्लते इति अशु + मल + णिनि कर्त्तरि = अशुमालिन्, a name of सूर्य । Owing to his dazzling-appearance due to penance Arjuna was like the Sun reflected in water He was in colour etc like such सूर्यं and like नर the part of नारायण । For it is also a fact that sun's disc reflected in water appears blue So the comparison is very apt Construe—जलादर्शं स्थितम् अशुमालिनमिव ।

42 The गण—host, met such Arjuna

गुरुक्रियारम्भफलैरलंकृतं

गतिं प्रतापस्य जगत्प्रमाथिनः ।

गणाः समासेदुरनीलवाजिनं

तपात्यये तोयघना घना इव ॥ ४२ ॥

[N, B,—Note that we have a couplet युग्मक with two slokas, a विशिषक with three, a कलापक with four, and a कुलक (multiplet) with more than four (as here) —“हाम्याश्च युग्मक प्रीक्त विभि प्रीक्त विशिषकम् । कलापक चतुर्भि स्यात तद्दूर्ध्वं कुलक मतम्” ॥] ।

Prose—गुरुक्रियारम्भफलं अलङ्कृत जगतप्रमाथिन तेजसी गति (निधान) अनीलवाजिन गथा तपात्ये (वर्षाकाले) तोयघना (जलभरिता) घना (सिंघा) [उत्तमाचलमिव], समासेट् । or— अनीलवाजिन तपात्ये तोयघना घना इव गथा समासेष ।

Beng —गणगण क्रियावञ्जेषु सफलताय मण्डित, जगदतिभावी तेजेषु आधाव श्वेताश्च अर्जुनके, वर्षाकाले जलभरित मेघसमूहं येमन उन्मत्तलके प्राप्नु ह्य तेमनै प्राप्नु हईलेन ।

Eng —The ganas attained Arjuna (the white horsed one), just as water laden clouds attain a lofty mountain in the rainy season — Arjuna who was already endowed with the momentous (successful) results of his undertakings and was the receptacle of world-conquering prowess,

Expl —See Eng,

Mall, —‘गुरुक्रियारम्भफलं’ गुरुभि क्रियारम्भाणा फलं ‘अलङ्कृत सफलकर्मा-
रम्भम् इत्यर्थ । ‘जगतप्रमाथिन’ जगद्विजयिन ‘प्रतापस्य’ तेजस ‘गति’ स्थानम् ।
अतोऽस्य बह्वनामिकलल्यलञ्च युज्यते इति सन्दर्भाभिप्राय (1) । पूर्वोक्तविशेषणविशिष्टम्
‘अनीलवाजिन’ श्वेताश्चम् अर्जुन ‘गथा’ प्रमथा ‘तपात्ये तोयघना तोयभरिता ,
वार्षिका इत्यर्थ ‘घना’ सिंघा इव महाचलम् इति शेष, ‘समासेट्’ अवापु
इत्यर्थ ॥ ४२ ॥

Notes on Malli

1 The purport of the composition here is —hence it is fit that he (Arjuna) was the only object of sight of so many [assembled] there,

CHARCHA

1, गुरुक्रियारम्भ etc - आ + रभ + घञ् कर्मणि = आरम्भ beginning क्रियायाम् आरम्भ beginning [undertaking] of a work, ६ तत् । क्रियारम्भानां फलानि, ६ तत् । गुरुणि क्रियारम्भफलानि successful results of undertaking, कर्मधा । तै । अनुक्ते कर्त्तरि or करणे श्या । Arjuna's क्रियारम्भ was to win god's favour to conquer all other worldly Kings, And he was well-nigh successful in his aim [क्रियाफलैश्चलद्भूत] । This also suggests that as he has morally won Pasupati's favor [see ante], so he will however temporarily drive off the Ganas and later win worldly battles,

2, अलङ्कृतम् - अलम् + क्त + क्त कर्मणि = अलङ्कृत adorned, endowed Qual' अनौलवाजिनम् । He is already adorned with successful results,

3, गतिम् - विधेयविशेषण of अनौलवाजिनम् ।

4, जगतप्रमाधिन् - जगत प्रमथतीति जगत + प्र + मथ + धिसुण् ताच्छील्ये कर्त्तरि = जगतप्रमाधिन् । तस्य । Qual, प्रतापस्य । Here चिनुष comes by the rule "प्रै लपसद्द्रमथवदवस" । The epithet suggests Arjuna's victory over worldly powers,

5, समासेद् - सम् + आ + सद + लिट् उस् । Nom गणा । Its obj is अनौलवाजिनम् [for which see sl, 26 under अनौलवाजिनम्]

6, तपात्यये—तप is summer, अति + इ + अच् भावे = अत्यय extinction तपस्य अत्यय, ६ तत् । तपात्यय means lit end of summer । e, it means rainy season [वर्षाकाल] । अधि ७मी ।

7, तोयघना - घन is dense । e, full [here], तोयेन [जलेन] घना । [पूर्णा], ६ तत् । Qual, घना ।

8, घना इव—This is elliptical for घना उत्तमाचलम इव, गणा-
अनीलवाजिन समासेद् । This is Malli's construction, But we
propose the construction—तोयघना घना इव गणा अनीलवाजिन
समासेद् । The Ganas were like waterladen clouds, That is,
like water-full clouds the ganas were about to pour on him.,
This suggests the gravity of the imminent attack by the
ganas, But in Malli's construction this internal significance-
is not implied and the simile becomes stale, So we prefer our
construction here,

9 Voice—तोयघनै घनै इव गणै अलङ्कृत गति अनीलवाजौ
समासेद् ।

43 *Their manliness upset*

यथास्वमाशंसितविक्रमाः पुरा

मुनिप्रभावच्चततेजसः परे ।

ययुः क्षणात्प्रतिपत्तिमूढतां

महानुभावः प्रतिहन्ति पौरुषम् ॥ ४३ ॥

Prak —Easv

Prose—पुरा यथास्वम् [यथायथम्] आशंसितविक्रमा (अहमेव एनं
जिष्वामीति प्रकटितवीर्यां) परे [शत्रव, गणा इत्यर्थं] मुनिप्रभावच्चततेजस
[सन्त] क्षणात् अप्रतिपत्तिमूढताम् ययुः । [तथाहि]—महानुभाव पौरुष
प्रतिहन्ति [नाशयति] ।

Beng—पूर्वै “आमिहै एके जय कविब” এইভাবে यथायथ নিজ
বিক্রম প্রকট কবিশা অর্জুনশত্রু গণগণ, অধুনা মুনি অর্জুনেব প্রভাবে
(তেজে) হতবল হইয়া মুহূর্ত্তমধ্যে কি করিবে না বুঝিয়া অজ্ঞানমূঢ়
হইয়া পড়িল। মহতেব প্রতাপ পৌরুষ নষ্ট কবে।

CHARCHA

1, गुरुक्रियारम्भ etc - आ + रम्भ + घञ् कर्मणि = आरम्भ beginning क्रियाणाम् आरम्भ beginning [undertaking] of a work, ६ तत् । क्रियारम्भाना फलानि, ६ तत् । गुरुणि क्रियारम्भफलानि successful results of undertaking, कर्मष्वा । तै । अनुक्ते कर्त्तरि or करणे श्या । Arjuna's क्रियारम्भ was to win god's favour to conquer all other worldly Kings, And he was well-nigh successful in his aim [क्रियाफलैः अलङ्कृत] । This also suggests that as he has morally won Pasupati's favor [see ante], so he will however temporarily drive off the Ganas and later win worldly battles,

2, अलङ्कृतम् - अलम् + क्त + क्त कर्मणि = अलङ्कृत adorned, endowed Qual' अनौलवाजिनम् । He is already adorned with successful results,

3, गतिम् - विधेयविशेषण of अनौलवाजिनम् ।

4, जगतप्रमाधिन् - जगत प्रमथतीति जगत + प्र + मथ + घिसुण् ताच्छील्ये कर्त्तरि = जगत्प्रमाधिन् । तस्य । Qual, प्रतापस्य । Here विनुण comes by the rule "प्रै लपसृद्र मथवदवस" । The epithet suggests Arjuna's victory over worldly powers,

5, समासेद् - सम् + आ + सद + लिट् उस् । Nom गणा । Its obj is अनौलवाजिनम् [for which see sl, 26 under अनौलवाजिनम्]

6, तपात्यये—तप is summer, अति + इ + अच् भावे = अत्यय extinction तपस्य अत्यय, ६ तत् । तपात्यय means lit end of summer i e, it means rainy season [वर्षाकाल] । अधि ७नी ।

7, तोयघना - घन is dense i, e, full [here], तोयेन [जलेन] घना. [पूर्णा.], ६ तत् । Qual, घना ।

8, घना इव—This is elliptical for घना उत्तमाचलम् इव, गथा अनीलवाजिन समासेद् । This is Malli's construction, But we propose the construction—तोयघना घना इव गथा अनीलवाजिन समासेद् । The Gauas were like waterladen clouds, That is, like water-full clouds the ganas were about to pour on him, This suggests the gravity of the imminent attack by the ganas, But in Malli's construction this internal significance is not implied and the simile becomes stale, So we prefer our construction here,

9 Voice—तोयघनं घनं इव गच्छे अलङ्कृत गति अनीलवाजी समासेद् ।

43 *Their manliness upset*

यथास्वमाशंसितविक्रमाः पुरा

मुनिप्रभावच्छततेजसः परे ।

ययुः क्षणादप्रतिपत्तिमूढतां

महानुभावः प्रतिहन्ति पौरुषम् ॥ ४३ ॥

Prak—Easy

Prose—पुरा यथास्वम् [यथायथम्] आशंसितविक्रमा (अहमेव एनं जिघ्रामीति प्रकटितवीर्या) परे [शत्रव, गथा इत्यर्थ] मुनिप्रभावच्छततेजस [सन्] क्षणात् अप्रतिपत्तिमूढताम् ययुः । [तथाहि]—महानुभाव पौरुषं प्रतिहन्ति [नाशयति] ।

Beng—पूर्वें “आमिहै एके जय कविव” এইভাবে যথাযথ নিজ বিক্রম প্রকট কবিষা অর্জুনশত্রু গণগণ, অধুনা মুনি অর্জুনেব প্রভাবে (তেজে) হতবল হইয়া মুহূর্ত্তমধ্যে কি করিবে না বুঝিষা অজ্ঞানমূঢ় হইয়া পড়িল । মহতেব প্রতাপ পৌকব নষ্ট কবে ।

Eng.—The Ganas [that are enemies of Arjuna] who ere long rightly expressed their prowess [in conquering him], now lost courage by the sage Arjuna's prowess and in a moment became dumb-founded, Indeed the prowess of the great destroys another's manliness,

Expl.—See Eng,

Malli —‘पुरा’ पूर्वं स्व स्वमनतिक्रम्य (? स्वमनतिक्रम्य) यथास्वम् “अहमेव एन जेषामि” इति ‘आश सितविक्रमा ’ आश सिता काङ्क्षिता वाञ्छिता वा विक्रमा ये ते, परे’ शब्दव ‘सुनिप्रभावात् चततेजसी हतप्रभावा (सन्त) क्षणात् ‘अप्रतिपत्ति-मूढताम्’ अज्ञानमोहान्धता ‘ययु’ । तथाहि—‘महानुभाव’ अतिप्रताप’ ‘पौरुष’ पुरुषस्य चैष्टित ‘प्रतिहन्ति’ नाशयति ॥ ४३ ॥

Charha

1, यथास्वम्—स्व is own, स्वमनतिक्रम्य इति यथास्वम् not-transgressing one's self ; e, own prowess, अनतिवृत्ता अव्ययीभाव । or स्वम् स्वम् प्रति इति यथास्वम् वीष्णायामव्ययीभाव । Thus Bhattoji under the rule “यथास्वम् यथायथम्” says “यथास्वमिति वीष्णायाम् अव्ययीभाव । योयमात्मा यज्ञात्मीयम् तदयथास्वम्” । Hence Malli's reading here should be स्वमनतिक्रम्य and not स्व स्वमनतिक्रम्य । Adv Qual आश सित in आश-सितविक्रमा ।

2, आश सित etc—आ + श स (श्वादि) + क्त कर्मणि = आश सित shown, manifested वि + क्रम् + घञ् भावे = विक्रम valour आश सित, विक्रम वै, बहु । Everyone of the Gana-army showed prowess according to their valour saying “I will conquer him ” Qual परे ॥ पर (declined like सर्व) means enemy (शत्रु), here it refers to गण-सैन्य who were now पर (enemy) of Arjuna.

3, सुनिप्रभाव etc - भू + घञ् भावे = भाव । प्रकष्ट भाव प्रभाव pro-

wess, प्रादि तत । we avoid प्र + भू + चञ् = प्रभाव, for the rule “त्रिणी-
भुवोनुपसर्गस्य” directs चञ् after भू when not preceded by any उप-
सर्ग । मुनि refers to Arjuna who was a sage now because he
was carrying on penance मुने प्रभाव, इतत । तेन चतम (नाशितम्),
इ तत । तादृश तेज वेषाम्, वहु । The Gana-army lost courage at
the sight of Arjuna, the ascetic, Though scattered they did
not die and did not lose the battle completely, but victory
though temporarily hovered on Arjuna still ultimately it
was Pasputi's own Qual, परे ।

4 ययु - या + लिट् उस् । attained Nom, परे ।

5 क्षणात् - ल्यप् लोपे कर्मणि प्रसौ । क्षणभाष्यव्य = क्षणात् ।

6 अप्रति etc - प्रति + पद + क्तिन् भावे = प्रतिपत्ति knowledge न प्रति-
पत्ति, नञतत । तथा मूढता, ignorance due to want of knowledge
(01.—कचव्यज्ञान), २ तत । obj of ययु ।

7 महानुभाव - अनुगतो भाव इति अनुभाव influence, prowess See
प्रभाव above, महान् अनुभाव great prowess, कर्मधा । here महत् be-
comes महा by the rule “आन्महत् समानाधिकरणजातीययो” ।

8 प्रतिहन्ति - प्रति + ह्न + लटति । Destroys Nom महानुभाव ।

9 Voice—आश सितविक्रमं, चततेजोभि परै मूढता यये *अनुभावेन
पौरुष हन्यते ।

44 Then the Ganas made an united attack on Arjuna.

ततः प्रजङ्घे सममेव तत्र तैः

अपेक्षितान्योऽन्यवलोपपत्तिभिः ।

महोदयानामपि सङ्घवृत्तितां

सहायसाध्याः प्रदिशन्ति सिद्धयः ॥ ४४ ॥

Prak —তত তৈ (গণ্যৈ) তত্র (অর্জুনে) সমনীষ প্রজঙ্গৈ [Then the Ganas made an united attack on Arjuna] Why they did so ?—অপেচ্ছিতান্যন্যবলৌপপত্তিমি' তৈ [They were singly unable to attack Arjuna, rather Arjuna's power benumbed their courage (সূনিপ্রভাবচ্চততেজস তৈ), so they deriving one another's support, made an united attack on Arjuna] This united attack against a single person is unjustifiable—সহায়সাম্য্য সিদ্ধয় সঙ্ঘহৃতিতা প্রদিশন্নি [Success or attainment of results that are achievable by alliance or union, requires unity of all So for success or victory, the Ganas adopted united attack now] But the Ganas were each a great personage, so the union of such great ones against a single hand seems illegal—মহীদয়ানামপি স ঘহৃতিতা প্রদিশন্নি [The success that is to be won by alliance only, demand union even of the great and powerful ones So the union of the Ganas against a single fighter Arjuna was just now]

Prose —তত অপেচ্ছিতান্যন্যবলৌপপত্তিমি (বাচ্ছিতান্যন্যবলাবচ্ছম্মৈ) তৈ (গণ্যৈ) তত্র (অর্জুনে) সমনীষ (যুগপদেব) প্রজঙ্গৈ । সহায়সাম্য্য সিদ্ধয় মহীদয়ানামপি (শক্তিমানামপি) স ঘহৃতিতা প্রদিশন্নি ।

Beng—তাবপব পবম্পবেব বলাবর্ষ্টন্ত আকাজ্জা করিয়া গণগণ অর্জুনেব উপব যুগপৎ আক্রমণ কবিলেন । যে ফল অত্রোব সহাবে লভ্য, তাহা শক্তিমানোবও সম্ভূয়কাবিতা অপেক্ষা কবে ।

Eng,—Then the Ganas desiring one another's support [in prowess] made a simultaneous attack on him Results or successes that are achievable by the help of allies demand united work even of the strong or the great

Expl,—See Prak

Mallī —‘तत्’ एकैकस्य असक्तौ ‘अपेक्षितान्योन्यवलोपपत्तिभि’ अपेक्षिता-
वाच्छ्रिता अन्योन्यवलोपपत्ति अन्योन्यशक्त्यवष्टम्भ यै ‘तै’ प्रमथै ‘तत्’ अर्जुने [क्रिया-
धारत्वात् समसौ] ‘सम्’ युगपत् ‘एव प्रजङ्ग’ प्रहृतम् [भावे लिट्] । तथाहि—
‘सहायसाध्या सिद्धय’ कार्यसिद्धय’ ‘महोदयानामपि’ महातुभावानाम्
अपि सङ्घेन वृत्ति व्यापारी येषा तेषा भावस्तत्ता ‘सघवृत्तित्ता’ सम्भूयकारिता
‘अदिशन्ति’ । अतो गणानाम अपि सम्भूयकारित्व न दोष इति भाव ॥ ४४ ॥

CHARCHA

1 प्रजङ्ग - प्र + ह + लिट् ए भावे । attack was made, अनुक्त कर्त्ता
here is तै ।

2 समम् - An अव्यय here meaning ‘युगपत्’ here, Adv Qual
प्रजङ्ग । Similarly parse समम् in सम ससुतपेतु ।

3 तत्र - तद् + डि [ङमी] + वल् स्वार्ये = तत्र in that [Arjuna]
विवक्षाया ङमी । अव्ययत्वात् विभक्तिलोप । compare “मयि नान्यकोपि प्रभु प्रहर्तुं
किमुतान्यहि स्त्रा ” - Rag, II,

4 अपेक्षित etc - उप + पद् + क्तिन भावे = उपपत्ति attainment [लाभ],
comp—“स्वार्थोपपत्ति प्रति” and “तनयोपपत्ति प्राक्” in Raghu वलम्ब
उपपत्ति, ६ तत्, gaining of strength i, e, support in point of stre-
ngth अन्यस्य अन्यस्य इति अन्योन्यस्य - द्वित्व of अन्य by “कर्मव्यतिहारि सर्वनाम्नो
हे वाच्य समासवच्च बहुलम्”—comes to denote reciprocity of action ,
but there is no समासवद्भाव in the case of अन्य and पर by the
varttika “अन्यपरयोर्न समासवत्”, then again the first अन्यस्य changes
nto अन्य by “अन्यसमासवद्भावे पूर्वपदस्य सुप सुर्वक्तव्य ” । Though finally
compounded [समास] the विभक्ति in अन्य does not disappear, and
why? Ans. बाहुलकात् । अन्योन्यस्य वलोपपत्ति, ६ तत् । अपेक्षिता [आका-

ङ्किता] अन्योन्यवलोपपत्ति ये, बहु । They desired one another's support in strength, qual, तै ।

5, महोदयानाम्—महान उदय [अनुभाव] येषाम्, बहु । तेषाम् । Adj used subetantively, तेषाम् । शेषे दृष्टौ, related to स घट्टिताम् ।

6 स घट्टिताम्—स घेन वृत्ति (व्यापार) येषाम्, बहु । तेषा भाव इति तत्प्रत्यय । ताम्, obj or प्रदिशन्ति ।

7 सहायसाध्या—साधयितु योग्या इति साधि + यत कर्मणि = साध्या to be got, सहाय is ally सहायै साध्या to be got by the help of allies, इतत् । Qual सिद्धय ।

8 प्रदिशन्ति - प्र + दिश + लट् अन्ति । demand, require Nom सिद्धय ।

9 Voice—अपञ्चितवलोपपत्तय ते प्रजङ्ग । सहायसाध्याभि सिद्धिभि वृत्तिता प्रदिश्यते ।

45 *Their arrows thrown*

किरातसैन्यादुरुचापनोदिताः

समं समुत्पेतुरुपात्तरंहसः ।

महावनादुन्मनसः खगा इव

प्रवृत्तपत्रध्वनयः शिलीमुखः ॥ ४५ ॥

Prose—उरुचापनोदिता (बृहद्भुत प्रेरिता) ततश्च उपात्तरंहसः प्रवृत्तपत्रध्वनयः शिलीमुखः (वाणा) महावनात् उन्मनसः खगा इव, किरातसैन्यात् सम (युगपत् वा समन्तत) समुत्पेतु (अर्जुन प्रति पतिता)

Beng—महावन इहैते गमनोत्सुक ताई वेगवान् ७ पक्षध्वनिविशिष्ट पक्षीर आम्, किवात् सैन्धव बृहद्भुतः प्रेषित एवं तज्जगत् ज्ञातवेगं ७ पत्रध्वनयुक्त बाण सकल, युगपत् (वा चाविदिके) पतित इहैल ।

Eng—The arrows shot by the Kirata-army by their huge bows, got a great velocity and were noisy due to the feathers (in the arrows) and fell simultaneously (or—all a round), like a flock of birds going forcefully to some place from a huge forest and falling all-around

Expl—See Eng,

Mallī —‘उरुचापनोदिता’ उरुभि इहृदमि चापै (? धनुर्भि) नोदिता प्रक्षिता ‘उपात्तर हस “प्राद्ववेगा ‘प्रवृत्तपत्रध्वनय’ सञ्जातपत्रखना ‘शिलीमुख’ वाया , ‘महावनात, उन्मनस’ कापि गन्तुसुतसुका , तथोक्तविशेषणविशिष्टाश्च ‘खगा’ पक्षिण ‘इव, किरातसैन्यात सम’ समन्तत समुत्पेतु ॥ ४५ ॥

Charcha

- 1 किरातसैन्यात्—अपादाने प्रती । Similarly parse महावनात ।
- 2 उरुचापनोदिता - रुद + णिच् + क्त कर्मणि = नोदित sent, shot उरव (इहृत्) चापा (धनु णि), कर्मधा । तै. नोदिता , ३ तत् । Being shot by great arrows, they got velocity, i, e, for this reason the शिलीमुख were उपात्तर हस ।

3 समम्—An अव्यय in the sense of “simultaneously” (युग-पत्)। Adv qual समुत्पेतु । Mallī takes it in the sense of समन्तत । But the first meaning adopted by us, suits the sense better here The arrows were all shot on one person, namely, Arjuna , so the natural sense is that during their united attack they all shot on Arjuna and the arrows all fell simultaneously on him But the sense of arrows falling around him reflects discredit on the aim of the Ganas The simile of खग going to one and the same place thus trying to fall in

one and the same-spot also supports this sense of समम् here and not Malli's sense

4 समुतपेत् - सम् + उद + पत + लिट् उत् । Fell Nom शिलीमुखा and खगा । The arrows shotby गण fell on Arjuna, as birds fall on one particular spot

5 उपात्त &e - उप + आ + दा + क्त = उपादत्त or उपात्त got, उपात्त रह (वेग), घै, वह् । ते । Qual शिलीमुखा and खगा ।

6 उन्मनस - उत उन्मुख मन येषाम्, वह् । Qual खगा । खगस eagerly going to some one place, take a forceful flight

7. खगा - उपमान of शिलीमुखा । Comparing flight of arrows with the flight of brds is familiar and favourite with our poet, compare "स जवेन पतन् पर शताना पतता व्रात इव आरव वितेने" XIII 26

8 प्रहत्त &c—पत्र is the feather at the other end of arrows, and the wing in the case of birds पत्राणा अवनय , इ तत । प्रहत्ता पत्रध्वनय येषाम्, वह् । Qual शिलीमुखा and खगा ।

9 Voice—नोदितै उपात्तर ह्येभि ध्वनिभि शिलीमुखै खगै इवपेते ।

46 *The terrible twang of their bows*

गभीररन्ध्रेषु भृशं महीभृत-

प्रतिस्वनैर्द्वन्मितेन सानुषु ।

धनुर्निनादेन जवादुपेयुषा

विभिद्यमाना इव दध्वनुर्दिश ॥ ४६ ॥

Prak,—Easy,

Prose —गभीररन्ध्रेषु महीभृत (पर्वतस्थ) सानुषु, प्रतिस्वनै (प्रतिध्वनिभि) भृश (अत्यर्थ) उन्नमितेन (दीर्घीकृतेन) [ततश्च] जवात् उपेयुषा (दिश प्राग्वत्वा) धनुर्निनादेन दिश विभिद्यमाना (विदीर्यमाणा) इव दध्वनु (ध्वनि' कृतवत्') ।

Beng — परकीतेव गभीर गह्वरयुक्त साह्रदेशे प्रतिस्निग्धावा प्रबल-
भावे बर्द्धित एवंग वेगे चतुर्दिके व्याप्त (गणसमूहेव) ध्वःशब्द, दिग्-
बितान विदाबित कविषाई येन निनाद कविल ।

Eng.—The twang of the bows of the Ganas, augmented
by reverberations in the deep caves in the mountain slopes
or levels there, and thus spreading quickly around, gave out
a terrible sound by piercing the quarters as if

Expl —See Eng

Mallī —‘गभीररन्ध्रेषु’ गभीरगह्वरेषु ‘महीभूत’ पर्वतस्य ‘सानुषु’ ये प्रतिस्निग्धा
ते ‘प्रतिस्निग्ध’ शब्द उन्नमितेन’ उत्थापितेन दीर्घीकृतेन इत्यर्थः, (१ तत) ‘जवात
उपश्रया’ (दिश) प्राश्नवता ‘धनुर्निनादेन’ धनुषा निनादेन ‘दिश विभिद्यमाना
विदीर्यमाना इव ‘दध्वनु’ ध्वनि चक्र ॥ ४६ ॥

CHARCHA

1 गभीर etc—गभीर रन्ध्रेषु, येषाम्, बहु । तेषु । Qual सानुषु । The
प्रतिस्निग्धा is all the more augmented in deep caves of mountains
महीभूत (मही + भू + कृप्) is mountain here , construe—महीभूत
सानुषु । सानुषु has अघि ७मी ।

2 उन्नमितेन — उद् + नम + णिच् + क्त कर्मणि = उन्नमित raised, aug-
mented तेन । Qual धनुर्निनादेन । The निनाद was augmented
(उन्नमित) by echoes in caves (—सानुषु प्रतिस्निग्धा) ॥ प्रतिस्निग्धा has
अनुक्ते कर्त्तरि श्या ॥ Also note that we do not get उन्नमित here
because the roots ending in अम् is counted as नित and then
“नित ऋस्” (in णिच्) gives उन्नमित , compare “प्रयद्वीरमितानमतफणै
धृते—In Sisu If however no उपसर्ग precedes, the सिच् is optional
by the गणसूत्र “ञ्वल्लल्लल्ललनमाम् अनूपसर्गाद्वा” । Thus नमित वा नामित ।

Comp “नमयितुमधिव्यसुतसहिष्ये”—Sakuntala, “नामित नु गगन स्थगित नु” etc Also mark that प्रतिस्वन is to be derived as स्वन + अप् भावे = स्वन । then प्रतिगत स्वन = प्रतिस्वन, प्रादित्त । This procedure is due because स्वन् will take घञ् optionally when no उपसर्ग precedes, but preceded by an उपसर्ग घञ् only comes The vritti on the rule “स्वनहसोर्वा” says “अनुपसर्गे किम् ? प्रस्वान प्रहास —” Kasika

3 धनुर्निनादेन—नि + नद + घञ् भावे = निनाद, sound धनुष निनाद, इतत् । तेन । अनुक्तकर्त्ता of विभियमाना । Note that नद, स्वन &c preceded by the उपसर्ग “नि” optionally takes अप् by the rule “नौ गदनदपठस्वन” । So here निनद is also optionally correct

4 जवात उपेयुषा - उप + इ + कसु = उपेयिवस्, attaining तेन । Qual निनादेन । The निनाद was forcefully going to दिश् । जवात has हेतौ प्रसी ।

5, विभियमाना —वि + भिद + कर्मणि शानच् । Qual दिश् ।

6 दध्वनु —ध्वन + लिट् उस् । Sounded, Nom दिश् । It is an usual phenomenon that echoes augment sounds

7 Voice—विभियमानाभि दिग्भि दध्वने ।

47. Thundering sounds of arrows

विधूनयन्ती गहनानि भूरुहा
तिरोहितोपान्तनभोदिगन्तरा ।
महीयसी वृष्टिरिवानिलेरिता
रवं वितेने गणमार्गणावलिः ॥ ४७ ॥

Prak.—Easy.

Prose — भूरुहा (वृक्षाणा) गहनानि (वनानि-) विधूनयन्ती (कम्पयन्ती) तिरोहितोपान्तनभोदिगन्तरा (प्रान्तानि अन्तरीच दिगन्तराणि च आच्छाद्य व्याघ्र इत्यर्थ) गणमार्गणावलि (गणशरसमूह) अनिलेरिता (सती) महीयसी वृष्टिरिव रव वितेने (उल्लापयामास) ।

Beng — तत्रैव वन कौपाईया, वनोपास्त आकाश ७ दिगन्तबाल आच्छादित कविषा, गणगणैव वाणसमूह बायु कर्तृक समधिक प्रेषित हईया, भीषण वृष्टिव श्राय शब्द विस्तार कविन ।

Eng — The rows of arrows of the Ganas, trembling the thickets of trees there, covering the outskirts, the sky and the spaces of the quarters, and being urged on by winds, produced a sound like that of a heavy down-pour

Expl — See Eng

Mallī — ‘भूरुहा गहनानि’ वनानि [“अटव्यरण्य विपिन गहन काननं वनम्” इत्यमर] ‘विधूनयन्ती’ कम्पयन्ती ‘तिरोहितोपान्तनभोदिगन्तरा’ तिरोहितानि छादितानि उपान्तानि प्रान्तानि नभोऽन्तरीच दिगन्तराणि च यथा सा ‘गणमार्गणावलि’ प्रमथशरसमूहति ‘अनिलेरिता’ अनिलेन वायुना ईरिता प्रेरिता (? सती) ‘महीयसी वृष्टिरिव रव वितेने’ विस्तारयामास ॥ ४७ ॥

Charcha

1 विधूनयन्ती—वि + धूञ् (कम्पने—चुरादि) + णिच् + शत = विधूनयत । तत स्त्रियाम् डीपि (“शप् श्यनोर्नित्यम्” इति नुमि च) = विधूनयन्ती agitating Qual गणमार्गणावलि । Also note that when णि follows धू takes रुक् (न) by the Varttika “धूञ् प्रीजो रुक् वक्तव्य” । The root is भ्रादि स्वादि, (in स्वादि it is धुञ् also) क्रादि उभयपदी also तुदादि परस्मै—, also comp—“धूनीति चम्पकवलनि धूनोत्यशोक चूत धनाति ध्रुवति स्फुटिताति-सुक्तम् । वायुविधूनयति चम्पक पुष्परेशून् यत कानने धवति चन्दन मञ्जरीश्व” ।

2 भूरुहाम् गहनानि—भू + रुह + क्तिप् = भूरुह्, tree. तेषाम् । The thickets of trees there were agitated by the shower of arrows

3 तिरोहित etc—तिरस + धा + क्त कर्मणि = तिरोहित covered उपान्त outskirts (of forests etc), नभस् sky, दिगन्तर is spaces of quarters, उपान्तश्च नभश्च दिगन्तरश्च, इन्द्र । तिरोहितानि उपायन्तनभोदिगन्तराणि यया । वहु । Qual—मार्गणावलि । The shower of arrows was no dense in succession that everything around was fully covered up

4, अनिलेरिता—अनिलिन (वायुना) ईरिता (प्रेरिता), ३ तत । Qual मार्गणावलि । The velocity of arrows also produced sound (रव वितेने) ।

5 वितेने—वि + तन + लिट् ए । Produced Nom मार्गणावलि । The sound due to velocity of arrows were like the sound of a heavy downpour (सहोयसी इष्ट इव) ।

6, Voice—विधूनयन्त्या तिरोहितदिगन्तरया अनिलप्रेरितया मार्गणावल्या रव वितेने ।

48 *Arjuna's armour also firm*

द्वयीमृतूनामनिलाशिनः सतः

प्रयाति पोषं वपुषि प्रहृष्यतः ।

रणाय जिष्णोविदुंषेव सत्वरं

घनत्वमीये शिथिलेन वर्मणा ॥ ४८ ॥

Prose — ऋतूना द्वयी (व्याप्य) अनिलाशिन सत, (तथापि) रणाय प्रहृष्यत जिष्णो (अर्जुनस्य) वपुषि पोष प्रयाति (सति) शिथिलेन वर्मणा विदुषा इव सत्वरं घनत्वम् ईये (प्राबम्) ।

Beng — तिन ऋतु (अर्थात् शरत्, हेमन्त ७ शिशिर) धरिषा (तपोवत) वायुभङ्गक हईले७ वणेव जत्र उंसाहायित अर्जुनेव देह बले पुष्ट ह७याय, पविहित ये बर्मटी प्रथमे शिथिल छिल, ताहा এখন अवस्था जानिया ७ बुरियाई येन दृढता प्राप्त् हईल ।

Eng — Though subsisting mainly on wind (during penance) for three consecutive seasons still cheering up for (future) battle, Arjuna had his body developed due to (internal) strength , and his armour which was slack erelong attained tightness now as if knowing the present situation

Expl — Through continual penance Arjuna's food was abandoned, his body got emaciated, still by gaining essential internal strength and vigour he was alert now , again as his penance was directed for victory over his enemies, he was ever enterprising for a battle Hence while taking the arrow (see sl 36) he in the twinkling of an eye tightened the armour also The poet says this thus—though emaciated his body got developed in strength and his armour which was so long slack got automatically tightened to face the present situation

Malli — ‘चतुर्ना त्री’ षण्मासान् [“कालध्नोरत्यन्तस योगे” इति द्वितीया] ‘अनिलाग्नि’ वायुभङ्गकस्य, क्रयस्य इत्यथ ‘सत’ तथापि ‘रणाय’ रण क्त ‘प्रहृष्यत’ उतसाहमानस्य [“क्रियाधीपपदस्य—” इत्यादिना चतुर्थी] ‘जिष्ठी’ अर्जुनस्य ‘वपुषि दीघस’ उपचय ‘प्रयाति’ गच्छति सति ‘शिथिलेन’ प्रथमम् इति शेष , ‘वर्मणा’ कवचेन ‘विदृष्टा इव’ अनन्तरकरणीय जानता इव इति उतप्रज्ञा । ‘सत्वर’ शीघ्र ‘धनल’ दृढत्वम् ‘ईयै’ प्राप्तम् । अन्यथानुपयोगादिति भावः । [इय कर्मणि लिट्] ॥

Charcha

1 दयीम—द्वि + अयच् (अवयवे) + डीप स्त्रियाम = दयी three fold ताम् । व्याख्यार्थे द्वितीया—See Malli Arjuna as seen in canto IV started on for penance in शरतकाल । So ऋतूना दयी will refer to शरत्, हेमन्त and शिशिर ।

2 अनिलाशिन —अनिल is wind, अनिलम् अन्नाति इति अनिल + अश् + शिनि कर्त्तरि = अनिलाशिन् । तस्य । Qual जिष्णो । Being engaged in penance Arjuna went on without food for hours or days together, so he was mainly अनिलाशिन् । He was thus bodily कृश, but his उत्साह for रण, also mental and bodily strength did not wane He was hence ever agile and quick in executions

3 सत —अस + शट । तस्य । Remaining , qual जिष्णो ।

4 रणाय—कर्मणि षर्षी by the rule “क्रियार्थापपदस्य च कर्मणि स्थानिन ”—See Malli

5 प्रहृष्यत —प्र + हृष (दिवादि) + शट । तस्य । qual जिष्णो । His penance was for victory over enemies, so he was रणाय प्रहृष्यत , and the name जिष्णु here is so appropriate

6 वपुषि पोष प्रयाति (सति)—वपुषि has भावे ङमी । प्र + या + शट = प्रयात attaining तस्मिन् । Pred to वपुषि । The body though कृश gained in internal strength so it was पोष गत ।

7 विदुषा इव—उपमास of वर्मणा । It was as if aware of the situation,

8 ईधे—इ + लिट् ए कर्मणि । अगुक्तकर्त्ता is वर्मणा । The वर्म due to his emaciation was so long शिथिल, but while taking arrow (See sl, 36 ante) Arjuna in the twinkling of an eye made

the armour tight, The poet sirmises that the armour got tightened itself being aware of the situation i, e, it made him fit to face the attack,

9 Voice—प्रहृष्यत जिष्णो शिथिल वमं इयाय ।

49 *Arjuna angrily looked at the Gana-army*

पतत्सु शस्त्रेषु वितत्य रोदसी
समन्ततस्तस्य धनुर्दुधूषतः ।
सरोषमुल्के वपपात भीषणा
वलेषु दृष्टिर्विनिपातशसिनो ॥ ४८ ॥

Prose —रोदसी (द्यावापृथिव्यौ) समन्तत वितत्य (व्याप्य) शस्त्रेषु पततसु (सतसु), धनु दूधूषत (कम्पयितुमिच्छत) तस्य (अर्जुनस्य) उल्काइव भीषणा विनिपातशसिनो दृष्टि वलेषु (गणसैन्येषु) सरोष पपात ।

Beng —आकाशं ओ पृथिवीके चाविदिकदिवा व्यापिष्या शस्त्रपात ह्रैते थाकिले, वनूवास्फालने ईच्छूक अर्जुनेव, उल्काव त्रायं तीवणा ओ विनाशशुचिका दृष्टि गणसैनेव उपव पडिल ।

Eng —Weapons having falling all round by covering up the heaven and the earth, Arjuna wished to agitate (i.e draw) his (own) bow and his meteor like terrible and evil-portending sight fell on the Gana-army,

Expl —See Eng

Mall —‘शस्त्रेषु, रोदसी’ द्यावापृथिव्यौ [“द्यावापृथिव्यौ रोदसी” इत्यमर] ‘समन्तत वितत्य व्याप्य ‘पततसु’ सतसु ‘धनु दूधूषत’ कम्पयितुमिच्छत, आस्त्रालयत इत्यथ [धञ् सन्नन्तातशप्रत्यय । “स्वरतिसूतिसूयति धुञ्दितो वा” इति विकल्पादिडभावा] ‘तस्य’ अर्जुनस्य सम्बन्धिनी । भीषयति इति भीषणा [नन्द्यादिलिात लु,]

‘विनिपातश्च सिनी’ विनाशसूचिका ‘दृष्टि’ उक्तविशेषणा ‘उल्का इव वल्लेषु सरोष’
यथा तथा ‘पपात’ ॥ ४२ ॥

Charcha

1 पततसु—पत + श्ठ = पतत falling तेषु । Qual शस्त्रेषु (which has भावे ङमी) ।

2 वितत्य — वि + तन + ल्यप् । having covered or spreading

3 रोदसौ — रोदस is heaven and earth both taken together , See Amara quoted by Malli ते । obj of वितत्य । But note that—रोधम् means तट (bank) see sl 33 and comp “गङ्गा रोध — पतनकलुषा” ।

4 दृधषत — धृञ् (कम्पने) + सन + श्ठ = दृधुषत wishing to agitate । e, wishing to draw the bow तस्य । Qual तस्य (which refers to अञ्जुन) । Construe तस्य दृष्टि पपात । The root धू is ध्वादि, स्वादि, क्वादि उभयपदी usually In शिच् as seen before in sl 47 the form is धूनयति ।

5 सरोषम्—रोष is anger तेन सह वर्तमानम्, तत यथा तथा, तुल्ययोगे बहु—by the rule “तेन सहति तुल्ययोगे” । सहरोषम् is also correct by the rule “वोपसर्जनस्य” । Adv Qual पपात ।

6 उल्का—उपमान of दृष्टि । Like दृष्टि it was भीषणा (भी + शिच् + लुग) and also indicative of downfall (विनिपातश्च सिनी) ।

7 पपात—पत + लिट् अ । Fell Nom दृष्टि ।

8 विनिपातश्च सिनी—वि + नि + पत + घञ् = विनिपात downfall विनिपात श सतीति विनिपात + श स + शिनि कर्त्तरि साधुकारिणिस्रियाम् = विनिपात-श्च सिनी । Qual दृष्टि and उल्का ।

9 Voice—उल्कयेव दृष्ट्या श सिन्या भीषणया पते ।

50 *Arjuna terrible with his arrows*

दिशः समूहन्निव विक्षिपन्निव
 प्रभा रवेराकुलयन्निवानिलम् ।
 मुनिश्चचाल क्षयकालदारुणः
 क्षिति सशैलां चलयन्निवेष्टुभिः ॥ ५० ॥

Prak — Easy

Prose — क्षयकालदारुण मुनि (मुनिरूपोजुर्न) इष्टुभि दिश समूहन्निव (एकत्र समाह्वरन् इव), रवे प्रभा विक्षिपन्निव, अनिल आकुलयन् इव, सशैला क्षिति चलयन् इव चचाल ।

Beng, — कल्लास्त्रेव श्वाय भीषण मुनि अर्जुन, तदीय बाणबावा येन दिग्बिभाग एकत्र आहृत कविषा, बविव प्रभा अक्षःपातित कविषा, बायुव गति नष्ट कविषा एवं सशैल बबित्रीके काँपाईषा (गणगणेशेव दिके) चलिलेन ।

Eng — Arjuna (now an ascetic) terrible like the dissolution-time, advanced on (towards the Gana hosts) by (as if) bringing the quarters in one place and sun's rays down on the earth, by hampering wind's course and by shaking the earth along with mountains, with his arrows

Expl — see Eng

Mallī — 'क्षयकालदारुण' क्षयकाल कल्पान्तकाल इव ["स वर्त्त प्रलय कल्प क्षय कल्पान्त इत्यपि" इत्यमर] दारुणी रोद्र 'मुनि' अर्जुन 'इष्टुभि' वायु 'दिश समूहन्निव' एकत्र समाह्वरन् इव । अन्यथा तासा पारदर्शन न स्यात् इति भाव । 'रवे प्रभा विक्षिपन् इव' अध प्रक्षिपन् इव । अन्यथा सा कथ न दृश्यते ? इति भाव । तथा 'अनिल' वायु 'आकुलयन् इव' इष्टुभि अन्तरालम् आघूर्णयन् इव ।

तस्य तथा गतिविधातात इतिभाव । 'सशैला चिति चलयन्निव' कम्पन् इव ।
तथा स चीभात इति भाव । 'चचाल' गतिमकरीत । [सर्वत्र इवशब्द उत्-
प्रेक्षायाम्] ॥ ५० ॥

Charcha

1 समूहन्—सम + ऊह (भ्रादि) + शट् = समूहन् collecting toge-
ther Pred to मुनि (1 e, मुनिवेष अर्जुन) । ऊह is भ्रादि आत्मनेपद,
but with उपसर्ग preceding it is both आत्मनेपद and परस्मैपद by the
Varttika "उपसर्गादस्यत ह्योर्वेतिवाच्यम्" । Arjuna's arrows covered
the space all around there, so the end of quarters being seen
through the covering of arrow it is surmised to be collected
there Comp "अन्यथा तासा पारदर्शनं न स्यात्"—Mall॥ दिश is
object here इव everywhere indicetes उत्प्रेक्षा (surmise) in
this sloka

2 विक्षिपन्—वि + क्षिप + शट् । Qual मुनि । He by his इषु-
जाल covered sun's rays (रवे प्रभा), and there was प्रभा only of
his वाण illuminating, so रविप्रभा seemed to be dragged down
there

3 आकुलयन्—आ + कुल + णिच् + शट् । qual मुनि । This
इषुजाल obstructed wind's course See Mall॥ "तस्य तथा परि-
विधातात" ।

4 चलयन्—चल + णिच् + शट् । Qual मुनि । His इषुजाल shook
the earth and mountain there (इषुभिः सशैला चिति चलयन् इव मुनि) ।
In the sense of कम्पन, चल + णिच् is मित and so does not become
चालि । This is by the गणसूत्र "कम्पने चलि" । His गुण due to
penance made him strong (cp "गुरुता नयन्ति हि गुणा न सहति")

and his majestic weighty body seemed to agitate the earth (cp “नमयतीव गति र्धरिद्रीम्” and “तस्य चलने भ्रवनी चलति” etc) ।

5 चयकाल &c—चयस्य काल, ६ तत । स इव दारुण, उपमानतत ।
qual सुनि । He was going to destroy and oust the गण, so
he appeared terrible like चयकाल । He was भीषण, विनिपातशसौ
and hence चयकालदारुण as well

6, चचाल—चल + लिट् अ । Advanced on Nom सुनि ।

7 Voice—समूहता, कम्पयता &c दारुणेन सुनिना चने ।

51 *The arrows of गण rendered futile by Arjuna*

विमुक्तमाशंसितशत्रुनिर्जयैः

अनेकमेकावसरं वनेचरैः ।

स निर्जघानायुधमन्तरा शरै

क्रियाफलं काल इवातिपातितः ॥ ५१ ॥

Prak —स अन्तरा (मध्य) शरै आयुधम् निर्जघान [Arjuna shattered the weapons by his arrows even on their way], whose weapons did he shatter ?—वनेचरै एकावसरं विमुक्तमनेकमायुधस [He shattered all the various weapons simultaneously shot at him, by the Kiratas] But were not the Kiratas hopeful of victory ?—आशंसितशत्रुनिर्जयै वनेचरै [yes, they were so, erelong they each bragged to conquer the enemy, but now all their weapons were shattered when these were on the way towards Arjuna] Then it is a blow to the Kirata army (Gana-army) —अतिपातित काल क्रियाफलम् इव [As proper time overstayed or improper time baffles the results of works, so then array of

arrows at this moment when Arjuna was rich with penance and was on his guard, met with failure, Thus fate disposed of them otherwise and they grew helpless]

Prose — आश सितशत्रु निज यै वनेचरै एकावसरम् (समकालम्) विमुक्तम् अनेकमायुधम् स (अर्जुन), क्रियाफलम् अतिपातित काल इव, अन्तरा (मध्य) शरै निर्जघान ।

Beng — गणसमूह प्रेत्येकेहै शत्रु अर्जुनके जब कविबाब ईच्छा थापन कविबा, युगपत् ये समस्त आयुध निकेप कविबाछिल, अर्जुन,— समयातिक्रान्तकाल बेमन क्रियाफल ब्यर्थ कवे तद्रूप,—पश्चिमधोई निज शबदाबा ताहा खण्ड खण्ड कविबा दिल ।

Eng.—The weapons simultaneously shot at Arjuna by the Kiratas (Ganas) who ere long bragged to conquer him were made futile on the way by him with his arrows, like overstayed or improper time baffling the results of works

Expl — See Park and Eng

Mall — 'आश सितशत्रु निर्जघै' आश सित काङ्क्षित शत्रु निर्जघो यै तै । अहमहमिकया शत्रु विजिगीषञ्छिरित्यर्थ 'वनेचरै एकावसर' समकालम् [अत्यन्त स योग्य रथा] 'विमुक्त' प्रयुक्तम् 'अनेक' बहु आयुध' [जाताविकवचनम्] 'स' अर्जुन 'क्रियाफलम्, अतिपातित काल इव' अतिक्रान्त काल इव अतिक्रान्त-कालस्य कर्मणो निष्फलत्वात् इति भाव । 'अन्तरा' मध्य 'शरै निर्जघान' ॥

CHARCHA,

1 विमुक्तम् — वि + मुच + क्त कर्मणि । Thrown, released Qual आयुधम् ।

2 आशसित etc — आश सित shown, stated, शत्रो निर्जय, इतत । Victory over the enemy (i e Arjuna), आशसित ऽ दु निर्जय टै, बहु ।

Who stated their sure victory over the enemy, ते । qual वनेचरै ॥ वने चरन्तीति वन + चर + ट कर्त्तरि = वनचरा or वनेचरा, (the विभक्ति in वने is optionally retained by “तत्पुरुषे क्ततिवहुलम्”) । अनुक्त कर्त्ता of विमुक्तम् ।

3 एकावसरम्—अव + सृ + घ or अप् वाहुलकात् = अवसर time, opportunity एक अवसर प्रस्मिन् कर्मणि, वच् । तत यथा तथा । Adv qual विमुक्तम् ।

4 निर्जघान—निर् + ह्न + लिट् अ । He destroyed, shattered
Nom स । Its obj is आयुधम् ।

5 अन्तरा—An अव्यय meaning मध्ये । e, पथिमध्ये = when on the wing towards Arjuna

6 शरै—करणे ३या ।

7 क्रियाफलम्—क्रियाया फलम्, इतत् । उपमान of आयुधम् ।

8 अतिपातित काल—उपमान of स । If proper time is over-stayed or let pass over, then results of works cannot be achieved Proper time is one of the means to get success in works As improper time destroys our work so also Arjuna's arrows baffled theirs

9 Voice—तेन निज घ्ने कालेन क्रियाफलमिव &c

52 *Arjuna rich with arrows*

गतैः परिधामविभावनीयतां

निवारयद्भिर्विपदं विदूरगैः ।

भृशं वभ्रूवोपचितो वृहत्फलैः

शरैरूपायैरिव पाण्डुनन्दनः ॥ ५२ ॥

Prak — Easy

Prose — पाण्डुनन्दन, परिषामविभावनीयता गतौ विपद निवारयञ्चि विदूरगे
ब्रह्मफलै शरै — उपाये (सामादिभि उपायचतुष्टयै) इव — भृशमुपचित (वर्द्धित)
वभूभ ।

B eng — पाण्डुसूत अर्जुन, गूट वा फिप्र प्रयोगहेतु शत्रुव अदृशता
प्रांशु, विपदनिवारक, दूबलक्ष्यप्रवेशक आयताग्र शवसमूहदावा, येन
साम दान भेद दण्डरूप उपायचतुष्टयदावा अत्यन्त समृद्ध हईलेन ।

Eng — Arjuna the son of Pandu was enriched or glorious
with arrows as with the four expedients of सामन् (conciliation)
दान (gift) भेद (desension) दण्ड (justice or punishment) —
arrows whose courses were unnoticeable to the enemy, the
avorter of danger or attack, going a long range off and of long
tips as well

Expl — see Eng

Mall — 'पाण्डुनन्दन' अर्जुन 'परिषाम अविभावनीयता' लघुप्रयोगात्, अन्यत्र
गूढप्रयोगाच्च 'अदृश्यताम्' अप्रकाशता च 'गतौ, विपदम्' अनर्थ निवारयदभि, विदूरगे
दूरलक्ष्यगै, परमण्डलप्रविष्टैश्च 'ब्रह्मफलै' आयताग्रै महालामै ["फल
वाणायलाभयो" इति शास्त्रत] 'शरै, उपाये' सामादिभि 'इव भृशमु-
पचित' प्रब्रह्म 'वभूव' [अत्र शब्दमात्रसाधर्म्यात् प्रकृतप्रकृतश्लेषे । उपमा इति
केचित] ॥ ५२ ॥

CHARCHA

1 परिषाम अविभावनीयता गते — Refers to शरै and उपायै ।
The शर as well as उपाय are अप्रकाशता गत to others , शर is due
to the quick throwing of the warrior and the उपाय due to
the secret application thereof by the king

2 विपद् निवारयदभि —नि + वृ + णिच् + शब्द । Qual both शरै and उपायै । Both avert dangers (compare “आपत्प्रतिकारकारणै शरासनै निषण्णम् अनौलवाजिन समासेद्” &c sl 37 and 42) and save the appliers

3 विदूरगै —विदूर' गच्छन्तीति विदूर + गम + ड कर्त्तरि । Qual शरै and उपायै । The शर goes a long way off to its aim and the measures enter the enemy's circle

4 बभूव—भू + लिट् अ । Became Nom पाण्डु नन्दन ।

5 उपचित —उप चि + क्त कर्त्तरि । Enriched Qual पाण्डु नन्दन ॥ शरै is the उपमान of उपाय here

6 ब्रह्मफलै —फल in the case of शर means “tip” (वाशाय), and in the case of उपाय it means “results” ब्रह्मफल येषा, बहु । तै । One is of long tip and so dangerous to the enemy , and another of significant results , qual शरै and उपायै ।

7 उपायै,—उपमान of शर । करणै श्या । The उपाय in राजनीति are four—(1) साम (2) दान (3) भेद and (4) दण्ड । As one rich in the applications of उपाय is terrible and invincible to his foes, so one rich in arrows is a terror to his enemies

8 Voice—पाण्डु नन्दनेन उपचितेन बभूवे ।

53 *Arjuna's series of arrows*

दिवः पृथिव्याः ककुभा नु मण्डलात्

पतन्ति विम्बादुत तिग्मतेजसः ।

सक्लद्विकृष्टादथ कामुंकात् मुनेः

शराः शरीरादिति तैःभिर्भेनिरे ॥ ५३ ॥

Prak —Easy

Prose —शरा दिव प्रथिव्या ककुभा (दिशा) मण्डनात् नु, उत (अथवा) तिमन्तेजस (रवे) विम्बात् अथ (पलान्तरि) सन्नद्धिगृष्टात् कामुकात् (वा) सुने शरीरात् पतन्ति—इति ते (गथा) अभिनीनिरे ।

Beng —(फिप्रप्रयोगहेतु) गणसमूह এই বিতর্ক কবিতে লাগিল— শবঞ্জলি কি অস্ত্রবীক্ষ, বা পৃথিবী বা দিঙমণ্ডল, বা ববিবিষ বা একবাৰ আকৃষ্ট ধলু হইতে বা মুনি (অৰ্জুনেৰ) শৰীৰ হইতে পতিত হইতে লাগিল ?

Eng —(Owing to quick throwing of the arrows) the ganas guessed this—were the arrows falling from the heaven, the Earth's circuit or the circle of the quarters, or the sun's disc, or from the bow drawn only once or from the very body of the sage (Arjuna)

Expl —See Eng

Malli —‘शरा दिव’ अन्तरीचात ‘प्रथिव्या’ भूगोलात् ‘ककुभामण्डनात् नु’ दिशा मण्डलाद्वा ? ‘उत तिमन्तेजस’ अर्कस्य विम्बात् मण्डलाद्वा ? ‘अथ’ अथवा ‘सन्नद्धिगृष्टात् कामुकात् वा ‘सुने शरीरात्’ वा ‘पतन्ति इति ते’ गथा ‘अभिनीनिरे’ ज्ञातवन्त । अन्यथा कथमसी विश्वम् अन्तर्धाय शरा सम्भाव्यन्त—इति भाव (1) । [अत्र सर्वत शरसम्पातदर्शनात् सम्भावनया प्रथिव्यादीनाम् अन्ततमस्य अपादानलोत्प्रेक्षा । सा च प्रतीयमाना व्यञ्जकाप्रयोगात्] । नु शब्दादयस्तु स शये ॥

Notes on Malli,

1 The sense is—otherwise how can the arrows be possible to appear by covering the entire earth

2 Here owing to seeing of falling of arrows from all quarters there is surmise of अपादानत् 1 e, this is coming from

circuit of पृथिवी, दिग् etc And this is implied owing to absence of direct signification

Charcha

1. दिव —अपादाने प्रसी ॥ पृथिव्या, ककुभास—शेषे दृष्टी, related to मण्डलात् । मण्डलात्, विम्वात्, कासुंकात्, शरीरात्—all these take अपादाने प्रसी ।

2 पतन्ति—पत + लट् अन्ति । Aie falling Nom शर । The शर was so quickly executed from the shaft and so thickly did it cover all the spaces around that Ganas took it as if coming from heaven upwards (दिव) from the Earth's circuit (पृथिव्या मण्डलात्) from the circle of quarters (ककुभा मण्डलात्) or from the sun's disc (तिग्मतेजस विम्वात्) or from the bow only once drawn (सकृत् विक्रष्टात् कासुंकात्) or from the very body of Arjuna (सुने शरीरात्) ।

3 तिग्मतेजस —तिग्म तेज अस्य, बहु । तन्मात् । शेषे दृष्टी ।

4 सकृत्—an अव्यय meaning "once" Adv qual विक्रष्टात् (वि + कृष + क्त कर्मणि) ।

5, अभिसेनिरि—अभि + सन + लिट् इरे । Thought Nom ते ।

6 Voice—शरै पत्यते तै अभिसेने ।

54 *His arrows went past Himalaya through force but did not kill the गणाधिप ।*

गणाधिपानामविधाय निर्गतैः

परासुतां मर्मविदारणैरपि ।

जवादतीये हिमवानधोमुखै

कृतापराधैरिव तस्य पत्रिभिः ॥ ५४ ॥

Piose —मर्मविदारणे (मर्मभेदके) अपि, गणाधिपानाम परासुता (मरणम्) अविधाय निर्गतै तस्य (अर्जुनस्य) पत्निभि (शरै), कृतापराधैरिव अधीमुखै-
(सदृभि) जवात हिमवान् अतीये (अतिक्रम्य गत) ।

Beng —मर्मभेदक इहिलेउ, गणपतिगणेषु भवण ना घटाईया निर्गत अर्जुनेव शवसमूह, शक्रनाश कविते ना पाविषा लज्जाय अबोवदन इहियाई येन बेगे हिमवान (हिमालय पर्वत) पाव इहिया चलिषा गेल ।

Eng —Arjuna's arrows though vital rending still were as if of down cast face (through लज्जा) by not doing the result of killing the leaders of the ganas and hence these went passing Himalaya, very quickly

Mallī —‘मर्मविदारणैरपि’ मर्मस्थानानि एव विदारयद्भि अपीत्यथ ‘गणाधिपाना परासुता’ मरणम् ‘अविधाय’ अकृत्वा ‘निर्गतै’ । तेषामनर्त्तृत्वात् इति भाव । ‘तस्य’ सुनै’ पत्निभि’ शरै ‘कृतापराधैरिव’ स्वामिकाय्याकरणात् सापराधैरिव [इत्यतप्रच्चा] ‘अधीमुखै’ सदृभि ‘जवात हिमवान् अतीये’ अतिक्रमि तत् प्रविष्टमित्यथ । लज्जितस्य क्वचिन्निलयनम् उचितम् इति भाव ॥ ५४ ॥

CHARCHA

1 अविधाय — वि + धा + ल्यप् । having done न विधाय इति अविधाय । नञतत ।

2 निर्गतै — निर् + गम + क्त कर्त्तरि । तै । Qual पत्निभि । These went off by not killing the गणाधिप ।

3 परासुताम् — असु is प्राण and is always masc plural परागता असुन् यस्य, परासु, बहु — by “प्रादिभ्यो धातुजस्य बहुव्रीहिवर्वाचोत्तरपलोपश्च वक्तव्य” तस्य भाव इति परासुता with तल् । ताम् । Obj. of अविधाय ।

4 मर्म &c—मर्म is vital -वि + टारि + लुगट कर्त्तरि वाहुलकात् = विदारणम् । मर्मणा विदारणम् इ तत । तै । Qual. पत्रिभि । The पत्रिन् (arrows) were vital-rending, still these could not destroy the life of गणाधिप, for they were immortal Thus Malli says “नेषाम अमर्त्यत्वात्” । Hence the अव्यय अपि implies गर्हा (disregard) here

5 जवात्—हेतो प्रसी । यद्वा जवमाश्रित्य = जवात् । व्यप्लोपे प्रसी ।

6 अतीथे—अति + इ + लिट् ए कर्मणि । Its अनुक्त कर्त्ता is पत्रिभि and उक्तकर्म is हिमवान् । The arrows went without killing the Gana-leaders, but then these went past Himalaya

7 अधोमुखे—अधो मुखमेषाम्, बहु । तै , qual पत्रिभि । The arrow passing off piercing the aim were falling down so they were afterwards अधोमुख । hence this Surmise by the poet

8 कृतापराधौ—कृत अपराधौ , बहु । तै । The arrows are surmised as कृतापराध । Hence इव here implies उत्प्रेक्षा (surmise) The arrows gone piercing the गणाधिप could not kill them they were immortal and now when falling down with the waning of force they were अधोमुख (having their tips downwards), so the poet fancies that they were so through लज्जा in not being able to kill the Ganas for which they were directed by Arjuna Also compare “कृतशक्तिरधोमुखो गुरुत्वात् जनितव्रीड इवात्म-पौरुषेण”—XIII sl 33

9 Voice—तस्य पत्रिण निर्गता विदारणा अधोमुखा कृतापराधा हिमवन्तम् अतीथ ।

55 *His arrows hurt them only*

द्विषा क्षतीर्याः प्रथमे शिलीमुखा'

विभिय देहावरणानि चक्रिरे ।

न तासु पते विशिखैः पुनर्मुनेः

अरुन्तदत्वं महता ह्यगोचरः ॥ ५५ ॥

Prak — Easy

Prose — प्रथमे (प्रथमप्रयुक्ता) शिलीमुखा द्विषा देहावरणानि विभिय या क्षती चक्रिरे, मुने विशिखै तासु (क्षतिषु) न पुन पते । हि (यत) अरुन्तदत्वं सताम अगोचर (अविषय, अनभिप्रित इत्यथ), [यद्वा—(तथाहि) अरुन्तदत्वं (पोडितपीडन) सतामगोचर हि (खलु)] ।

Beng.—अर्जूनकर्तृक प्रथमप्रयुक्त बाणसमूह शत्रुव बर्म भेद कविय शरीरे ये कृत उरुपादन कविषाछिल, पश्चात्प्रयुक्त बाणसकल ताते पुनर्बाय आघात कविल ना (कावण पिष्ट पेषण अत्राय बटे) । (आब) पीडितेव पीडन महतेव अनभिप्रेतव बटे ।

Eng — The first set of arrows of Arjuna produced wounds in the body of the enemies after piercing their armours, but his later ones could not strike the same wounds, for striking an already-wounded place is 'undersirable to the good i.e, the good do not like to strike a wound again

Expl—See Eng

Malli — 'प्रथमे' प्रथमप्रयुक्ता इत्यथ 'शिलीमुखा' मुनिशरा 'द्विषा देहावरणानि' वर्माणि 'विभिय या क्षती' प्रहारान् 'चक्रिरे, तासु' क्षतिषु 'पुन' पश्चात् 'प्रयुक्ता' मुने विशिखै न पते' न पतितम् । पिष्टपेषणदोषापातात् इति भाव । तथाहि—'अरुन्तदत्वं' पोडितपीडन 'महता' सताम् 'अगोचर' अविषय 'हि'—सन् पीडितपीडा न कुर्वन्ति इत्यर्थ ["न हन्याद्व्यसनप्राप्त नात् न नातिपरिचतम्" इति

निषिधस्वरणात् इति भावः ॥ अरु ब्रण तुदतीति अरुन्तुद (ब्रणोऽन्निवा-
नीर्ममक) । 'विध्यरुषोस्तुद' इति खश् प्रत्ययः । 'अरुद्विषदजन्तस्य सुम्' इति
सुमागमः] ॥ ५५ ॥

Charcha

1 चतो —The base is चति meaning "wound" ता । obj.
of चक्रिरे ।

2 प्रथमे शिलीमुखा —Nom to चक्रिरे । The शिलीमुख (i e
allows) that were first directed by Arjuna towards his
enemies Note the various synonyms used here by our
poet for वाण 1, e, शर, पविन्, इषु, शिलीमुख, विशिख, वाण etc as in
canto XIII, to serve diff purposes of वाण ।

3 विभिन्—वि + भिद + ल्यप् । Having pierced

4 देहावरणानि—देहस्य आवरणानि (परिच्छेदा) । e, वर्म here, इतत् ।
Obj of विभिय ।

5 चक्रिरे—कृ + लिट् इरे । Made The root कृ is उभयपदी ।

6 ताम्—Refers to चति । अधि ७मी ।

7 पति—पत + लिट् ए भावे । अनुक्त कर्ता is विशिखै ।

8 अरुन्ददत्वम्—अरुम् is ब्रण । अरु तुदतीति अरुम् + तुद + स्वश्
कर्त्तरि = अरुन्तुद the tormentor of boils, तस्य भाव इति अरुन्ददत्वम् the
state of being a tormentor ofboils For the rules of खश् and
सुमागम, here See Malli Nom to भवति understood Construe—
अरुन्ददत्व महतामगोचर भवति । आर्त्तपीडन is always a sin, See Manu
quoted by Malli

9 हि—An अव्यय , may mean both अवधारण and हेतु । See
Prose "हि हेतावधारणे" इत्यमर ।

10 अगोचर —गोचर is विषय । अविद्यमान गोचर यस्य, बहु । विषय-
विशेषण of अरुन्दत्तम् । Difference in gender of उद्दिश्य and विषय
is due to the saying “उद्दिश्यविधेययो लिङ्गवचनेषु न तन्त्रता” ।

11 Voice—शिलीमुखे या क्षतय चक्षिरे विशिखा पेतु अरुन्दत्तने
अगोचरेण भूयते ।

56 *The Gana army thinned down thereby*

समुज्झिता यावदराति निर्यती

सहैव चापात् मुनिवाणस हति ।

प्रभा हिमांशोरिव पङ्कजावलिं

निनाय सङ्कोचमुमापतेश्चमूम् ॥ ५६ ॥

Prose —यावदराति समुज्झिता (शत्रुममसंख्यया मुक्ता) चापात् सह (सम्भूय)
निर्यती (निष्क्रामन्ती) मुनिवाणस हति उमापते चमू, हिमांशी प्रभा पङ्कजा-
वलिमिव सङ्कोचं निनाय ।

Beng —यतसंख्यक शत्रु ततसंख्याय विमुक्त अर्जुनेव बाण धनु
हृते मिलितभावे निष्क्रान्त हईया शिवेव सैगुके (अर्थात् प्रमथगणके)
संकुचित कविषा छिल (अर्थात् तथे तावा आंशिक पलायनपव हईले
तावा पांतला हईया गेल), येमन चञ्ज्रेव प्रेभा पद्मसमूहेव सङ्कोच
षटांश ।

Eng —Arjuna's host of arrows thrown in as many num-
bers as there were enemies and coming out simultaneously
from his bow thinned down the Gana army of Umapati i e,
Siva, like moon's rays causing contraction and thinning
down of lotuses

[N B —Just as lotuses contract and looks thinned at

the advent of moon's rays, so the gana-army mostly fled away and got thinned owing to the attack by Arjuna's missiles or arrows quickly and simultaneously thrown in numbers

Expl —See Eng

Mallī —यावन्तोऽरातय 'यावदराति' ["यावदवधारणे" अव्ययीभाव] । यावदराति यथा तथा 'समुज्झिता' अरातिसमसख्यया मुक्ता 'चापात्' सुनिकासुंकात् 'सह' + च्चृय 'एव निर्यती' निष्क्रामन्ती । ताडक् तस्य कौशलम् इति भाव [इग शतरि ङीप्] 'सुनिवाणस हति' उमापते चसु, हिमाशो प्रभा पङ्कजावन्निम इव सङ्कोच निनाय' प्रापयामास [टुहादित्वात् नयतिर्ङि कर्म क] ।

CHARCHA

1 समुज्झिता—सम + उज्झ + क्त कर्मणि । Thrown, sent, directed Qual सुनिवाणस हति ।

2 यावदराति—अराति enemy यतपरिमाणस्य इति यद् + वतुप् = यावान् as much as यावन्त अवातय इति यावदराति, commensurate to the enemy, अव्ययीभाव by the rule "यावदवधारणे"—यावत् leads in an अव्ययी when it implies measurement "अवधारणम् इयत्तापरिच्छेद" इति वृत्तिकार । Here there are two peculiarities—(1) There is no अव्यय in the compound though the samasa is an अव्ययीभाव । Compare—सप्तगोदावरम् । (2) The विग्रह is स्वपद though the case is one of नित्यसमास । Adv qual समुज्झिता । So many arrows were thrown that it seemed as many as there were enemies And the arrows were thrown so quickly that these seemed to go out all at a time from the चाप (सह निर्यती) ।

3 निर्यती—निर् + इ + शट् + ङीप् स्त्रियाम् । See Mallī Qual सुनिवाणस हति ।

4 चापात—अपादाने धनी ।

5 मुनिवाण &c—स हति 1S समूह । सुने वाण । इतत । तस्य स हति , इतत । Nom to निनाय ।

6 निनाय—नी + लिट् अ । Caused नी 1S a द्विकर्मक root, compare the list of द्विकर्मक roots in the following kaika “दृह्याच् पच् दण्ड् रुधि प्रच्छि चिब्रूशासु जिमय्यसुषाम् । कर्मयुक् स्यादकथित तथा स्यात् नीहृक्कष्वहाम्” । Its प्रधानकर्म 1S—सङ्घोचम् । And its अप्रधानकर्म 1S चसूम् ।

7 द्विमाशो प्रभा पङ्कजावलिम् इव—This उपमा suggests that though Arjuna was apparently terrible still he was not destructive to gana-army and has softness within, so that he will forgive the submissive and will spare the distressed or the flying, as द्विमासो प्रभा 1S to lotuses And गण army was charming and attractive to all like lotuses, but through fate they yield to mild Arjuna as lotuses yield to mild moon's rays

8 Voice—निर्धत्या वाणस हत्या सङ्घोच निन्ये (प्रधानकर्म 1S voiced by “न्यादे प्रधाने) ।

57. *Arjuna's arrows could not be averted
by the Ganas*

अजिह्वमोजिष्ठममोघमक्लमं

क्रियासु वञ्चीषु पथड् नियोजितम् ।

प्रसेहिरे सादयितुं न सादिताः

शरौघमुत्साहमिवास्य विद्विष ॥ ५७ ॥

Prose —सादिता विहिष (तस्य शत्रव, गणा इत्यद्य), अस्य (अर्जुनस्य) अजिह्वम् अजिष्टम् अमोघम् अक्रमम् वल्लीषु क्रियासु पृथक् निवीजितम् शरीघम् (तस्य) उतसाहसिव, सादयितु (नाशयितु) न प्रसेहिन् (न शक्नु) ।

Bneg —शक्रगण आक्रान्त हृष्टया अर्जुनेव उन्माहेव श्राय तदीय अवक्र, सावबन्तय, अवार्थसक्ता, अक्रान्त ओ छेदनभेदनादि कर्मेते विनियोजित शवज्जाल, नाश बबिते पाविल न ।

Eng —The enemy in the Gana-army being attacked could not destroy the straight, strong, sure untiring (i e, overworking) and variously applied (in the various acts of cutting, piercing &c) array of arrows of Arjuna like his unceasing enterprise

Expl —Arjuna's array of arrows were straight strong,sure, unceasing and applied in छेदन भेदन etc, so was his enterprise courageous, full of stamina, successful, untiring and applied as works demanded Now the Gana army being attacked by him could not ward off his arrows, nor could they diminish his enterpruise in the least He was great as a warrior and great as a तपस्वी ।

Malli —‘अजिह्वम्’ स्वरूपतो गत्या वा अवक्रम, अन्यत्र तु जिह्वस्थानप्रवृत्तौ न नवतीति अजिह्व, तम् । ‘अजिष्टम्’ अजिह्विन सारवत्तन तेजिष्ठ च । [उभयवापि तेजस्विन्शब्दात् विद्वन्तात् इष्टन् । “विन्मतोलुक्” इति (अत्र इष्टनि परे ?) विनो लुक् । टिलोपश्च] । ‘अमोघम्’ अव्यर्थम् ‘अक्रमम्’ निरन्तरव्यापारेपि अक्रान्त ‘वल्लीषु क्रियासु’ छेदनभेदन पातनादिकर्मसु ‘पृथक्’ भेदेन ‘निवीजितम्’—कर्मानु-गुह्येन विनियुक्तमित्यथ । अस्य मुने ‘शरीघम्’ उतसाहसम् औतसुक्यम् (?) ‘इव’, वीररसस्य स्थायिभावभूत प्रयत्नविशेषम इवेत्यथ, ‘सादिता’ कर्षिता ‘विहिष’ शत्रव-

'सादयितु' प्रतिकत्, 'न प्रसेहिर' न शक्नु । तस्य उत्तसाहवत एव शत्रवर्ष
दुर्घर्षम् अभूत इति भाव ॥ ५७ ॥

CHARCHA

1 अजिह्वम्, अजिह्वम्, असोचम्, अक्षयम्—These Qual both शरीरम्
and उत्तसाहम् । अजिह्वम् power अजिह्वम् + विनि मत्वर्थे = अजिह्विन् । तत्
अजिह्विन् + इहन् = अजिह्वि (with elision of विन् by the rule "विन्मतो
लुक्", as also with elision of अम् portion of अजिह्वम्) । See Expl
and Mallinath for their meanings in each case

2 बह्वीषु क्रियासु निजोजियतम्—Qual both शरीरम् and उत्तसाहम् ।
As शरजाह is applied in the works of हृदिन, भेदिन, पातन &c, so उत्त-
साह is applied in works as meccesity arises See Malli His
determination to conquer the enemies, and penance therefor
gave him उत्तसाह । In fact as a वीर he was full of उत्तसाह so
necessary for वीरस or battle

3 प्रसेहिर—प्र + सह + लिट् इरि could withstand Nom
विद्विष ।

4 सादयितुम्—सद् + शिच् + तुमुन् । To remedy or to destroy

5 सादिता —सद् + शिच् + क्त कर्मणि । Qual विद्विष । Though
attacked by Arjuna, the Gana could not evade this

6 Voice—सादितै विद्विडभि प्रसेहि ।

58 Arjuna appeared terrible to all fighters

शिवध्वजिन्यः प्रतियोधमग्तः

स्फुरन्तमृगेषु मयूखमालिनम् ।

तमेकदशस्थमनेकदेशगाः

निदधुरर्कं युगपत् प्रजा इव ॥ ५८ ॥

Prak,—शिवञ्जिन्य त अग्रत स्फुरन्त निदधु [Siva's army one and all saw him in front] This is what should be, nothing strange in it—अर्कं प्रजा इव युगपत् प्रतियोधन् अग्रत स्फुरन्त निदधु [Each one of the army saw him face to face like the sun seen face to face by all people] Perhaps he shifted place every moment and appeared so—एकदेशस्य तम् अनेकदेशगा प्रजा इव [The people were in various places but Arjuna was in one place Still everyone of them looked him as standing face to face] Then it is strange indeed—उग्रिष्ठमयूखमालिनम् तम् (अर्कमिव युगपत् प्रजा निदधु) [He was all-dazzling with his terrible shining arrows that were like sun's rays, so he appeared like the sun that has dazzling with his pencils of rays]

Prose —अनेकदेशगा शिवञ्जिन्य उग्रिष्ठमयूखमालिनम् एकदेशस्य तम्, अर्कं (अनेकदेशगा) प्रजा इव युगपत् प्रतियोधन् अग्रत स्फुरन्त निदधु ।

Beng —अनेकस्थानसु हवसेन। किवणावलीव श्राय उग्रेशुशोभित एकदेशसु अर्जुनके, अनेकदेशसु लोकगण येमन किवणमण्डित सूर्याके युगपत् सन्मुखे देगे, तद्रूप प्रत्येक षोक्तावई सन्मुखे दीप्यमान देखिते लागिल ।

Eng —Siva's army though stationed in many places still all of them saw Arjuna though remained in one single place as shining face to face in front of each warrior like the sun appearing simultaneously to all people though in different places , And Arjuna was dazzling with his terrible arrows that were like pencils of rays, as sun has arrow like lines of rays

Exple—See Prak and En

Malli —‘अनेकदेशगा’ नानादेशस्था ‘शिवव्रजिन्य’ हरसीना । उद्येषव मयखा इव [इति उपमितसमास] । अन्यत्र (सूर्यपक्षे) तु—उद्येषव इव मयूखा [इति मयूख्य सकादित्वात् समास] । तेषा माला अन्यस्तीति तम ‘उद्येषमयूख-मालिसम’ [वीच्चादित्वात् इनि] ‘एकदेशस्थस’ एकत्रैवस्थित ‘त’ सुनिम ‘अर्कं प्रजा इव युगपत्, प्रतियोध’ योध योध प्रति [“अव्यय विभक्ति—” इत्यादिना प्रत्यये वीप्सायामव्ययीभाव] ‘अगत स्फुरन्त निदधुः’ दृष्टयु । यथा एकोर्क एकत्रैव स्थितोपि नानादेशस्थानामपि प्रतिपुरुष सम एवात्र वसते इति युगपत् प्रतीयते, तद्वत् वाणवधौ मुनिरपि प्रतियोध तथैव प्रत्यभात् इत्यय (1) ॥ ५८ ॥

Notes on Malli

1 The sense is—As one sun stationed in one place appears simultaneously to all the people of various countries and each has the luminary as before him only, so the sage (Arjuna) throwing arrows appeared to each and every warrior

CHARCHA

1 प्रतियोधम्—योध warrior योध योध प्रति इति प्रतियोधम्, वीप्सायामव्ययीभाव । Adv Qual स्फुरन्तम् । He shone separately to all warriors so quickly he faced and threw arrows on all of them and so dazzling did he appear by his shining weapons

2 स्फुरन्तम्—स्फुर + शट् स्फुरत् shining तम् । Qual तम (which refers to मुनिरुप अर्जुन) ॥ He was not only स्फुरत् but अगत स्फुरत् । Thus अगत (an अव्यय here) qualifies the verb in स्फुरत् ।

3 उद्येषु etc—इषु is वाण । मयूख is rays (किरण) । उद्या इषवः कर्मधा । उद्येषव मयूखा इव, उपमितसमास by “उपमित व्याघ्रादिभि सामान्या-

प्रयोग” । तेषा माला । सा अस्तास्य इति उद्येषुमयूखमाला + इनि मत्वर्थे (त्रौच्चादि)
See Malli तम् । Arjuna's bright arrows ware like so many
rays स्यपत्ने उद्येषव इव मयूखा, मयूरव्य सकादित्वात् समास । Rest as
before Sun's rays' are like arrows Note that त्रौच्चादि list
includes माला but not मयूखमाला, so strictly speaking (by the
maxim “यद्गणवता प्रातिपदिकेन तदन्तविधिप्रतिषेधात्”) माला will take इनि
but not compound ending in the word माला । So we suggest
this procedure here - उद्येषुमयूखेन मत्वन्ते शोभन्ते इति उद्येषुमयूख + मत्व +
णिनि कत्त रि माधु कारिणि = उद्येषुमयूखमालिन् । तस । Qual both तस and
अकर्म ।

4 अनेकदेशगा —अनेकदेश + गम + ड कर्त्तरि । qual शिवञ्जिन्य
and प्रजा ॥ प्रजा here means जना ।

5 एकदेशस्थम्—एकदेशे तिष्ठतीति एकदेश + म्या + क कर्त्तरि = एकदेशस्थ ।
तम् । qual तम् and अकर्म ।

6 निदग्ना —नि + व्यै + लिटउस । Here it means “दृष्ट्यु” acc
to Malli , better take it to mean ‘thought that they were
seeing”, compare “अनुचरो राजराजस्य दव्यौ”—Meghaduta व्यायति,
अव्यासीत्, व्यासति &c

7 युगापत्—an अव्यय meaning simultaneously Adv qual.
निदग्ना ।

8 Voice—ञ्जिनोभि अनेकदेशगामि प्रजामि अकर्म इव एकदेशस्थ
मयूखमाली स निदग्ने ।

59 *The Gana-army shattered*

मुनेः शरीरेण तदुग्रं ह्रसा

वलं प्रकीपादिव विष्वगायता ।

विधूनितं भ्रान्तिमियाय सङ्गिनी

महानिलेनेव निदाघजं रजः ॥ ५६ ॥

Prak—Eazy

Prose —प्रकोपात् इव (रीघादिव) विष्वक् (समन्तात्) आयता (आगच्छता)
उयर हसा मुने शरीघेन, महानिलिन निदाघज रज इव, विधूनित (व्याहृत) तद
वल (प्रमथसैन्य) सङ्गिनीम् (अनुवन्धिनीम्, अविच्छिन्नमित्यथ) भान्तिम् इयाय
(प्राप) ।

Beng —मुनि अर्जुनेव तीव्रवेग शवजाल येन बोववणतः चावि-
दिके प्रसृत हईया आगत हईल तादृश शवजाल बर्तुक आहत सेई
प्रमथसैन्त्र वात्याकर्तुक आहत ग्रीष्मकालीन धूलिव श्राय, अविच्छिन्न प्राप्ति
(त्रयि) प्रापु हईल ।

Eng —Arjuna's speedy array of arrows spread all around
as if through angel, being struck by such arrows that Gana-
host attained unceasing whirling like summer-dust whirling
constantly being scattered by a terrible hurricane

Expl —See Eng

Mall —‘प्रकोपात्’ अमर्षात् ‘इव, विष्वक्’ समन्तात् ‘आयता’ आगच्छता
‘उयर हसा’ तीव्रवेगेण ‘मुने शरीघेन’ उक्तविशेषणेन ‘महानिलिन’ वात्यया
‘निदाघज’ योष्मोत्य ‘रज इव विधूनित’ व्याहृत ‘तदवल’ प्रमथाना सैन्य
‘सङ्गिनीम्’ ग्रायुवन्धिनीम् अविच्छिन्नमिति यावत् ‘भान्तिम्’ अनुवस्थानम् ‘इयाय’
प्राप ॥ ५९ ॥

CHARCHA

1 शरीघेण—शराणा (वाणानाम) ओघ (समूह) इ तत । तेन । अनुक्ते
कर्त्तरि श्या, अनुक्त कर्त्ता of विधूनितम् ।

2, उयर हसा—र हस 18 वेग । उयर र ह यस्य, बहु । तेन । Qual,
both शरीघेण and महानिलिन ।

3 तद वलम्—Refers to प्रमथसैन्य ।

4 प्रकोपात्—प्र + कुप + घञ् भावे = प्रकोप anger, तस्मात् । हृतो प्रनी ।

5 विष्वक्—There is an अव्यय word विष्वक् ending in ग which is primitive (अद्गतपद्म प्रातिपदिक meaning सर्वतोभाव) । This suits here, the ग being changed into क by “वावसाने” and the क returning to ग by सन्धि । Again विषु is also an अव्यय and a primitive meaning सर्वतोभाव । विषु अञ्चतीति विषु + अञ्च + क्तिन् कर्त्तरि = विष्वक् (प्रातिपदिक) which also by some treated as an अव्यय । The च changing into क by “क्तिन् प्रत्ययस्य कु” and we get विष्वक् and सन्धि alters क into ग । We prefer the first derivation Qual the क्रिया in आयता । For a similar use compare “विष्वङ् मोह स्थगयति कथ मन्दभाग्य करोमि”—uttara, and “कचाचितौ विष्वगिवागजौ गजौ” I 36

6 आयता—आ + द + शट् । तेन । qual शरौघेण and मलानिलिनः । or आ + यस् + क्तिप् = आयत, spreading, तेन । The second sense suits better for शरौघ was already आगच्छत (comp ‘प्रसेहिरे सादयितु न सादिता शरौघसुतसाहमिवास्व विद्विष”—sl 57), now is the time for शरौघ to spread all around so as to make the वल reel on

7 विध्नतम्—वि + ध्नू + णिच् + क्त कर्मणि । Being agitated or struck Qual वलम् and रज ।

8 इयाय—इ + लिट् अ । Attained Nom वलम् and रज । Its obj as भ्रान्तिम् (=whirling)

9 सङ्गिनीम्—सञ्ज + घञ् = सङ्ग attachment स अस्ति अस्या इति सङ्ग + इनि मत्वर्थे + ङीप् स्त्रियाम् = सङ्गिनी unceasing, continual ताम् । qual भ्रान्तिम् । 01—सञ्ज + णिनि कर्त्तरि साधुकारिणि स्त्रियाम् बाहुलकात् =

सङ्गिनो, and Panini writes the sutra “समानतीर्थे वासी” । 01 सञ्ज + आवश्यके णिनि । 01 सञ्ज + णिनि कर्त्तरि ग्रन्थादित्वात् स्त्रियाम् । In these case कुत्व comes either by “न्यङ्क्तादीनाञ्च” or “वाहलकात्” । See मुखसङ्गिनम् in Sak V Though यञ्चादि list does not include सञ्ज still it is sometimes treated as आह्लातिगण , compare Mallinatha (“सर्वत्र यञ्चादित्वात् णिनि ”) under ‘मन्थीनि चेतसाम्’ in Bhatti VI 75 Similarly we may derive हारिन्, वादिन्, ध्वसिन् कानिन् &c

10 निदाघज रज —नितरा दहते अस्मिन् इति नि + दह + घञ् अधिकरणे = निदाघ summer, घ in this sense is substituted for ह by the rule “न्यङ्क्तादीनाञ्च” । Comp “मनसिजनिदाघप्रसरयो ” in Sak III 8 निदाघ + जन + डकर्त्तरि = निदाघजम् । qual रज । Dry summer dust is easily raised and whirled by strong wind of that time This is a natural phenomenon then उपमान of वलम् ।

11 Voice—तेन वलने विधून्वितेन भ्रान्ति ईद्रे निदाघजेन रजसा इव ।

60 *They thus could not ascertain his throwing of arrow*

तपोवलेनैष विधाय भ्रूयसी

तनूरदृश्या. स्विदधून्निरस्रति ।

अमूथ्य मायाविहतं निहन्ति न

प्रतीपमागत्य किमु स्वमायुधम् ॥ ६० ॥

Prak —Easy

Prose —एष (सुनिद्रपौर्जन) तपोवलेन भ्रूयसी अदृश्या तनू विधाय इधून् निरस्रति स्वि ? अथवा अमूथ्य मायाविहत स्वम् आयुध प्रतीपमागत्य न निहन्ति किमु ?

Beng —युनिवेश এই অর্জুন তপোবলে অনেক অদৃশ্য দেহ সৃষ্টি কবিষা (চাৰিদিগ হইতে) বাণক্ষেপ কৰিতেছে কি ? অথবা এর মাষাপ্রভাবে প্রতিহত হইয়া আমাদেবই আয়ুধসমূহ কি পৰাবৃত্ত হইয়া আমাদেব নিহত কৰিবে ?

Eng —Is this ascetic (Arjuna) throwing arrows (on all sides) by creating several invisible bodies by his power of penance , or being retarded by his Maya, are our own weapons returning back to kill us ?

Expl —See Eng and note 10

Mallu—अथ विभि विशिषकमाह, तप इत्यादिना—एष 'मनि 'तपोवलेन' तप सामर्थ्येन 'भूयसी' बह्वो 'अदृश्या तनू' आत्मन शरीराणि 'विधाय' सृष्ट्वा 'इधुन् निरस्यति स्त्रित्' क्षिपति किम् ? अथवा 'अमुष्य' अस्य मुने 'मायाविहत' मायया विहत प्रतिहत 'स्त्र' स्वक्रीयम् 'आयुध प्रतीप' प्रतिकूलम् 'आगत्य' प्रत्याहृत्य इत्यर्थ 'न' अस्माक 'निहन्ति किम्' ["जासिनिप्रहण—" इत्यादि सूत्रेण (? शेषविवचाया) कर्मणि षष्ठी (?) । शेषाविवचायान्तु द्वितीया] ॥ ६० ॥

CHARCHA,

1 तपोवलेन—तपस बलम्, इतश् । तेन , करणे ३या ।

2 विधाय—वि + धा + ल्यप् । Having created

3 भूयसी —बहु + ईयस् + डीप् स्त्रियाम् = भूयसी । Qual तनू ॥

Both तनु and तनू (fem) are correct , obj (कर्म) of विधाय ।

4 अदृश्या —दृश् + क्यप् कर्मणि = दृश्य । न दृश्या , नजतत् , qual तनू ।

5 स्त्रित्—An अव्यय denoting प्रश्न as in Sak V "आहो स्त्रित् प्रति-बन्धन्" । or it denotes विकल्प like the अव्यय word "नु" as in "मरुता पति स्त्रित् उताहिमाथ" &c.

6 निरस्यति—निर् + अस (क्षेपेदिवादि) + लट् ति । निरस्यते is also correct here by the varṭtika “उपसर्गादस्यत्सञ्चोर्वेति” see also समूहन् in sl 50 Nom एष ।

7 मायाविहृतम्—मायया विहृत (प्रतिहृतम्), इत् । Qual आयुषम् ।

8 निहन्ति—नि + हन + लट् ति । Nom आयुषम् ।

9 न—Either 2nd case and 6th case plural, we can have 6th case (षष्ठी) by ष्विविवाच्चा of कर्म in the case of नि + हन, see Malli, otherwise by कर्म विवाच्चा we have द्वितीया only

10 किमु—An अव्यय here denoting प्रश्न । Thus मेदिनी says “प्रश्ने निषेधे वितर्के निन्दायाच्च किमुस्यात्” । Also compare “किमु भौरु अरार्थसे” in Bhatti, and see our notes under किमु in XIII sl 56

The arrows were innumerable and surrounded the गण from all sides, so they ask “were our own arrows put back towards us by his creation of माया” ? or he created several invisible bodies and threw weapons simultaneously from all these.

11 Voice—इषव एतेन निरस्यन्ति विहृतेन स्त्रेण आयुधेन निहन्यते ।

61 Or did the gods side him and threw so many arrows ?

हृता गुणैरस्य भयेन वा मुनेः

तिरोहिताः स्वित् प्रहरन्ति देवताः ?

कथं न्वमो सन्ततमस्य सायका

भवन्त्यनेके जलधेरिवोर्मयः ॥ ६१ ॥

Prak —Easv

Prose —वा (अथवा) अस्य सुने गुणै हता भयेन वा तिरोहिता देवता प्रहरन्ति स्मित ? (अन्यथा) अस्य अमी सायका जलधे जर्मय इव कथ नु सन्ततमनेके भवन्ति ।

Beng —अथवा मुनि अर्जुनेव गुणे आरुष्ठ वा तदीय भवे विद्यमान देवतागण तिवोहित हईया शवप्रहाव कवितेहेन कि ? अत्रथा एव एई शवज्जाल समुद्रेव उर्मिव ग्राव केमन कविषा निमत पतित हईतेहे ।

Eng —O! are gods throwing arrows being concealed here, attached as they are to him either through his merits or through fear of him (i e, of his prowess), otherwise how can his arrows do constantly become many like the waves of oceans

Expl —As waves of seas constantly multiply on and on, so his arrows were multiplying on , so the ganas guess that these may be thrown by concealed gods come over to his side either attracted by his merits or through fear of him

Mall —यदा 'अस्य सुने गुणै' शान्यादिभि 'हता' आरुष्टा वशीकृता इति यावत् 'भयेन' भीत्या वा, भयात् विभ्यत्य एवेत्यर्थ 'देवता तिरोहिता' सत्य प्रहरन्ति स्मित ? तत् कृत ?—अन्यथा 'अस्य' सुने 'अमी सायका जलधे' जर्मय इव कथ नु सन्ततमनेके' अस ख्या "भवन्ति" ? एतच्चोक्तान्यतमासम्भवे न सम्भवतीत्यर्थ : किमिति पृच्छन्त्योदेवता युध्यन्ते इत्याह—'गुणै हता भयेन वा' । एतेन गुणै आवर्तिता प्रीत्या विभ्यत्य अस्मात् वर्त्माना वा इत्यर्थ । किमस्य वितर्कतयस्य मूलमित्याह—कथमिति, 'अस्मात् कथ जलधे जर्मयो यथा, एकस्यैव सायका सन्ततम् अतिवहवो भवन्ति ! एतच्चोदयम् अन्यसपक्षसम्भवे न सम्भवति इत्यर्थ (1) । [एकशब्दस्य एकशब्दे कृते एकै इति रूपम इति केचित । नु शब्द तु अन्यार्थे] ।

Notes on Malli

1 The sense is—this conclusion cannot be possible by taking other alternatives

CHARCHA

- 1 हता - ह + क्त कर्मणिस्त्रियाम् = हता won over Qual देवता ।
- 2 गुणै, भयेन—करणे or better अनुक्ते कर्त्तरि ङ्या । The gods sided him either won over by his merits or through fear of his strong penance See description of Arjuna's strong penance in canto XII sl 3-17
- 3 तिरोहिता —तिरोच् + धा + क्त = तिरोहिता concealed As Ganas were not seeing another there, so they guessed that concealed (invisible) Gods are also fighting for him
4. प्रहरन्ति - प्र + हृ + लट् अन्ति । are striking, Nom, देवता ।
- 5 कथ नु—किम् + यस्मु । 1, e, केन प्रकारेण । तृतीयान्तमवायम् । ङ्या करणे । कारण of the क्रिया in भवन्ति । नु indicates a question “नु प्रुच्छाया विकल्पे च” इत्यमर । कथ नु is thus equivalent to न केनापि प्रकारेण—by no means, comp “कथ नु शक्योनुनीयो महर्षे ”—Rag II 54 Or कथ meaning “how” ends in interrogation, नु implies वितर्क here Thus the two implies वितर्कगर्भं प्रश्न । Also Compare “कथ नु ते करोयमासुक्तविवाहकौतुक ”—Kumara

6, सन्ततम्—सम् + तन + क्त = सन्तत or सतत । तत यथा तथा । Adv, Qual भवन्ति । How could the arrows be unceasingly falling,

7 भवन्ति—भू + लट् अन्ति । Becoming, Nom, सायका । Bhattoji reads पतन्ति here for भवन्ति । And indeed पतन्ति gives a better sense of the situation here,

8 अनेके—Pred to सायका । एक is one न एक इति अनेक' । अनेकश्च अनेकश्च अनेकश्च इति इति अनेके by एकशेष इति । अनेके by नञत्वत् is unsound, for acc to grammar एक being masc sing, अनेक should be so, compare न ब्राह्मण इति अब्राह्मण, न वृक्षा अवृक्षा and the Panini-rule 'अनेकमन्यपदार्थे' । This may be also inferred from the rule 'परवस्त्रिङ्ग इन्धततपुरुषयो' and the maxim "उत्तरपदार्थ प्रधानस्तत्पुरुष" । Thus also Bhattoji in his Manorama says "सर्वथापि नञसमासस्य उत्तरपदप्राधान्य भाष्योक्त नान्यथयितव्यम् । अतएव 'अनेकमन्यपदार्थे' इत्यत्र अनेकशब्दादेकवचन प्रयुक्तम कथं तर्हि "पतन्त्यर्न के जलधेरिवोर्मय अनेकश्च अनेकश्च अनेकश्च इत्येकशेषात्" ।

9 जलधे जमय इव = उपमान of सायका । जमि is both masc and fem, so there is no defect in the उपमा here, The flow of arrows was unceasing and continuously many like the unceasing constant flow of sea-waves, Both attack and strike others but do not necessarily kill them

10, Voice—देवताभि प्रङ्गियते सायकै भूयते जमिभिरिव

62 *The ganas apprehended destruction
from Arjuna*

जयेन कञ्चिद्विरमेदयं रणात्
भवेदपि स्वस्ति चराचराय वा ।
तताप कीर्णा नृपसूनुमार्गणैः
इति प्रतर्काकुलिता पताकिनी ॥ ६२ ॥

Prak—Easy,

Prose—कञ्चित् अयं रणात् जयेन विरमेत् ? अपि वा चराचराय स्वस्ति

भवेत् ? इति प्रतर्काकुलिता नृपसूनुमार्गथै क्रीर्णा पताकिनी (सेना) तताप (ताप तेज) ।

Eng —एकि सकलके जय कविषा बुद्ध हईते निवृत्त हईवे एवं चवाचव जगतेव किश्वस्ति (अर्थां मङ्गल) हईवे—एईतावे वितर्क विह्वल सेनागण नृपनन्दन अर्जुनेव बाणे व्याप्त हईषा पवितप्र हईते लागिल । (अर्थां प्रार्थना कवि ए जय कविषा बुद्धे निवृत्त होक् एवं जगतेव श्वस्ति होक्) ।

Eng —Should he desist from battle by conquering us ? Should there be good to the moveable and immoveable world ?—thus disturbed by guesses the gana army pervaded by the arrows of the prince Arjuna attained distress,

Expl —Easy, see Eng

[N, B,—We wish his cessation of battle just after victory and peace as well to the world],

Malli —‘कश्चिदय वा रणात् जयेन विरमेत्’ अस्मान् जित्वा कश्चिदय युद्धमुपस हरेत् ‘अपि चराचराय स्वस्ति भवेत्’ अपि स्थावरजङ्गम जगत न विनश्येत् इत्यर्थ [अपिशब्द सम्भावनायाम् । प्रार्थनाया लिङ्] ‘इति’ अनैकप्रकारेण ‘प्रतर्काकुलिता’ पूर्वोक्ता ये वितर्कास्तै आकुलिता विह्वला । अत्र सहेतुक विशिषणमाह ‘नृपसूनुमार्गथै’ अजुनवाथे ‘क्रीर्णा’ क्षिप्ता ‘पताकिनी’ सेना किरातपतेरिति शेष । ‘तताप’ ताप प्राप ॥

CHARCHA

1 जयेन—करथे र्था ॥ रणात्—अपादाने धूमौ ।

2 कश्चित्—An अव्यय denoting कामप्रवेदन 1, e, स्वाभिप्रायाविष्करण । Thus Amara says “कामप्रवेदने कश्चित्” । Here “अयं जयेन रणात् विरमेत्” is the object of the speaker (स्वाभिप्राय) and thus he

discloses (आविष्कार) by कञ्चित् । In ordinary language we put it in an interrogative way e, g, “जयकरिणा निवृत्त इदमे तो &c, । That is, the speaker plays for रणनिवृत्ति just after जय, and he does not wish wholesale massacre Hence लिङ् in विरमेत् (वि+रम+लिङ्यात्) and भवेत् is to denote प्रार्थना (ending in इच्छा) as in Malli Similarly अपि denoting सम्भावना ends in प्रश्न here

[N B —Note that विरम takes परस्मैपद by the rule “व्याड-यतिभ्यो रम ”] ।

Note that Malli in Raghu VI and Vallabha in Rag V take कञ्चित् as प्रश्ने वा कोमलामन्त्रये ।

3 चराचराय—चरन्तीति चरा (पचाद्यच्), न चरा अचरा, नञतत । चराश्च अचराश्च, इन्द्र । तस्मै । स्वस्ति शब्द योगे ऋषीं by “नम स्वस्ति स्वाहा स्वधा स्ववषड् योगाच्च” ।

4 तताप—तप (भ्वादि) + लिट् अ । Attained ताप । Nom पताकिनौ । We avoid दिवादि तप here for that usually denotes ऐश्वर्य्य and is आत्मनोपद, whereas भ्वादि तप is (तापे) परस्मैपद । Though poets use दिवादितप as तापे, still it is आत्मनोपद ।

5, कौर्षा—कृ + क्त कर्मणि स्त्रियाम = कौर्षा thrown aside, scattered (acc to Malli), sl 63 (निरस्त वल) supports this , but it may also mean व्याप्त (pervaded) And this sense suits here (see sl 59) For this sense of कौर्ष, compare “जटाना कौर्षया क्लेशे”—in XI, sl, 3, Qual पताकिनौ ।

6 नृपसूनुमार्गणे—नृपसूनो (अजुनस्य) मार्गणा , तै । अनुक्तकर्त्तरि श्या ।

7, इति—An अवयव meaning अनेन प्रकारेण ।

8, प्रतर्काकुलिता = प्रतर्केन (वितर्केन) आकुलिता, इतत । Qual,
पताकिनौ ।

9, Voice—अर्जुनेन विरम्यते स्वस्ति भूयते पताकिन्या तेषु & easy,

63 *The scattered army could not shine*

अमर्षिणा कृत्यमिव क्षमाश्रयं

मदोद्धतेनैव हितं प्रियं वचः ।

वलीयसा तद्विधिनेव पौरुषं

वलं निरस्तं न रराज जिष्णुना ॥ ६३ ॥

Prak, — जिष्णुना (अर्जुनेन) निरस्तं तत वलं न रराज [The gana-army scattered or pressed on one side by Arjuna could not shine, recover or rally], How is this ? — अमर्षिणा (निरस्त) क्षमाश्रयं कृत्यमिव [this is like an enraged person setting aside or totally losing a result to be achieved by forgiveness only], This abstract idea is too much forme — मदोद्धतेन (निरस्त) हितं प्रियं वच इव [This is like a haughty one ignoring a good salutary speech, As a haughty one avoids for ever a good saying (cp “उपदेशो हिमूर्खाणां प्रकोपाय न शान्तये) and it does not get footing on him, so the scattered army could not hold themselves against Arjuna], Now I follow you—वलीयसा विधिना निरस्तं पौरुषम् इव [Again as powerful destiny foils manliness so that it cannot stand again (“न च देवात परं वलम्”), so Arjuna ousted the Gana-army and it could not rally at all],

Prose,—जिष्णुना (अर्जुनेन) निरस्तं (विचित्रं) तत वलं (गणसैन्यम्, किरातसैन्यमित्यर्थं), अमर्षिणा (निरस्त) क्षमाश्रयं कृत्यमिव, मदोद्धतेन (निरस्त)

हित प्रिय वच इव, वलीयसा (प्रवलीन) विधिना (निरस्त) पौरुष इक
न रराज ।

Beng — अर्जून कर्तृक विक्षिप्तु किवातकपी गणसैत्र आब विवाङ्क
कविते पाविल ना (अर्थां माथा चाडा दिते पाविल ना), अर्थां येमन
क्रुद्ध व्यक्ति कर्तृक पवित्यक्त क्षमासाध्य व्यापाव नष्ट ह्य, येमन मदोद्धत
व्यक्ति कर्तृक हित ओ मनोहावि वाक्य दूवे क्षिप्तु ह्य एवं बलवान् दैव
कर्तृक पूकषकाव विहत ह्य तेमन अर्जून कर्तृक गणसैत्र विक्षिप्तु
हईल ।

Eng.—As a work to be gained by forgiveness is set aside
by an enraged one and is lost for ever, as a good salutary
word unheeded by a haughty one never finds footing
(in his mind), and as powerful destiny prevails over man-
liness (and unnerves it), so the gana or kirata army
scattered by him could not rally (at all),

Expl — See Prak and Eng

Mallī — 'विष्णुना' अर्जुनेन 'निरस्त' क्षिप्त 'तदवल' किरातसेन्य 'न रराज' ।
'किमिव' ? केन क्षिप्त न शोभते ? 'अमर्षिणा' क्रोधवता निरस्त 'क्षमाश्रय' शान्ति-
साध्य कृत्यमिव' कार्यमिव । यथा क्षमासाध्य हि कृत्य सामर्षं निरस्तते तच्च
निरस्त न शोभते । यथा च मद पौरुषादिधर्म तेनोद्धत अवलित तेन 'मदोद्धतेन'
पु सा 'हित प्रिय वच' प्रियवचनम् एव निरस्त तिरस्कृत न राजते । 'वलीयसा'
वलवत्तरेण च 'विधिना' दैवेन 'पौरुषम् इव' निरस्त सत न राजते । वलीयसा
दैवेन प्रतिहतपुरुषवापारस्य नैष्फल्यतः । जिष्णुरपि तथा वलीयान् इति भावः ।
मालीपमा ॥ ६३ ॥

CHARCHA

1 अमर्षिणा—रुष + घञ भावे = मर्ष toleration, forbearance. न
मर्ष, अमर्ष anger, अमर्ष अस्ति यस्य इति अमर्ष + मत्वर्थे इति = अमर्षिन् and

angry person तेन । उपमान of जिष्णुना । Both are अनुक्त कक्षा of निरस्तम् ।

2 चमाश्रयम्—क्षमा आश्रय (विषय) यस्य, बहु । Qual कृत्यम् । चमाश्रय कृत्यम् is उपमान of तत बलम् । तत बलम् refers to gana-army now turned to a kirata army, for Siva was now transformed to a Kiratapati, यथा अमर्षिणा निरस्त क्षमासाधः कृत्य न राजते, तथा श्लोघत जिष्णुना निरस्त बल न रराज ।

3, मदोद्धतेन—मर्देन (अहङ्कारेण) उद्धत, शतत । Adj used substantively उपमान of जिष्णुना । As such person disregards and throws aside हित वच and so it does not shine to him so तपस्यो-हलित Arjuna set aside the army to lose ground

4, वलीयसा—बल + इनि मत्वर्थे = बलिन having strength बलिन + चैयमुन् = वलीयस् the stronger तेन । Qual विधिना ॥ विधिना is उपमान of जिष्णुना । As powerful दैव destroys and upsets one's manliness for good, so favoured by fate (i, e, Siva's pleasure for his तपस्या) Arjuna unnerved the Gana-army by his arrows Thus all the three similes are very apt here with respect to Arjuna

[N B —जिष्णु like अनीलवाजिन, सव्यसाचिन् &c is a name of Arjuna, the son of king Pandu, and now a मुनि, it is aptly used here for अजुन was now in a victorious position]

5, निरस्तम्—निर् + अस क्षेपे (दिवादि) + क्त कर्मणि = निरस्तम् having set aside, scattered Qual बलम्, कृत्यम्, वच and पौरुषम् ।

6 रराज—राज + लिट् अ । Nom बलम् ।

7 Voice —निरस्तेन चमाश्रयेण कृत्येन इव बलिन न रेजे &c easy,

64 *The army deeply pressed by Arjuna*

प्रतिदिशं प्लवगाधिपलक्ष्मणा
विशिखसहतितापितमूर्त्तिभिः ।
रविकरग्लपितैरिव वारिभिः
शिववलैः परिमण्डलता दधे ॥ ६४ ॥

Prak—प्रतिदिश परिमण्डलता दधे [The army of Siva being whirling (see sl 59) formed into several groups on all sides there That is, the main compact mass of one unit-force was made whirling and scattered by Arjuna's arrows and now being scattered off from one another they were rendered into several batches on all sides And they could not regain their original compactness] By whom were they so circumstanced ? प्लवगाधिपलक्ष्मणा विशिखसहतितापितमूर्त्तिभिः शिववलैः [Arjuna pressed these by his array of arrows and then they were so thinned down here and there] Now I understand you — रविकरग्लपितै वारिभि इव शिववलै [This is like water thinned down and forming into group of eddies here and there being heated by sun's rays]

Prose — प्लवगाधिपलक्ष्मणा (अर्जुनैः) विशिखसहतितापितमूर्त्तिभिः शिववलैः , रविकरग्लपितै वारिभिरेव प्रतिदिश परिमण्डलता दधे ।

Beng — बानबचिह् (अर्थात् कपिकवज) अर्जुनेव बाणसमूहबावा तापित-देह हवसेना, बविकिवणे तापित नीवेर त्राय विम्बिष्ठु ओ अमिषुक्त हईबा प्रतदिदिके ईतस्ततः मण्डलाकावे देखा गेल ।

Eng — Siva's forces (i e, Gana-army) with their bodies struck by the arrows of Arjuna (having Hanuman in his

flag), turned into circles or batches on all sides liks water (thinned down and) turned into eddies here and there being heated by sun's scorching rays

Expl — See Eng and Prak and note 4

Mallī — 'प्लवगाधिपलक्षणा' प्लवगानाम् अधिपीधीशो लक्ष्णं [चिह्नं यस्य तेन, वानरचिह्नं ["कपिप्लवङ्गप्लवगं" इति, "चिह्नं लक्ष्णं च लक्षणम्" इति च अमर] अर्जुनेन (? इत्यर्थे) 'विशिखस हतितापितमूर्त्तिभि' विशिखा वाष्पा तेषा स हतय समूहा ["स्त्रिया तु स हतिर्वन्दम्" इत्यमर] ताभि तापिता पीडिता मूर्त्तयो देहा येषा तै तथाभूतै , शरनिकरकर्त्तितकलेवरै इत्यर्थे । 'शिववले' प्रमथन्त्यै कर्त्तृभि- 'रविकरम्लपितै' रविकरेश म्लपितै तप्तं सूर्यकिरणशीघ्रितै इत्यर्थे 'वारिभि' उद- कौरिव 'प्रतिदिश' दिक्षु 'परिमण्डलता' परित चक्राकारमण्डलता इति यावत्, 'दधे' अधारि । प्रतिदिश मण्डलाकारेण स्थितम् इत्यर्थे । [घाञ् कर्मणि लिट्] । आतपतस् हि नीर परिभ्रमति तद्वत् मुनिपीडितेनेन्य वधाम इत्यर्थे । [द्र तविलम्बित कृन्द — "द्र, तविलम्बितमाह नभौ भरौ" इति लक्षणात्] ॥

CHARCHA

1 प्रतिदिशम्—दिशम् दिशम् प्रति इति प्रतिदिशम्, वीष्पायाम् अन्यथीभाव । Adv Qual, दधे ।

2 प्लवगाधिप etc—लक्ष्णम् (neuter) means अिह्नं । प्लवेन (लम्फेन) गच्छतीति प्लव + गम + ङ कर्त्तरि = प्लवग a monkey तस्य अधिप, इ तत । प्लवगाधिप लक्ष्णं यस्य, बहु । तेन । अनुक्तकर्त्तरि श्या, अनुक्तकर्त्ता of तापित in तापितमूर्त्तिभि । "सापेक्षत्वेपि गमकत्वात् समास" । This is a name of अर्जुन, for Hanumat always reigned in his chariot-flag And प्लवगाधिप is here used for हनुमत । Thus अर्जुन is called कपिध्वज ।

As हनुमान् by his भक्ति achieved success, s Arjuna by his penances will gain his end - this is suggested by this here It also signifies Arjuna's वीरत्व ।

3. विशिख &c—स हति is समूह । विशिखाना (वाखाना) स हति, ६ तत । तथा तापिता । इतत् । तादृशी मूर्तिं येषा, बहु । तै । Qual, शिववल् ।

4 रविकर &c—रवे करा, ६ तत । तेन ग्लपिता इ तत, तै । Qual वारिभि । Water scorched by sun's rays thins down and is seen to form circles of eddies here and there, so Gana army thinned down and scattered formed into batches or circles here and there ग्ल + शिच् + क्त कर्मणि = ग्लपित or ग्लापित with मित्त्व विकल्प in शिच् when no उपसर्ग precedes by the ganasutra "ग्लान्नावनु वमा च" । No मित्त्व if an उपसर्ग precedes, प्रग्लापित । See also Sak "ग्लपयति द्विशशाङ्कम्"—III 16

5 वारिभि—उपमान of शिववल् । There are अनुक्त कर्ता of दधे ।

6 परिमण्डलता—मण्डल परिगतम् परिमण्डलम् forming into circles, प्रादितत । परिमण्डलस्य भाव इति परिमण्डलता with तल् भावे । उक्त कर्म of दधे । As रवितश्च water forms into eddies here and there, so वाणपौडित सैन्य formed into whirling or reeling batches here and there

7 दधे—धा + लिट ए कर्मणि । दधाति धत्ते &c

8 Voice—शिववलानि वारौणि इव परिमण्डलता दधु ।

65 *Victory somehow seemed to hover
over Arjuna*

प्रविततशरजालच्छुन्नविश्वान्तराले
विधुवति धनुराविर्मण्डलं पाण्डुसूनी ।
कथमपि जयलक्ष्मी भीतमीतिव हातुं
विषमनयनसेनापक्षपातं विषेहि ॥ ६५ ॥

इति श्रीभारविहृतौ महाकाव्ये किरातार्जुनौये
अर्जुनामिगमनो नाम चतुर्दशः
सर्गः ॥ १४ ॥

Prak - Easy

Prose —প্রবিততশরজালকল্পবিশ্বান্নরালে (শরস হতি পূরিতবিশ্ব) পাশ্চু সূনৌ
আধির্মহল ধনু বিধুবতি (সতি) মীতমীতিব জয়লক্ষ্মী কথমপি বিষমলয়নসীনা-
দন্দপাত (হরসীনাদন্দপাত) হাত বিধিহি (শশাক) ।

Beng —শবজাল বিস্তাব কবিয়া ব্রহ্মাণ্ডোদব আচ্ছাদিত কবিয়া
পাণ্ডুপুত্র অর্জুন আবিভূতমণ্ডল বনুআক্ষালন কবিত্তে থাকিলে, বিজয়শ্রী
নিতাস্ত ভীতবিহ্বলা হইয়া অতিকষ্টে হবসেনা পক্ষপাত ত্যাগ কবিত্তে
পাবিলেন ।

Eng.—Having covered the spaces of the universe by thro-
wing his array of missiles Arjuna was whirling his circle of
bow, and goddess of fortune being highly concerned,
somehow left partiality or attachment for Siva's army

Expl —Arjuna's throwing of array of arrows covered all
spaces, scattered the siva-army and they lost unity for ever
Thus victory seemed to be now hovering over Arjuna

[N B —We have seen that auspicious wind urged the
Gana-army to a victorious march Now victory though
seemed to be hovering over Arjuna, still ultimately Siva being
victorious, the victory will be attributed to the now scattered
Gana army as well So it is said here that জয়শ্রী some how
left attachment (দন্দপাত) for হরসীনা and temporarily leaned
on Arjuna] Also See Eng

Mallī — 'प्रविततशरजालच्छन्नविश्वान्तराले' प्रविततानि विस्तृतानि यानि शर-
जालानि तै छन्नम् आच्छादित विश्वान्तराल येन तस्मिन्, शरसमूहपूरितब्रह्माण्डोदरे
'पाण्डुसूनी' (अर्जुने) अतएव 'आविर्भूतमण्डल' आविर्भूतमण्डल 'धनु' आविर्भूत'
मण्डल यस्य [धनुष इति वृत्तौ भूतार्थस्य अनुप्रवेशात् भूतशब्दस्याप्रयोग] 'विधुवति'
कम्पयति आस्त्रालयति सति 'भौतभौतेव' भौतप्रकारेव 'जयलक्ष्मी' विजयश्री 'कथ-
मपि' केनापि प्रकारेण महता कष्टेन इत्यर्थे 'विषमनयनसेनापक्षपात शिवसैन्यानुरागं
हातु' त्यक्तु 'विषेहि' शशाक इत्यर्थे । मालिनीवृत्तम् । लक्षणे तु उत्तम ॥ ६५ ॥

इति श्रीमहामहोपाध्यायकोलाचल मल्लिनाथसूरिविरचिताया

किराताकुंभीयकाव्यव्याख्याया घण्टापथसमाख्याया

चतुर्दश सर्ग ॥

Charcha

1 प्रवितत &c—वि + तन + क्त = वितत spreading. प्रकर्षेण विततम्,
प्रविततम् प्रादितत । Or we have आदि कर्मणि क्त here कृद + क्त कर्त्तरि =
कृन्न covered as in प्रच्छन्नी वभूव, or better—कृद + णिच् + क्त
कर्मणि = कृदित or कृन्न by the rule "वा दान्तशान्तपूर्णेदस्तस्यष्टच्छन्नता" ।
अन्तराल = space विश्वस्य अन्तरालम्, the spaces of the universe, इ तत +
प्रवितत शरजलम्, कर्मधा । तेन कृन्नम्, इतत । तादृश विश्वान्तराल येन यस्य वा,
वह । Who made the spaces of the universe covered with
शरजाल । तस्मिन् । Qual, पाण्डुसूनी ।

2 विधुवति—वि + धू (तुदादि) + लट् स्थाने शट् = विधुवन् agitating-
तस्मिन् । Pred to पाण्डुसूनौ । The root धूज् is भ्रादि, तुदादि, स्वादि वुरादि
and क्रादि उभयपदी । See also विधून्वन्ती in sl 47

3 आविर्भूतमण्डलम्—आविर्भूत मण्डल यस्य, वह—by "प्रादिभ्यो घातुजस्य
वह्व्रीहि वा चोत्तरपदलोपो वक्तव्य" which directs optional elision of
the घातुज portion as "भूत" &c here Qual धनु (which is obj.
of विधुवति) । He was drawing his bow, so its मण्डलम् or circuit
was seen to all (आविर्भूतमण्डल) ।

- 4 पाख् सूनौ—भावे ऽमी by the rule “यस्य च भावेन भावलक्षणम्”।
- 5 कथमपि—A compound अव्यय meaning “some how”
Comp “कथमपि क्ति शादपक्रामति” &c
- 6 भीतभीता—भीतप्रकारा इति भीतभीता with द्विव of भीत by “प्रकारे गुणवचनस्य” and then समास and पु वद्भाव as in a कर्मधारय समास by “कर्मधारयवदुत्तरेषु”। Qual जयलक्ष्मी ।
- 7 हातुम्—हा + तुमुन् । To forsake
- 8 विषमनयन &c—विषम नयन यस्य, 1 e one having 3 (three) eyes, बहु । A name of Siva Comp “आजघ्ने विषमविलोचनस्य वच” । विषमनयनस्य सेना । तस्य पक्षपात । तम् । Obj of हातुम् ।
- 9 विषेहे—वि + सह + लिट् ए । tolerated Nom जयलक्ष्मी ।
- 10, Voice—जयलक्ष्म्या भीतभीतया इव विषेहे ।
- 11 इति -An अव्यय meaning “this much” Refers to the preceding 64 slokas here
- 12 किरातार्जुनीये—This is the name of the महाकाव्य । See ante Qual महाकाव्ये ।
13. महाकाव्ये—कवे कर्म इति कवि + ष्यञ् काव्यम् a poem, महत् काव्यम्, कर्मधा । अधी ऽमी । महत् becomes महा with आत added by the rule “आन्महत् समानाधिकरणजातीययो” । महाकाव्य is a class of poem having cantos, befitting narratives with वस्तुनिर्देश वा salutation &c, having a hero, having description of kings, palaces mountains, sun-set &c, having one main रस etc
- 14 श्रीभारविहृतौ—कृति work, श्रीभावे कृति । तस्याम् । Same case with महाकाव्ये ।
- 15 अर्जुनाभिगमन —अर्जुनस्य अभिगमनम्, इतत् । By उपचार it means the canto (सर्ग) where अर्जुनाभिगमन is described सर्गविशेषः-

त्वात् पु निङ्गम । Comp वशिष्ठाग्रमगमनो नाम नन्दिनीरवप्रदानो नाम in Raghu &c If however the name itself is emphasised then we get the gender of the name, compere 'दूतवाक्य नाम तयोदश सर्ग' ante and "कृष्णनारदसभाषण नाम प्रथम सर्ग" in Sisu

METRE,

1 The first 63 slokas are in वशस्य or वशस्य विल metre, the definition is, "वदन्तिवशस्यविल जतौ जरौ" । The scheme is—

ज = short, long, short , त = long, long, short,
र = long short, long

ज ये न | क त्त्वि | र से द | य र णात्

2 The 64th sloka is in द्रतविलम्बित metre, See Malli for def The scheme is—न भ भ र ।

न = short, short, short
भ = long, short, short
र = long short, long

प्र ति दि | श प्र व | गा धि प | ल क्ष णा

3 The concluding sloka is in मालिनी metre The definition is "ननमययुतेय मालिनी भोगिलोकै" Here the triads are ननम (- - - - -) य (= य - - - -) य ।

Hence the scheme is—

प्र वि त | त श र | जा ल च्छ | व्र वि ष्ठा | न्त् रा ले
न | न | म | य | य

Following are the triads and monads used in the metres

म - - -	र-- ---
न ---	
भ ---	
य ---	
ज ---	
	स ---
	त ---
	ग--
	ख-

N B—The metres in sanskrit are divided into two divisions e g वृत्त and जाति। वृत्तकन्द is measured by अक्षर (letter) and पाद [feet of verses] as shown above

जातिकन्द however is determined by मात्रा [लघुमात्रा or गुरुमात्रा as the case may be, which are counted as one मात्रा and two मात्रा respectively], but in वृत्तकन्द a letter whether एकमात्र or द्विमात्र is counted as one only [see above]

Questions

I, Q, What was Arjuna's reply against Duta's speech in canto XIII, Ans see sl 1—25,

II, Describe Arjuna as seen by the गण army see sl, 25 to 42

III, Describe गण army's march, Ans see sl 28 to 34 Describe their preparation for attack on Arjuna, Ans see sl 44-47

IV, Give a description of Arjuna's arrows thrown on the gana host Ans see sl, 50, 56, 57,

V, Mark the following slokas with translation, derivation and samasas—2, 3 5, 6, 10, 11, 12, 15, 16, 17, 19, 21 22, 23, 25 29, 30, 31, 32 33, 34, 36, 37, 38, 40, 41, 42 43 44, 50, 51, 55, 56, 57, 61, 63 and 64,